

TARTALOM.

- I. Előszó . . . . .
- II. A jelen politikája a belügyre vonatkozólag . . . . .
- III. A magyar nemzet legjobb szövetségese . . . . .
- IV. A jelen politikája a szövetséges irányában . . . . .
- V. A jövő politikája a belügyekre vonatkozólag . . . . .
- VI. A jövő politikája a külviszonyokra vonatkozólag . . . . .
- VII. Végszó . . . . .

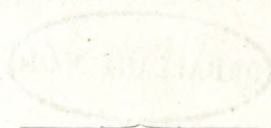
8
65

MAGYARORSZÁG

1849^{-BEN}

ÉS 1866 UTÁN.

Salamon Ferenctól.

2.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

Lap.
1
3
21
45
63
86
111

DR. BALLAGI MÓR.

I.

AZ ORSZÁG GEOGRAPHIAI HELYZETE.

A vak véletlen játékát látnók legtöbbször a történelemben, ha az országok fekvését, s a népek területi elhelyezését nem vennők tekintetbe.

Vizsgáljuk a mai európai nemzeteket. Mióta a középkorban földrészünkön megtelepedtek, a műveltség fokozatos haladása s a politikai és vallásos intézmények nevezetes átalakulása ellenére is bizonyos állandóan ismétlődő tünemények tanui vagyunk. Alig képesek az európai nemzetek oly combinatiót kigondolni, mely megkísértve ne lett volna egyszer, vagy többször is.

Mi ezen állandóságnak s a tünemények ismétlődésének fő oka? Sokan nagy erőt tulajdonítanak ebben a részben az egyes nemzetek jellemének. A francia történészek meglepetve veszik észre, hogy a régi galusok, a mint Julius Caesar egész objectivitással leírja, nagyon hasonlítanak jellemre nézve az ujkori francziákhoz; s a németek szeretik elhíttetni magokkal, hogy egészen talált s mai nap is találó az a hízeltő

rajz, melyet Tacitus adott a germánokról czélzatos nagyítással és eszményítéssel, hogy a rómaiak erkölceit ezen példa által dorgálhassa: A magyar történetirók hajlandók Árpádkorbeli őseinkben oly huszárokat, államférfiakat és táblabirákat látni, kik nem sokat különböznek ha nem is a maiaktól, de legalább a Rákóczykorbeliektől. Nemzetünk *mai* jellemét vélik megtámadottnak, ha a Taksony korabeli magyarokról a német krónikák után azt beszélnek, hogy sokat kegyetlenkedtek és fosztogattak Németországon fontos politikai cél nélkül is. Ma már csak tudatlanság vagy a tudatlanságra számító roszakarat hirdet olyféle tulzásokat, minőket a magyar nép holmi „*kutyafejű*“ tatárokról fentartott, s a német krónikások ehhez hasonló képtelen állítását, mintha a vezérek korabeli magyarok fazok-számra itták volna az ellenség véréit; de csaknem oly tulzott s hiában való erőlködés egy egészen más életmódu harczias nomád népet ugyanazon jelleműnek venni földműves vagy iparos unokáival.

Ám engedjük meg, hogy a traditionalis nemzeti szokások (melyekben pedig sokat vesznek át egymástól a legkülönbözőbb szomszéd népek is) nagy befolyással vannak a népjellemre, s annak állandósítására, sőt engedjük meg, hogy maga a népjellem, mint változhatlan tényező teremtette és szabályozta a szokásokat és erkölcsöket, — s ne vegyük tekintetbe, mily befolyással van a jellemre maga a föld és égalj

minősége, úgy gondolom, hogy kiadván is a maga részét a nemzeti jellemnek, a történelmi állandó tüne-
mények nagyobb része magyarázható ki csak magá-
ból a geographiai helyzetből: az ország határainak
minőségéből, hegyeinek, síkságainak, folyamainak el-
oszlása módjából. Az országoknak eme minden két-
ségen kívül változatlan minősége mindig dominált tör-
ténelmök és sorsuk felett. Így ha megadjuk is, hogy
van minden kifejtettebb nemzetiségnek néhány meg-
különböztető s sorsában nagy szerepet játszó jellem-
vonása, — ne feledjük az emberi természetnek min-
denütt s mindig mutatkozó nagy hasonlóságát, — s
ismerjük el a helyzet különbségéből folyó kénytelen-
ségeket.

Csak a népek elterjedését s politikai geographiáját
véve tekintetbe, — meglehetősen szabályossággal lát-
juk uralkodni e fölött is a területi viszonyok minősé-
gét. Angol- és Skótország egy elég egységes sziget
ugyan; de sokáig s úgy szólva napjainkig nem a nép-
faj, hanem a terület minősége választá el őket. A spa-
nyol félsziget a nyelvnek és népnek részint egysége,
részint nagy rokonsága mellett is hiven kimutatta ré-
gebben Castilia és Aragon s a mai Portugalia által
területi felosztását, — s hogy a félsziget nagyobb ré-
sze egyesült, annak köszönhető, hogy a Pyrenéek khi-
nai fala és a tengerek által egy csaknem annyira kü-
lön vált végtagja földrészünknek, mint Anglia, s a
hasonló tüneeményt mutató Skandináv félsziget.

Franciaország alkalmasint nem volna centralisálva, ha területe a központiságnak nem kedvezne. Éjszokról és nyugotról a tenger, délről a Pyrenéek és a tenger; keletről az Alpok, a Jura és Rajna által kikerekítve s egy hátgerincz módjára középen rajta végig nyuló mérsékelt heglánczolat által, melyből a folyók elágazásai bordázat módjára terjednek szét, mintegy a természettől centralisálva van.

Németország szét daraboltatását eléggé megfejtí ott egyfelől Cseh- és Szászország hegyi vidéke, másfelől Svájc, Bajorország, Tirol, Stiria s a Karántföld külön-külön hegycsoportja, a Duna, a Majna, Odera, Elbe sat. egészen különböző irányu s nem egy, hanem több s merőben külön álló hegyi központból kiinduló és szabálytalanul bonyolodott mederhálózata. Igaz, hogy mindazon végetlen apróra daraboltatás, melyet Németország középkori s csak közelebbi térképe mutatott is, nem mind topographiai szükségesség volt; de a terület nagyjából az elkülönítéseknek kedvezvén, az ebből kifejlett institutiók szelleme engedé a végtelenségig, s csaknem az indokolatlanságig ment parcellirozást. Olaszországban, még talán nagyobb a területi szabálytalanság. Az óriási Apenninek a különben is keskeny félszigetet hosszában kétfelé szelik, s ha éjszaki és déli Olaszország külön-külön meglehetősen egységet mutatnak: Közép-Olaszországot a hegyek és folyók nagyon különböző apró részekre darabolják. Nem csoda, hogy a hajdani Rómának

ugyanannyi század kellett egész Olaszország meghódítására, mint a világoralomra: a két nagy czélt úgy szólván egy időben érte el, — s Olaszország meghódítása több erőfeszítésbe s több nép teljes kiirtásába került, mint a távolabb eső országoké. Ime korunkban is az egy nyelvet beszélő s mívelt nép nem a szomszédok ellenére, hanem csak idegen segélylyel bírta kivívni rég óhajtott egyesülését.

Lássuk a dunai nemzeteket, a déli szlávokat és oláhokat.

Mi nem hiszszük, hogy azon nemzetek, melyeket szlávoknak neveznek, a 7-dik század táján történt bevándorláskor egy nemzet, egy nép lettek volna, hogy a lengyel a csehvel, ez pedig a horváttal és szerbekkel egy nyelvet beszélt volna. A nyelv közeli rokonságát látjuk a francia, olasz és spanyol nép közt, — látjuk a különféle német dialectusok és a hollandi, dán és svéd közt; de azért lehetnek ők igen különböző eredetűek, s tudjuk, hogy nemzetiségök nagyon elüt egymásétól. Azonban a szerb, horvát, bosznyák és bolgár nyelv oly közel rokonok, hogy eredetileg egynek kell vennünk: legfelebb tán csekély tájszólásbeli árnyalat különbözteti és különböztette meg. S még is alkottak-e s alkotottak-e egy nemzetet? A história mit sem tud róla, hogy pillanatnyi s csak névleges hódításon kívül egy körvonalozott határu országot alkottak volna. A bolgárokat nem számítva, kikről tudva van, hogy a szerb nyelvet tanulván meg

s a szerbekkel összekeveredve lassankint elfelejték egészen más fajú nemzeti nyelvöket, — Szerbia, Bosznia, Horvátország s Horvátország a tengerpartig, a folyók, a hegysorok s óriási magasságu fensíkok által oly sokképen el van darabolva és szigetelve, hogy az csak a particularismus s nem az egyesülés hazája lehetett. Így történt azután, hogy a középkorban vallási tekintetben is (mely oly fontos tényező ma is a nemzetek életében) valódi chaos támadt ott. Keleti és római vallás, s különböző felekezetű eretnecség fért el meglehetősen békében egymás mellett. Nagyjából azonban könnyen szétváltak eme déli szlávok. A horvátok és dalmátok tiszta katolikusok lettek, a bosznjakok vegyest katolikusok és óhitűek, a szerbek tisztán utóbbiak. Pedig mint említém, eredetileg egy nép valának, — s pedig két oldalról természetes határaik is voltak. Éjszakeről a Duna, Száva és Kulpa; délről a Balkán s annak nyugoti elágazásai eléggé kimérték határait. A magyarázat a mappán lelhető. Ama két főhatárvonal közt a párhuzamosan és sűrűn délről éjszakra futó nagy hegyek és mély völgyek közép nagyságu hegyi folyóikkal csaknem járhatlanná teszik szélteben ezen nagy területet. Olaszország eldarabolt-sága, nem tekintve hogy ezt némileg a tenger is kiegyenliti, csekélység az utóbb említettnek eldarabolt-ságához képest.

Szerbia külön és Bolgárország ismét külön, jobban ki van kerekítve, s a régi időben erősebb és ön-

állóbb helyzetet tudott kivívni magának, mint a déli szlávok többi része.

A geographiai helyzet dolgában szintoly érdekes Oláhország példája. Az egykor bolgárok és kunok által lakott föld, mely a délkeleti Kárpátok és a Duna által képezett földöblet foglalja magában, önként kínálkozik egy külön országnak. És az oláh nemzet ezen helyzet nélkül nem volna nemzet. Maradtak a Dunán túl, s vannak a magyar területen is oláhok; de egy román állam csak erős természetes határok és belső területi egység mellett maradhatott fenn tartósan. Még hozzá tartozik Moldva is; de az egység a kettő közt soha sem volt szilárd, s azt állítják némely avatottak, hogy ma sem az.

Látjuk az oláh nemzetiség példájában, hogy másutt lakó tagjai nem alkothattak államot, sem nem egyesülhettek ama tulajdonképi terület népével. Valahányszor ezen területen túl akartak terjeszkedni, az invasió minden tartós következmény nélküli erőfeszítés volt.

Tekintsük végül a politikai geographia szempontjából saját hazánkat.

Egy cseh történetíró egyszer azt találta állítani — s vakon utána mondják azóta, — hogyha a magyarok a 9-ik század végén be nem tolokodnak a Kárpát hegység tágas öblözetébe, egy nagyszerű szláv birodalom alakult volna itt; mely a lengyeleken, cseheken, tótokon és horvátokon át a keleti tengertől

csaknem Konstantinápolyig nyulik s magában foglalja vala a Duna és Tisza mentén a mai Magyarországot.

Világos ezen állítás alaptalansága s azon anachronismus, mely szerint az ujkori panszlávok ábrándjait ezer évvel ezelőtti nagy valószínűségnek mutatják be. Hogy a lengyel, ruthén, cseh, tót, horvát, szerb nem egy nemzet ma, — s csak jámbor óhajtás azok egyesítése — azt tudja minden elfogulatlan; — hogy pedig ezer évvel ezelőtt egy volt, azt az ujkori nyelvészet, mely a világ összes nyelveiből vonja el az általános törvényeket, kereken tagadja. — Még a dialectusok is sok száz s ezer éven keresztül megtartják lényeges különbségeiket, s hol külön dialectust találunk, históriai emlékezet előtti korban kereshetjük az elválást. Mennyivel inkább a mai szláv nyelvek eltérését, melyek nagyobb mértékben különböznek, mint a csupa tájszólások egymástól!

De mellőzván ezen s más ethnographiai tekintetet, — kézzelfoghatóbb és vitázhatlanabb érveket nyujt nekünk a geographia a Palaczky-féle állitmány ellen, mely nem is theoria, hanem egy ezer évvel visszafelé áhító utópia.

Tudva van, hogy midőn a magyarok ide beérkeztek, a szerbek, bosznyákok, horvátok és a stiriai szlovenek illető hegységeikben már megtelepedtek volt; s a Dráván innen nem terjeszkedtek. Szintén megvoltak telepedve a csehek, morvák és egy részben a tótok illető mai területökön. — Ennyit tudnunk elég,

hogy az idézett ábránd szétoszolja; mert ha a csehek oda nem hagyják a felső Elbének bástyaformára hegyekkel körített medenczéjét, s nem költöznek a mai magyar alföldre, hol lett volna természetes kikerekített határa és központja a nagy szláv birodalomnak? — Volt ugyan a krónika szerint egy ugynevezett morva birodalom a magyarok bejövetelekor. Ez magába foglalta a felső-magyarországi tótságot is! — Cseh- és Morvaországgal együtt. — Így tehát megtették a csehek a lehető, ha nem is a Palaczký-féle ábránd teljesítésére, de legalább a minél szélesebb körű hódításra. Ám de még ezen korlátoltabb területen sem engedte maga a természet, hogy állandó ország legyen fenntartható.

A Kárpáthegység oly természeti akadály, mely kimutatta a netovábbat a cseh terjeszkedésnek. S valóban a mint a magyarok bejövetelével egyszer a különben nyelvileg rokon tótság — (hihetőleg nem nagy sajnálatára) elszakadt a cseh-morva confederatiótól, többé vissza nem csatoltatott. Több mint háromszáz év múlva a hódító Ottokár, cseh király, terjeszkedése sem ez irányban indult. A Kárpátoknak nem déli oldalára áhitozott, hanem az attól északra és nyugotra fekvő terület, Ausztria, ellen intézte invasióját, — sőt előbb jutott észébe Stiriába betörni, mint a Fehérhegyek vagy a Tátra felé. A magyarok sem ezen elválasztó hegyeknél, hanem Stiriában és Ausztriában a March mellett találkoztak vele, — s a

mennyiben Magyarország fenyegetve volt általa, az Pozsony táján a Duna mentén történt.

Csehország későbbi története azt mutatja, hogy egy maroknyi nép oly kikerekített és védett helyen, minő a mai Csehország, mily erős individualismussal és szívós nemzeti érzettel képes dacolni nemcsak a viharok, hanem egy igen nagy mértékű német bevándorlás következtében fenyegető beolvadás veszélye ellen is. Kisebb már ezen szívósság a némileg különvált s a természet által nem annyira körülsánczott Morvaországban!

De ha az éjszaki cseh nemzetiség nem lesz vala képes a mai Magyarországon állandó uralmat alapítani meg, szintoly kevéssé voltak képesek a bolgárok. kiknek fő ereje az Alduna déli partját foglalta el. Ha az eredetileg nem szláv bolgárokat már 900 körül szláv nyelvűeknek tartanók is (a mi határos a képtelenséggel, mert kétszáz év alatt a civilisatio akkori viszonyai közt egy nemzet le nem vetkezheti nyelvét s nemzetiségét), — a bolgárokat a Duna, a Vaskapu s déli Erdély bércei még jobban elzárták, mint a cseheket a Kárpátok a mai Magyarországtól.

Emliti a krónika, hogy utóbbi területen 900 körül a németek tettek volt foglalást túl a Dunán. Mint hátrább kifejtem, ezek voltak legerősebb posztióban. Végre mind ezeken kívül kazarok s más keleti népek (egy részben tán az avarok maradványai) foglalták el a terület közbeneső és keleti részét. De mel-

lözve ezeket, nem világos-e, hogy Magyarország mai területén három kisebb nagyobb erejü birodalom határszéle találkozott: a német, bolgár és cseh birodalomé. Mindenik utjában volt a más kettőnek, ha az az egész területet akarja elfoglalni. Ez kétségkívül egyiknek sem jutott eszébe, vagy legalább egyik sem akarta és nem is akarhatta ide tenni át a birodalom *súlypontját*, mely már állandóul más helyen volt szilárdabb alapon. A magyarországi birtok mind háromnak csak határszéli provinciája volt, s birása nem életkérdés egyikre nézve sem.

Palaczky, midőn a magyarok bejövetelét oly nagy csapásnak tünteti fel egy nagy szláv birodalmi ábránd valósulhatására nézve, oly messze előrelátó diplomatáknak tünteti föl a beköltözött hét magyar vezért, hogy a magyarok iránti idegenkedés helyett ellenkező érzelmeket támaszt: megbámultatja politikai bölcseségeket és geographiai ismeretöket, — sőt jóstehetségeket is. Lehelnek és Bulcsúnak valamelyik táltos alkalmasint fölolvasásokat tartott a panszlavismusról, mely kilenczszáz esztendő múlva volt megszületendő. És nemzeti hiúságunkra nézve oly hizelgőnek találtuk ezt, hogy Palaczky könyvének megjelenése óta tán egy magyar történész sem mulasztja el nagy megelégedéssel idézni. De részemről csak a fenn előadottak nyomán sem szeretem ennyire fölfujva látni ama mérész combinatiókban rejlő hiúságot; mivel az egész hypothesis szappanbuboréknak tartom.

Fölteszem ugyan Árpádról és bujdosó társairól, — mint a népvándorlás minden nagyobb tömegéről, hogy komoly megtelepedési szándékból jött s azért megválasztotta az alkalmasnak tetsző helyeket. Ehhez az oly messze földeket bejárt vándorok, nagy vadászok, ménesek és gulyák birtokosai és pásztorai, és végre kitűnő hadvezérek, bizonynyal gyakorlatiabban értettek, mint némely mai geographus, ki könyvekből szedegeti tudományát. Aztán vezérelte Árpádot physica-geographiai ismeretén kívül a kénytelenség is. — Mivel Európában üres hely számára nem volt, melyen mások háborítása nélkül megtelepedhessék, kétségkívül döntő tekintet volt az is a foglalásban, vajon aránylag melyik terület elfoglalása kerül kevesebb áldozatba. Még ehez sem kellett hadi tanács, — a viszonyok maguk kimutatták hol vannak a lazán egybefüggő népek közt oly rések, melyek önként kínálkoznak arra, hogy nemzetével oda beékelhesse magát.

Őseink ott jöttek be ezen hazába, hol a fennirt három birodalom legszélesbb ürt hagyott, s honnan bármelyik ellen is legelőnyösebben vethették meg hátukat, vagy is a hol általán legkevesebb akadálylyal küzdhettek. Nem követték a népvándorlás nemzeteinek rendes útját, az alsó Duna partjait; mert itt előbb a besenyők, s azután a bolgárok törzserejébe ütköztek volna. Munkács tája nyitva felejtett kapukint kínálkozott nekik.

Árpád innen indulva hódítá meg elég rövid idő alatt azt az országot, mely mint láttuk nemcsak hogy állam nem volt, de akkori elfoglalói közül egyik sem alakíthatta volna egygyé. A terület mintegy várva várta egy új nép megtelepedését, mely a természettől egy egyesült külön állam keretével volt alkotva. Csehországot kivéve nem tudok Európában országot, mely szabatosabban ki volna kerekítve hegyek és folyók által, mint a Kárpátok hegykoszorújának déli és keleti alján elterülő hegységek és rónaságok, s belülről területileg kevésbé volna eldarabolva.

Valamennyi hajókázható folyója, mint közlekedési ut, egy fő arteriába szakad, s ha Titelnél megállapodunk, nincs ama nagyobb mellékfolyók közül egy is, mely egyesülve ne volna a Dunában.

A terület ezen egysége, melyet itt, mint a földképen nagyon világosan szemlélhetőt, nem tartok szükségesnek körülményesebben leírni, — magyaráz meg némely nevezetes történelmi és politikai tüneményt, melyet ignorálni csaknem közsokássá lett.

Mert igen sokan azon csekélylő véleménynyel vannak nemzetünkről, mintha az elejétől fogva kevesebb egyesítési erővel lett volna megáldva, mint más európai nemzet. Ime Angliában az angol szászok összeolvadtak a normán fajjal. Francia- és Spanyolországban a románok és gallusok a frankokkal és góthokkal, Felső-Olaszországban a longobárdok a rómaiak utódaival sat.

Én nem tartom eléggé bizonyítóknak eme példákat.

Legalább nyugoti Európa példája inkább megczáfolja, mint megerősíti ama véleményt. Mert nevezetes és világos tény, hogy ott a népvándorlás minden kisebb-nagyobb csoportjainak nyelve és nemzeti-sége beolvadt a meghódítottakéba. Olaszországban a longobárdok, Spanyolországban a góthok és vandálok, Franciaországban a frankok a római városokban divatozott latin dialectusokat tanulták meg, s nyelvök emléke csak kevés számú egyes szókban, nem pedig grammatikai formákban maradt fenn.

Ki lehetne fejteni, hogy ebben a részben a keresztyén vallás volt a beolvadás fő előmozdítója. Mert Olasz-, Francia- és Spanyolországban számos római nyelvű és már egészen keresztyénné lett város maradt épen, s a vidéken lassankint letelepült germán és ki tudja hányféle fajú nép, midőn hazát, életmódot és egyszersmind vallást változtatott (a nomád élet változó szokásainál fogva), annyival könnyebben cserélte föl nemzeti nyelvét a rómaival, mivel már ez Krisztus magasztos tanának és nyugoti egyházának is nyelve volt. A római nyelv a nevezett országok városaiban élő nyelv, a nép s a mindennapi élet nyelve is volt. Midőn azt látjuk, hogy a magyar nyelv, mely pedig a rómaival, mint *holt* nyelvvel ismerkedett meg, mily nagy mértékben elárasztatott volt latin szavakkal s a múlt három században csaknem máso-

dik anyanyelvűvé kezdett volt válni, — elmondhatnók nagy valószínűségként, hogy ha a magyarok bejövetelkor itt oly számos római nyelvű s római keresztyén város maradt volna épségben, — mint a nevezett országokban, talán ma nem léteznék magyar nyelv, hanem egy latin dialectus, melyben csak némely különös szó és név emlékeztetne rá, hogy volt valaha egy külön magyar nyelv. De nemzetiségünk szerencséjére a magyar területnek csak keleti határszélén élt római eredettel dicsekvő nyelv, s annak nemzete, ha meg lett volna is telepedve, vagy ha némi civilizatiót mutató városokban lakik is, — nem birt volna nagy vonzerővel; mert az a román nép, melyről szó van, már régi idők óta inkább görög, mint római befolyás alatt volt, s a keresztyén vallás is csaknem elejétől fogva, s nemcsak a 9-dik században történt formszerű szakadás (schisma) óta, más formát öltött a görög s meg mást a római területeken.

De ne bocsátkozzunk ily merész combinációkba, hanem lássunk a latinismus dolgában a fennebbiekkel fordított arányban lévő példát is, s ez az angoloké.

A normann nép, mely mint egy kétszáz évvel a magyarok bejövetele után igázza le az angolszáz népet, római eredetű nyelvet visz magával. Az udvar, az egész arisztokratia s a papság élő román nyelvet beszél. S annak ellenére, hogy a meghódítottak nyelvét nagy mennyiségű román szó vegyül, a nyelv lényegében az marad, a mi a meghódítottaké volt, — an-

nak ellenére, hogy a normannok mind nyelvre, mind szokásokra nézve míveltebbek voltak az elnyomottaknál.

Mellözöm Németország példáját, hol a germán nép a keresztyén időszámlálás előtt jóval mint bennszülött lakott, s aránylag kevesebb egészen idegen nép telepedett közükbe, — ámbár szintén bevándorlott szlávok olvadtak be a német népcsaládba is.

Nagyjából tehát a középkori nyugoti Európára nézve az a szabály áll, hogy nem a hódítók nemzetisége és nyelve lesz uralkodóvá, hanem ellenkezőleg a hódítók olvadnak be a meghódított nemzetbe.

Ha tehát a magyar nemzetet összehasonlítjuk a nyugot-európai bevándorlott népekkel, büszkék lehetünk csak magában arra is, hogy nyelvünk és nemzetiségünk alapjában és lényegében megmaradt. Ezen dicsőségben még a lengyelek és déli szlávok osztoznak velünk, ámbár utóbbiak közül nagy contingens olvadt be a görögök közé, s egy kisebb (az Adria partjain) a románok közé. Tudva van, hogy az orosz már nagyon különbéle vegyület.

Szemrehányást kell-e abból csinálni nekünk (mint némely szláv és román író is teszi), hogy a magyar nem gondolt a többi bennlakó nép beolvasztására? Magyarország történetében nyoma sincs annak, hogy a hódító magyar faj rendszeres zsarnokisággal bánt volna a meghódítottakkal, mint például a normannok az angol-szászokkal. Az oláh jobbágy ugyanazon

törvény alatt állt, mint a milliókra menő magyar jobbágyok; — az oláhok koránt sem voltak kizárva a nemesek közül, s számosan lettek azokká. És nem szegényebb volt-e mindig a bojárok alatt az oláhországi jobbágy, mint a nemesek alatt a magyarországi és erdélyi oláh paraszt?

Azonban az a nevezetes tény, hogy Magyarország területén annyi nem magyar nép tartotta fenn magát, nemcsak az idézett vádak czáfolatául szolgál. Meghazudtolja amaz elterjedt, s különösen a majd mindig egyoldalúságba eső német bölcselők némelyikének azon merész állítását is, mintha a magyarokban elejétől fogva hiányzott volna a képesség egy erős állam alkotására.

Különösen épen a németek részéről lep meg ily állítás. Van-e Európában oly nemzet mint a német, mely régi idők óta a legújabbig több külön fejedelemségre osztott volna? — Ha a politikai szervező képességet veszszük, — egy körülbelül azonos nyelvű népet az örökös szétszakadottság legalább annyi szerénységre megtaníthatna, hogy más nemzetnek s különösen a magyarnak ne vesse szemére a szervező és alkotó tehetség hiányát.

Ha igazságosak akarnának lenni az említett bölcselők, nem vennék Magyarországnak 1541-en inneni kétfelé szakadását; mert mindenki tudja, hogy azt kizárólag a török hódítás idézte elő, mely az ország derekát foglalván el, távol eső végtagjai szükségkép s mechanikailag szétestek egymástól.

Hanem vegyük azt a hatszáz évet, mely a magyarok beköltözésétől a reformatióig lefolyt. Melyik akkori európai nagy ország képes az egységnek azt a nagy mértékét fölmutatni, mint Magyarország? — Az, hogy területén akkor is, mint ma néhány különböző nemzetiség lakott, a magyar állam egysége mégis nagyobb, mint bármely tekintélyes európai országé, nem azt bizonyítja-e, hogyha már ily eseteket egyedül az uralkodó nemzet képességéből akarunk magyarázni, nemzetünk az alkotó képesség nagyobb adagával volt megáldva, mint akár a német, akár a spanyol, vagy olasz, — sőt maga az angol és francia is?

Mellözöm itt Német- és Olaszországot, melyek szétszakgatottsága oly ismeretes tény. Csak érintenem kell, hogy az angol nemzet lakóhelyéül szolgáló föld — más osztályozásokat mellőzve — két külön királyságra szakadt a középkorban: egyik Anglia, másik Skótország. Még personalis unió sem volt a két állam közt — külön-külön királyaik voltak. Csak a 17-dik században egyesültek, több mint száz évvel a magyarországi török hódítás után. Az utóbbi időpontig Magyarország egysége nagyobb volt, mint Angliáé.

A spanyol félszigeten a középkoron át (melyet 1517-ig — azaz közel a magyarországi török hódításig számít az egyetemes história) még nagyobb volt a szakadozottság, mint Angliában. Még a mórok kiűzése után is a XV. század végén megmaradt Ó-Castilia, Uj-Castilia, Aragon, Granada és Andalusia királysága

külön s még jobban elkülönítve (a mi maig is áll) a portugaliai királyság. Nagyobb egyesülés csak a középkor végén kezdődött.

Említettük, hogy Franciaország területe nagy mértékben kedvezett és kedvez az állami egységnek. S még is az egész középkoron keresztül nem elkülönített része volt-e Bretagne és Normandia? Mellőzve a Provenceot és Guianát, a szakadásnak csak legkéz-zelfoghatóbb tényét említem. A Rhone medrét egy tekintélyes külön királyság foglalta el: a Burgundi királyoké.

A sz. István király alapította magyar királyság nagyobb egységet mutat valamennyi fölhozottnál. Erdély, sőt Horvátország sem volt a magyarok betelepése és hódítása után soha oly külön állásban a magyar koronától, mint Skóczia, Aragonia vagy Burgundia a törzs államtól. Utóbbiakkal csak Galiczia, Szerb- és Oláhország hasonlíthatók. Még Dalmátia és Bosnia is szorosabban voltak a magyar államhoz kapcsolva.

Horvátországban a magyar király által kinevezett bánok és királyi hercegek kormányoztak, s nincs rá példa, hogy Kálmán király idejétől a legujabb korig el akart volna szakadni Magyarországtól. — Dalmátia városai, midőn Velenczének hódoltak is, folyvást elismerték a magyar koronához való tartozásukat.

Erdély vajdái még nagyobb függésben állottak a központi magyar kormánytól, még kevésbbé volt szó

arról, hogy Erdély egy németországihoz hasonló külön fejedelemséggé alakuljon.

Csak a török foglalás választá el utóbbit. — Mert tévedés azt hinni, mintha még 1526 után is, míg Zápolya János élt, már végrehajtott tény lett volna Erdély különválása. Zápolya, míg élt, egész Magyarország királyának tartotta magát, s eme jogi és tényleges követelés túl is élte őt. Mindenki meggyőződhetik erről egy nagyon fontos és végzetteljes eseményből. Ugyanis János király halála után ennek özvegyét csecsemő fiával s egész királyi tanácsával együtt nem Gyulafehérváron, hanem Buda várában találjuk, mint birtokost. Csak miután a török elvette Budát János özvegyétől, vált tényleg külön Erdély, s lett idő folytán külön vajdasággá és azután fejedelemséggé.

A ki tehát a középkori Magyarországot állami egység dolgában összehasonlítja a nyugoti országokkal ugyanazon időben, a hasonlítás az előbbi előnyére üt ki.

Méltán dicsekedhetnénk ezzel (kivált ócsárlóink ellenében), ha célunk az volna, hogy a nemzeti hiúságnak hizelegjünk. Az ily hizelgéseket engedjük némely más nemzet iróinak, kik szükségét látják. Nálunk — hol az elbizakodásnál semmi sem tett nagyobb kárt, maga a hazafiság érzete tiltja azt.

Ugy vélem, hogyha más okok is befolytak arra, hogy Magyarország az egység nagyobb fokát mutassa fel a régi idők azon századain keresztül, melyekben

természetellenes erőszak szét nem választotta — mint bármely más civilisált állam, — ezt leginkább azon területi egységének kell tulajdonítanunk, melyben a magyar nép zöme központi domináló állást foglalt el, mi nem engedte, hogy a rajta lakó népek nagy különfélesége mellett is külön részekké szakadjanak. A nemzetgazdasági és politikai érdekek egységét önkénytelenül maga után vonja azon természeti egység, melyet a föld alkata szab meg. A Kárpát hatalmas heglánczának két harmadrész köre, mely Pozsonytól Brassóig terjed, s melyet Pozsonytól az Adriáig az Alpok egészítnek ki félkörre, délen egy átmérő által van bezárva, melyet a Kulpa, Száva, Duna képez a Vaskapuig, onnan pedig Brassóig a déli Kárpátok nagy heglánczolata. Az ezen vonalakon belől eső terület arra van rendelve, hogy külön ország legyen meghatározott központtal.

Gondoljuk ki belőle azt a politikai központot, melyet Árpád adott neki, a magyar népet, s előáll a Szvatopluk ideje előtti tehetetlen állapot: sem román, sem szerb, sem tót, sem német nem birhatná állandóan, hacsak mesterségesen egy új nemzet nem települne be milliónyi tömegekben a politikai ország magvául.

Mínthogy az ily tömeges népvándorlások ideje végkép lejárt, — merő absurdum az, hogy ha ezen területen államnak kell lenni, az más lehessen, mint magyar állam, — természetesen — nem a területen

lakó többi nép elnyomásával a magyarok által, hanem hazafias egyetértésben s békés testvériségben. Arra, hogy a hazaszeretet egyenlővé legyen, nem szükséges az egynyelvűség s a származás közössége. Elég rá az érdekegység (helyesen értelmezvén a valódi érdeket), s a mi ezt föltételezi, a közös szabadság, mely Amerikában annyiféle származásu és vallásu népet tud egyesíteni, kik felejtve az angol, ir, német és francia patriotismust, egyenlően az amerikai patriotismusban vetélkednek. Emlitsem-e Schweitzot?

Azonban mindamellett, hogy Magyarország népeinek változhatlan szükségességgel kell szem előtt tartaniok egy magyar államot a Duna és Tisza folyam rendszerében s hogy belülről — föltéve életrevalóságunkat — nem fenyegeti veszély Magyarországot, mint államot, s a legnagyobb valószínűtlenség az, hogy önmagától szétessék — tagadhatatlanul vannak külső veszélyek, melyek az egész területet hosszú időre vagy örökre nagyobb szomszéd államok provinciájává alacsonyíthatják le.

A főveszély, melytől tarthatunk, idegen invasió és idegen hódítás.

II.

AZ ÁLLAMOK TERMÉSZETES HATÁRAI.

Egy-egy állam természeti egysége, ha — mint láttuk — oly fontos politikai egysége tekintetében, a természet által erődített határszélei még tán fontosabbak külső függetlenségére nézve, — sőt mondhatni ama belső egységnek életföltétele a hegysorok és nagyobb folyók által erélyesen körvonalozott határszéle. Mert hiszen épen a természetes határok azok, melyeken egyik állam „ne tovább“-at kiáltott a másiknak. Az egyezmények, békekötések is ily természetes határokhoz szabják magokat, — nem önkényből, nem indokolatlanná vált szokásból, — hanem helyes okból. Az egyezményeket kötő felek állandósítani óhajtják a békét, — s az nem lenne állandósítva, ha könnyü zsákmányul engedtetnék egy-egy territorium egyiknek a másik rovására. Már pedig ez történik, mihelyt a természetes határokon túl terjeszkedik egy-egy szomszéd.

Érzik ezt a nemzetek, s nem mindig nagyravágyás egy-egy nevezetesebb uralkodónak hódító terjeszkedése. Gyakran az állam biztonsága követeli a ter-

mészettől netalán gyenge határoknak természetesebb vonalokig való kiterjesztését. Nem hiú-kötekedési vágy a francziától, hogy a Rajnáig óhajt terjeszkedni, s nem csupán kapzsiság volt III. Napoleontól, hogy az Olaszországnak adott segítség fejében Savoyát vette el díjul; mert lehet képzelni oly ajándékot egy-egy tartományban, mely valamely államnak inkább terhére, mint hasznára válnék, ha a szomszédok által nagyon fenyegetve volna s saját természetes védvonalán kívül esnék.

Ha elfogulatlanul tudunk itélni, a lombardiai és velencei királyság sokkal nagyobb haszon, mert életkérdés volt Olaszországra nézve, mint a mily kárt vallott benne az osztrák monarchia. Az Alpok Tiroltól Triestig hatalmasabb védvonalt képeznek, mint maga a várnégyszög képezett volt az ausztriai tartományok felől. — Olaszország pedig, míg Lombardia és Velence idegen kézben volt, nem lehetett biztos.

Hiszi-e valaki komolyan, hogy gr. Bismarck hódító politikájának fő rugója a nemzetiség eszméje volt? — Én bizonyosnak tartom, hogy ezt csak eszközül tűzte ki zászlójára; mert az, ki a lengyel nemzet egy tetemes részét igájában tartja, s ki az oroszszal egy részt azért czimborál, mert fél ezen zsákmány elvesztésétől: — nem hogy lelkesedéssel, de csak jó indulattal sem lehet a nemzetiségi elv iránt. Bismarck soha sem volt s ma sem barátja semmiféle szabadsági eszmének, s még a hol érdekében áll is ezt mu-

tatni, — t. i. Németország irányában, — nagyon szűk marku a liberalismusban, holott épen ez az, mit politikája leggyengébb oldalának kellene elismernie.

Ha eszköztül nem találja is készen megadva a német egységi törekvéseket gr. Bismarck, vagy akár mely más porosz államférfiú, ki hazája függetlenségét és hatalmi állását biztosítani óhajtja, kénytelen lesz vala terjeszkedésre törekedni, mert az államterületnek nem voltak oly erős határai, melyek könnyen védhető vonalakat nyújtottak volna. A mellett, hogy délről és nyugotról könnyen ellenséggé válható német szövetségi államok felé nyitva volt, s ott egy francia háboru esetében a francziák is könnyen betörhettek, ha egyszer a Rajnát átlépték, — nyitva Oroszország felé is, — s csak az északi cseh és sléziai hegyek voltak aránylag erősebb védvonalok.

Mai nap Poroszország a Majna-vonalig terjeszkedvén, megtalálta természetes határvonalát, melyen túl menni egyáltalában nem életkérdés Poroszországra nézve. Egy háboru esetében mind Franciaország, mind Ausztria a Majna-vonaltól délre eső részt fenyegetheti legkönnyebben. Nevezetes tünemény, hogy valahányszor a német szövetség háborut folytatott Franciaország ellen, — déli Németország majdnem mindannyiszor az utóbbival fogott kezét. — Kétségkívül kénytelenségből tette; mert ezen rész Franciaország torkában volt. Nem hiszem, hogy ezen kénytelenségnek csupa szerződések véget vetettek volna,

vagy véget vetnének, — sem azt, hogy a szabadsági nagy eszmékért nem lelkesülő mostani éjszaki német vezérállamférfiak képesek legyenek a déli németeket egészen az egygyéolvadásig fölmelegíteni.

Bismarck gr. a cynismusban nem áll hátrább az ugynevezett „Nagy“ Fridriknél a béke megszegésében. De ama kitünő katona az őszinteséget vitte a cynismusig. Midőn közel százharmincz évvel ezelőtt váratlanul megtámadta Ausztriát, nyíltan bevallá, azért teszi, hogy Poroszországnak ezen oldalon természetes határokra, Sléziára van szüksége. Gr. Bismarck szintén cynismussal, s mégis némileg ellenkezőleg járt el. Nemcsak háboru előtt hivatalosan állítá maga, hanem még maig is azt állitják közlönyei, mintha Ausztria akarta volna Poroszországot (a régóta titokban készülő Poroszországot!) készületlenül megtámadni hadal, holott, mint tudva van, az eladósodott, a megtámadtatást mindig Olaszország s tán újra Franciaország felől is váró Ausztriának ilyen esze ágában sem lehetett.

Azonban, ha elfogulatlanok vagyunk, gr. Bismarcknak bajos volt a „Nagy“ példáját követni. Azt nem mondhatta: nekem a Majna-vonal kell, — mert ez nem hízelt volna az egységre vágyó éjszaki németeknek. Az egységet sem mondhatta ki világosan; mert ez a szomszéd nem német hatalmak féltékenységet idő előtt felkölti.

Igy a valódi ok, sőt a nem egészen alapos kecsgetetés sem lévén nyíltan hirdethető, nem maradt más hátra, mint váltig csupa ürügyet hirdetni a háboru okául.

Azonban bármint legyen ez, az éjszaki német hatalmasság megtalálta délfelé és nyugotfelé természetes határát. Igaz, hogy itt már azelőtt őrizhette a Rajnát; de a rajna-melléki porosz birtokot az anyaállamtól Hannovera és más kisebb önálló államok választották el, melyeket az utóbbi háboru elhárított Poroszország utjából.

Mi nem tekintjük fenyegetőnek a világbékére vagy magunkra nézve a mai éjszaki és déli Németország egyesülését; csak azt véljük, hogy ha tán van is oka az éjszakiaknak azt hön óhajtaniok, nem tehető fel a déliekről, hogy azt szintoly forrón óhajtsák. Nem tekintve, — hogy a nyelv egysége daczára is a déliek nemzeti typusának az éjszakiakétól való különbözése mellett nagyon belső sympathiák nincsenek, az önvédelem érdeke sem azonos. Ha éjszaki Németország például háboruba keveredik a francziával, — a teljes német egység mellett kétségkivül az ártatlan déliek adják meg az árát legelső sorban, — holott ezen egység hiányában maradhatnának semlegesek, vagy a viszonyok szerint ingadozók, mint többnyire azelőtt is voltak.

Hátha még hozzáveszszük, hogy valamely netaáni érdekegységnél fogva az osztrák-magyar monar-

chia és Olaszország a francziának nyujt segédkezet. — Ekkor még utóbbi is Tirolon át igen könnyen férkezik déli Németországhoz. — Ha tehát a déli németek ily eshetőségeket elgondolnak, nem fogják azt tartani, hogy európai háboru esetében (mely sokféle alakban, s a fentebbi combinatió mellett sem lehetetlen) az éjszaki németekkel való egyesülés minden viszonyok közt biztosításul szolgálhat.

A mai éjszaki Németország csak két felől lehet komolyan fenyegetve: nyugatról és kelet felől. Nyugaton Franciaország, keleten Oroszország által.

Franciaországnak egész keleti oldala, mely Németországgal közvetlenül határos, elég erősen van védve hegyek által. Mitsem tarthat egy német invasiótól délkeleti részén, melyet — mint emlitém — Savoya hegyeinek birása által Olaszország ellen biztosított, s melyet egyfelől Svájcz semlegessége, másfelől az ennek határaival farkasszemet néző Rhone-vonal s azt nyugotról szegélyező hegyek, valamint a Jura hegygerincze véd. A hol csak a Rajna választja el a német földtől, ott is elég erős Franciaország. Mert itt Dél-Németországgal érintkezik, mely mint emlitém, nem lehet veszélyes a szomszédokra nézve, mig teljesen nem egyesült a hódításra vágyó éjszakkal. De még ebben az esetben is a Rajna ezen vidékén túl, nyugotra a Vosges hegység természetes ellenerődül szolgál, mint szolgált már sok izben, midőn Franciaországra idegen invasió ment. De a mint Radstadtnál

Franciaország határai elválnak a Rajnától, hogy éjszak-nyugoti irányban csapjanak egészen a tengerig, Franciaország határai fokozatosan gyengébbek. A nevezett ponton túl még egy aránylag kis távolságra Poroszország rajnai provinciája nyulik be a Rajna bal partjára; de mind itt, mind a belga határok egy részén elegendő védelmül szolgáló hegyi vidék terül el.

Természeüleg legvédtlenebb Franciaország a száraz felől éjszakon. Itt Brüsseltől Párisig szakadatlan síkság terül el. Ezen continuitásnak tulajdonítható nagy mértékben, hogy Belgium nyelv és szokások dolgában csaknem egészen francia.

Mindamellet Franciaország jelen állásában a legjobban védett országok egyike. De nem csoda, hogyha nem érzi magát *teljesen* biztosítva határaitra nézve. Mert Belgium semlegessége csak papir biztosíték a természetesebb határokhoz, pl. a Rajnához képest. Egy európai háboru esetében Franciaországnak semmi sem kezeskedhetik arról, hogy Németország és szövetségesei tiszteletben fogják tartani a kis országnak jogi óvásait. És ezen óvás nem is lenne tán oly erélyes, ha Németország sértené meg a neutralitást, mintha Franciaország követné el ugyanazt. Mert Belgiumban minden hazája függetlenségét óhajtó tudja, hogy a Franciaországba olvadás veszélye nagyobb, miután a nyelv és irodalom egysége kedvez neki, mig a Németországba keblezés egészen valószínűtlen is, s anomalia is lenne. Franciaország nem-

csak érzi ezen előnyét, — hanem Belgium függetlensége élő emléke a nagy nemzet egykori megaláztatásának. Ezen ország semlegessé tétele közvetlen kifolyása volt azon bosszunak, melyet az európai nagy hatalmak vettek a francia nemzeten az I. Napoleon által rájuk mért csapásokért. Sőt már a francia királyok idejében, egy XIV. Lajos alatt védgátul és támadási pontul szolgált az a táj Franciaország ellen. Ma is minden nem-napoleonista francia előtt is valószínűs kihívásnak látszhatik, hogy van szomszédjában egy ország, mely mesterségesen ellene és *csupán csak ellene* van fölállítva.

Belgium eddigi politikai helyzete önmagára nézve hátrányosan megváltozott újabb időben. Előtte Franciaország 36 milliónyi néppel s háta mögött közvetlenül az északi német szövetség 30 millió néppel. Ha a két nagy nemzet békében és barátságban maradna, Belgiumnak nem lenne mitől tartania önmagára nézve. De ezen béke és barátság — úgy látszik — nem áll erős lábon. Egy nagy háboru — a nélkül, hogy Belgiumnak valamelyik fél roszakarója lenne — önkénytelenül veszélybe fogja sodorni. A két vetélkedő hatalom nagyravágyó kormányzóiról a keresztyéni érzetnek az apostolok korabeli jámborságát kellene föltennünk, hogy az a parányi terület folt, s az a maroknyi nép, melyet Belgiumnak és belgáknak nevezünk, tartósan megbirja védeni külön állását. Meg lehetünk győződve ezenkívül arról is, hogy előbb-utóbb, s aligha

békés uton Belgium Franciaországé lesz, s ha Anglia nincs, melynek barátságát az ujkori francia kormány oly nagyra becsüli, már eddig megtörtént volna az. Nem tudjuk, ki bírja-e engesztelni Franciaország Angliát ezen foglalás szükségességének eszméjével; de az bizonyos, hogy a continensen kevesebb ellenzésre találna, mint eddig. Mert ezelőtt Poroszországon és csaknem az egész német szövetségén kívül Ausztria összes erejével szegült volna ellene Belgium bekebelezésének. Most összes Ausztria — ha érdekét felfogja — összedugott kézzel nézheti, hogy a francia Belgiumot és a Rajnán túli porosz tartományt elfoglalja, mely ellen pedig a mult századokban annyi vért ontott, s ennek fejében oly kevés hasznot és köszönetet aratott. Különösen Magyarországnak mindig ~~egyenesen~~ érdeke ellen volt Németország természetellenes határait a Rajna mellékén védelmezni népe százezreivel.

Azon magyar lapok (s ilyenek majd mind a baloldaliak), melyek oly egyoldalú elfogultsággal a poroszok iránti sympathia apostolaivá avatták magokat, azon ürügy alatt, hogy ők *békeszeretők* (??), nyilvános ellenmondásban vannak önmagokkal, mert sympathiáik irányvonalát a gyakorlati consequentiáig a leg-egyenesebben kinyújtván, oda jutunk, hogy mi ismét német politikát üzve, vérünket ontsuk talán századik-szor is azért, hogy a francziák a Rajnáig ne terjeszkedhessenek.

Poroszország tehát itt van fenyegetve főkép a miatt, hogy határai a természetes vonalon túl terjeszkedtek egy más nagy nemzet rovására, mely századok óta küzd ezen állapot megszüntetéséért.

Hogy éjszaki Németország ezen birtokért és a semleges területért kész fegyverre kelni, mutatja a luxemburgi s a belga vasuti kérdés két közelebbi esete. Mindkét izben a csekélynek látszott ügy nem kisebb izgatottságot okozott Berlinben, mint Párisban.

Németország másik gyenge oldala észak-keleten Oroszország felől van. A hol a két nagy észak-európai állam határszélei érintkeznek, mint tudva van, a hajdani hatalmas Lengyelország terület el.

Talán nincs európai nemzet, melynek példája világosabban mutatná, minő nagy baj az, ha nem természetes határok által korlátozott területen lakik. A lengyelek soha sem voltak képesek megállapodni országuk határaitra nézve. Az egész középkoron át mint hódítókat látjuk terjeszkedni, ellenkezőleg a magyarokkal, kik élesen megszabott határaik közt majd mindig csak védelmi háborút folytattak. Lengyelország hódításainak délen határt szabtak a Kárpátok és a sléziai és csehországi hegyek, északon pedig a tenger. De kelet és nyugot felé soha sem birt állandósulni a határ. Egy ideig nyugaton a német lovagok szoríták meg, hogy aztán a lengyel birodalom kiterjeszkedjék Poroszországra is. Mélyen benyult a mai orosz birodalom belsejébe, magába ölelvén a kozákokat is; hogy

ezen birtokai később könnyű zsákmányul szolgáljanak az orosz csároknak. És végre mind összébb szorult a határozatlan terület, daczára annak, hogy a legvitézebb s a civilisatióban másokkal lépést tartott nemzet védelmezte, míg az idegenek megosztóván rajta, eltörlik mint országot Európa térképéről. Az ujkori Poroszország terjeszkedési vágya, mint láttuk, hasonló területen, hasonló okokból magyarázható, mint a középkori lengyeleké. De nyugaton nemcsak a maga nemzetének millióira, hanem természetes megállapodási vonalakra is talált. Egyedül keleten vannak kivéve határai nagy ingadozásoknak.

A porosz keleti határok gyöngesége nem azt az eredményt szülte, a mit a középkori lengyeleknél, kik a keleti szomszédok rovására minél tovább igyekeztek kiterjeszkedni. Eddigelő két körülmény gátolta, hogy se a porosz az oroszok rovására, sem ezek amazokéra nem követtek hódítási politikát. Egyik az, hogy még nagyon is új tőszomszédok. Míg Lengyelország állott, ez választá el őket, s azután fölosztván ezen független s mindkettőre nézve alkalmatlanságot okozott országot, abból elégiték ki birtokszomjukat. A másik ok az, hogy Poroszország eddigelő részint Franciaország ellen, részint Németországra fordítván figyelmét és erejét, keleti gyenge oldalát csak úgy vélte fedezhetőnek, ha minél szorosabb egyetértésben és szövetségben áll az oroszszal. És valóban ezután sem lehet egészen független ura külső politikájának.

Bármely nyugat- vagy dél-európai bonyodalom esetében csak akkor léphet föl egész súlyával, ha az orosz határozottan az ő részén áll, akár fegyveresen, akár ugynevezett semlegesség által; mert oly elsőrendű nagy hatalom, mint az orosz, tulajdonkép soha semleges nem maradhat egy szomszédra nézve, s ha egy puskát sem süt is el, más alakban háboruviselő fél. A jóakarát hiánya már magában fenyegető demonstráció, mi a hadviselő felek illetőjének hadi működését korlátozza; míg a jóakaratról meggyőződött felet bátorítja, s egy-két oldalról fedezi. Poroszország maig is vagy véd- és dacszövetségbe kénytelen őt vonni, vagy jóakarátját biztosítani a maga részére. Már korábbi porosz uralkodók elkészíték erre az egyik diplomatiai utat: a királyi család szoros atyafiságba lépett a czári családdal. Így a poroszok helyzete az orosz iránt maig sem változott, legfőlebb annyival, a menyével az előbbieket most több katonát bírnak sikra állítani. Most is, mint ezelőtt ugy szólván csak a czár engedelmé nyomán elegendhetik háboruba a francziával vagy támadhatja meg újból Ausztriát.

Ezen helyzet valóban precarius, s az új éjszaki német államnak sokkal nagyobb érdekében áll a keleti határookra fordítani figyelmét, mint a continens legcivilisáltabb nemzetével — a francziával keveredni háboruba néhány arasznyi földterület miatt.

Valamint a német nemzetnek, ugy egész művelt Európának, a civilizáció és a szabadság ügyének erős

érdekében állana, hogy Poroszország megszabaduljon az oly orosz barátságtól, mely váltig a függés színét viseli magán, s melynek tulajdonithatni azt, hogy a különben a műveltség annyi gazdagságával dicsekvő porosz a muszka barbárságnak annyi külső és belső jelét viseli magán. Egész anachronismus az az ellentét, mely a virágzó egyetemek és a porosz burocratai és katonai szellem közt van. A hadseregben a tudományos képzettség mellett nem hiányzik a zsandármi szellem is, — s bizonyos vadság, mely pedig nem is természeti jellemvonás, hanem inkább affectálva van, vegyülve a mogorva kevélységgel és elbizakodással. Traditionálisnak tünik föl Blücher szelleme, kit I. Napoleon Jenánál megvert volt, s ki midőn később Párisba idegen segítséggel bevonult, a francziák győzelmére emlékeztető művészi építményeket puskaporral akarta fölvetetni, s csak a szövetséges angol vezér ellenzése gátolta ebben; de a traditió eredetére nézve félig az oroszról származott által az éjszaki németek közé, s csak félig a híres germán középkorból, mely civilisatióknak elég vad és zordon volt.

A különös az, hogy az osztrák sereg némely részében mutatkozó hasonló tüneteményeket magok a poroszok rónak meg és gúnyolnak ki, a nélkül, hogy saját soraikban ugyanarra figyelmessé lennének.

Hogy a politikában mennyit ártott eddig is az orosz befolyás, könnyebb belátni, mint kiszámítani. I. Napoleon megbuktatása után a czárnak, s különösen

az azután trónra lépett Miklós czárnak merev reactionárius szelleme hatott leginkább oda, hogy Poroszországban a politikai szabadság el legyen nyomva. S nem hatott-e ki mostanra is az előbbi generáció alatt uralkodott rendszer? Nem annak következése-e, hogy ma is oly lassan haladnak ott előre a szabadelmű eszmék, sőt maga Bismarck gróf és párthivei nem oly szelleműek-e, kiken meglátszik, hogy ama kor befolyása alatt nőttek fel?

Miként fogja magát Poroszország emancipálni a kénytelenségből szenvedett orosz befolyás alól, azt a jövőendő eseményei fejtik meg. Ha ezen események úgy fordulnának, vagy oda lennének irányozhatók, hogy Porosz- és Oroszország közt egy közbeneső állam legyen az elválasztó terület, mire egy nem föltötte gyengére szabott Lengyelország önkényt kínálkoznék, — a megfejtés olyan volna, melynek kivitele ha bajos is, de egyszerűségénél fogva üti a józan ész mértékét.

Ha Európa diplomatiája a mult és jelen századokban mindent elkövetett arra, hogy Franciaország a Rajnáig ne terjeszkedjék s ezen célból kimondá Belgium neutralitását; mennyivel logikaibbnak találná az oroszot kivéve, a mívelt világ minden népének közvéleménye, hogy a hódítási vágygyal — és pedig már nagy mérvüvel, méltóbban vádolható orosz ellenében egy nagyobb Belgium állittassék föl gátul, valamennyi hatalmasság garantiája alatt. Ez leginkább éjszaki

Németország érdekében áll, melynek ha már egy nagy háboruban vérét kell ontania, mind saját függetlensége, mind a civilizáció érdekében méltóbban nem tehetné, mint itt. A nemes cél kivívása lelkesítő erkölcsi súlyt kölcsönözne a népnek mind saját, mind a világ ítéletében. Németország korábbi császárai ugy is mindig a szabadság ellen küzdöttek, s a reformációt is csak azért ölelte föl a német nemzet legszébb része, hogy legyen mi ellen harcoljanak generációkon keresztül Németország urai.

III.

MAGYARORSZÁG EJSZAKI ÉS KELETI HATARAI.

Magyarország nemcsak a benne lakók harcziasága által volt politikailag képes kikerekített területén fenntartani önállóságát annyi vihar között is.

Éjszokról, keletről s egy negyedrészből délről hatalmas védelméül szolgál neki a Kárpátok tömör hegyi vidéke. Mult századokban állandó veszedelem nem is fenyegetett ezen oldalról. Mint már említém, Ottokár Csehországa később volt egy kerülőt tenni Ausztria és Stiria felé, mint áttörni a Kárpátokon. Ugyanezt mondhatni a középkorban hódító szerepet vitt Lengyelországról. Leszámítván néhány szepesi várost, melyet a lengyelek egy ideig birtak, nem tetek komoly hódításokat Magyarországon. Ők hasonlóképen későbbek voltak a délebbre eső Moldvának irányozni hódítási vállalatjukat, mint Felső-Magyarországra vagy Erdélyre terjeszkedni ki. Így mind a nyugati, mind a keleti szláv államoknak a Kárpát irányváltoztató csapógátul szolgált. Ezen oldalon most egyedül komolyan fenyegető ellenség az orosz lehet.

De épen az orosz ellen a természettől hathatósan van védve Magyarország.

Bármely nagyobb invasionális hadsereg utjában súlyosabb száraz akadály nem állhat, mint egy oly nagy hegység, melyet kikerülni nem lehet, mely vizválasztó lakatlan hegyormaival, mély vizmedenczéivel, és csak kevés „passus“-on átvezető bevágható utjaival mindig hatalmas akadály marad a támadónak. Ezeket könnyű a védelmi helyzetben levőnek nemcsak őrizni, hanem kisebb csapatokkal védelmezni is, — a természet maga ezerekre menő haderő hiányát pótolván.

Az ágyuk és puskák tökélyesítése által az erős és fedett állások fontossága nemhogy veszített volna, hanem talán inkább nyert. Átalán véve a fegyverek tökélyesítésével a defensiva mindinkább előnyben van a támadás fölött. Minél tökélytelenebb volt a löfegyver, annál döntőbbek voltak a szuronyseggző rohamok. A precíz löfegyverek használatba jöttével a lövésbeli gyakorlottság s intelligens hidegvérűség fog dönteni. A vitézségnek utóbbi neme, mely a civilizáltabb népeket jellemzi — kiválóan oly tulajdon, mely kivált a védelemben érvényesítette s érvényesíti magát.

Igaz, hogy a támadónak megmarad azon előnye, hogy maga választja ki a csatát s a támadás pontját, vagy is stratégiai előnyei vannak. Ezen előnye azután is teljes mértékben megmarad; az állandó erődök dolgában legtöbb esetben egy támadó vezér egészen ki is kerülheti a várakat, vagy a fontosabbak

körülzárása is egy különvált csapattal, szabad kezett adhat neki serge zömének használatában. Sőt ha egy vár ostromához fog is a támadó, azon előnyben van, hogy több oldalról támadhat, s maga választja meg a célpontokat, míg az erődbe zártakat az erőd alakzata korlátozza mozgásaikban. De nem szükséges, hogy a magát védő fél épen rendszeres erődökbe zárkozzék. Sánczokat és árkokat rögtönözhet idő és alkalom szerint, melyek fontosságát legalább eddig nem kicsinyelték. Hiszen a legerősebb kővárak ellenében nagy előnye volt a földtöltéseknek és árkoknak, úgy hogy az ostromokban a kapa játszta a fő szerepet. Előnyük nem csak abban állott, hogy az ágyugolyó jobban rongálta a kőből épült falat, mint a porhanyóbb földhányást, hanem abban is, hogy máról holnapra új meg új alakot és irányt lehetett adni, a kölcsönös hadállás új szükségéhez képest a földerdítvénynek.

Habár az ujkori ágyuk veszélyesebbek a földtöltésekre nézve is a régieknél, a csekélyebb fedezés is nagy előnyt fog adni a messze és biztosan szolgáló puskákkal fegyverzett védőnek, s aligha nagyobb divatba nem jön ismét az ellenséggel már szemtől szemben álló táborok elsánczolása.

Hegyi vidéken vannak oly pontok, melyeket kivált egy nagyobb hadsereg ki nem kerülhet, — ezek a kevés számú „passus“-ok, hol az országutak átvezetnek. Ily helyeken kisebb számú jól lövő tüzér és egy

két zászlóalj kitűnő lövész a mesterség által is könnyen erődíthető állásban egész hadosztályokat huzamosan föltartóztathat, mire Schweitz, Tirol és kivált Éjszak-Amerika annyi szép példát mutat föl. Természetesen ebben is, mint minden hadi működésben, lényeges a vezérlés ügyessége, mely az alkalmas hely és idő megválasztásában nyilatkozik leginkább.

Nem véve azt, hogy egy nagyobb seregnek, még ha nem háborgatják is, mennyi bajjal kell küzdenie a nehezebben járható, kevesebb élelemmel, közlekedési eszközökkel s elszállásolási kényelemmel kínáló és mostohább időjárásu hegyi vidékeken, csak a fentebbi előny, mely szerint itt egy felől nem a támadó, hanem a védő képes megválasztani a csata színhelyét, és ezzel együtt a taktikai előnyök is részén vannak, úgy véljük, senki sem fogja azt vélni, hogy az oroszok egy új magyarországi invasiót a siker oly reményével kísérhetnek meg, mint 1849-ben, midőn csak kevés helyen s ott sem elég erélylyel védhettük a hegyszorosokat.

Azonkívül, hogy a Kárpáthegység vízválasztó ormaival s mély szorosaival igen sok alkalmatlanságot okoz egy betörő ellenségnek s számos védelmi pontot nyújt egy kisebb védelmi erőnek egy nagyobb támadó erő ellen, vannak más előnyei is. Utóbbi nagyobb erőnek szükségkép több egymástól messze eső ponton kell megkísérlenie a betörést, s így erejét több felé osztania, elannyira, hogy a különböző seregszakaszok

közt a kellő kapcsolat megszűnik. Ha csak az Eperjes felé eső duklai szorostól (mely egyik fő támadási vonal) a Besztercze felé bevezető borgoprundi szorosig fekvő szakaszát vesszük is a Kárpátoknak, s fölteszszük, hogy egy orosz invasió nem több, mint két nagy tömegben nyomul be, tetemes hátrányban lenne egy oly védő sereg ellen, mely ha magában kisebb is az összes ellenségesnél, de nagyobb mint a két orosz sereg külön-külön. Ha ezen sereg valahol a Felső-Tiszánál, Munkács táján vagy a Bodroközben összpontosítja magát és előőrseit a Szamos völgyön fölnyújtja Beszterczéig, másik szárnyával a duklai szorost őrzi, világos, hogy a vonal Beszterczétől Dukla tájáig, mely a mi seregünket összeköti (s mely az ív „chordá“-ját képezi), sokkal rövidebb, mint az a külső vonal (vagy geometriailag szólva tangens), mely a két ellenséges serget egymástól inkább elválasztja, mint összeköti. Kerülőket nem véve, az ellenség két csapatja mintegy 60 mértföldnyire működik egymástól, míg a mi legszélső előörsünk husz-husz mértföldnyire van a főseregtől (nem véve a kerülőket). De hozzá kell tennünk, hogy ezen előny csak azon esetben nagy, ha a Kárpátoknak mindkét oldalán a közlekedési könnyűség egyenlő. Így például, ha mindkét oldalon egyaránt van vasút.

Védő seregünk ezen esetben a miatt van előnyben, mint a fentebb csak példa kedvéért elméletileg fölhozott esetből kitűnik, hogy egyesült erővel támad-

hatja és verheti meg a megoszlott ellenség két külön seregét, egyiket a másik után. Vegyük a Kárpátoknak bármelyik nagyobb szakaszát, ugyanazon nagy előnyben vagyunk, sőt még nagyobbban is, mint a fentebbi esetben, hol az ország határa aránylag kisebb kanyarodást tesz. Kivált ha Erdélyt veszszük, itt egy M.-Vásárhely táján egyesített fő erők egyaránt keze ügyében van a beszercei, az ojtozi, brassai vagy a szebeni szoros felé fordulni teljes súlyával.

Szóval a határszéleinket képező Kárpátok körded alakja egy külső ellenséget ereje megosztására kényszerít, míg mi az erők nagyon előnyös koncentrálására vagyunk utalva az önvédelemben.

De eme koncentrálásnak is megvannak a természet és viszonyok által kijelölt határai és módozatai. A Kárpátok védvonalának van egy hátránya, az, hogy nagyon hosszura nyulik, és ha egy ellenségnek módjában áll Brassótól Pozsonyig bármely szoroson betörni, egyetlen egy koncentrált sereg nem képes kellően őrizni. De egy tekintet a földképre meggyőző, hogy ily esetben nem több, mint két főszereg (melyek azonban kellő combinációban működnek) megfelel a célnak. Egyik lenne egy erdélyi hadsereg, mely visszavonulási utnak nyitva tartaná Deézst, Váradot és Aradot; másik a magyarországi, mely az előbbivel a viszonyokhoz képest a Szamos, Körös vagy Maros völgyön tartaná fenn az összeköttetést, s vagy Komá-

romot a Dunával, vagy az egész Tisza mentét tartaná belsőbb védelmi vonalának.

1849-ben az orosz invasió alkalmával épen a koncentrálással ellenkező történt. Az ország minden részében elszórva négy nagyobb seregünk volt, melyek ismét sok felé voltak szakgatva, — míg ellenkezőleg a betört oroszok aránytalanul nagy tömegekben koncentrálva leptek meg.

A szenvedély s méltó elkeseredés a 49-diki katasztróphán, annyi balitéletnek, annyi zavart eszmének adott tápot, hogy a nevezett hadjáratról szólva kénytelenek vagyunk terjedelmesbb fejtegetésbe bocsátkozni, attól tartván, hogy röviden oda vetett véleményünk nem volna legkevésbé is bizonyító erejű.

IV.

AZ 1849-DIKI VÉDELMI HADJÁRATNAK NEVEZETES-
SEBB GYÖNGÉI.

Mi lehetett oka az első pillanatra csaknem ért-
hetetlenül rossz intézkedéseknek, — melyek folytán az
1849-diki invasió ellen meglevő természetes előnyeink
használatlanul mellőztettek? Sokan nagyon könnyü
végét fogják a dolognak, egyszerűen árulás követke-
ményének mondván bukásunkat, mi már csak annál-
fogva sem kielégítő megfejtése a kérdésnek, mivel
tudhatja mindenki, hogy az emberi ügyeket soha sem
dönti sem jobbra sem balra csupán egy tényező.
Bármely eredmény számos okok összehatásából szo-
kott származni. Aztán csak annyi tanulságot szol-
gáltatna-e forradalmunk katasztrófája, hogy az összes
magyar nemzetet egyetlen egy ember, kiben botorul
bizott, el tudta adni egy tál lencséért? Oly nemzet
volnánk-e, mely ennyire könnyen és olcsón eladható?
Alig hiszem, hogy az összes világtörténetben lenne
példa egy-egy nagy esemény okának ily könnyü, de
egyszersmind ily gyarló megfejtésére.

De merőben mellőzve ezen ingerlő kérdést — s nem szólván többé róla, — lássuk lehető higgadtsággal a mi szorosabban tartozik föltett kérdésünkre.

Vizsgáljuk nagyjából azon gyenge oldalakat, melyek okozták, hogy oly rossz stratégiával működünk 1849-ben ápriltól augusztusig.

Valamint a hajónak minden hibája és gyengesége egy-egy erős viharban tűnik ki, úgy az akkori Magyarország sok czifraság mellett is minden vékony dongája, gyenge kapcsa, rothadt gerendája és repedése kimutatta magát az orosz-osztrák invasió fergetegében.

Mindenek előtt a forradalmi kormány organizációjában elejétől fogva nagy építészeti hiba volt: a struktúra erőtlensége. Hijában hozatott be 1848-ban márcziusban a kormányfelelősségnek elve, — hijában kiáltottuk ki a demokraciát minden lehető alakban, megmaradtunk táblabiráknak, s nem fogtuk föl a felelősségnek fő-fő politikai hasznát. Nem abban áll az, hogy az államhivatalnokokat a képviselőház és nyilvánosság ellenőrzése alá vetjük. — Ezen ellenőrzés fölvilágosult absolutismusban is megvan, s ha a nemzeti közerkölcsiség bizonyos korszakban alásülyed, az alkotmányosság sem képes elég ellenőrzést nyújtani. Ezen ellenőrzés oly emberek alatt, minők a két Napoleon, alkalmasint jobb, mint volt például Angliában Junius leveleinek kelte előtt igen sok éven át.

A felelősség üdvös volta az államügyek fő intézőinek függetlenségében áll. Bizonyos korlátok közt,

mely korlátokat a törvény szab meg, s melyek annál-fogva nagyon szélesre vannak mérve, az államférfiui tehetség egész erejével s a nemes ambíció egész hevével szolgálhatja hazáját. Az a kicsinyes kémkedés, az az ellenőrzési és bizalmatlansági mánia, mely a zsarnoki kormányzatok tulajdona, megsibbasztja a tevékenységet és előli a legjobb akaratot örökös alkalmatlankodásaival. — A burocratai az, mely mindenki keze alá szól, s mindenkinek a lába alatt jár.

Sokan hasonlították össze régibb magyar alkotmányunkat az angolal, természetesen oda értve, hogy voltak ám nagy különbségek a kettő közt. — De azt hiszem, a fő különbség nemcsak maga a kormányfelelősség, hanem a felelősségnek fölfogása. Angliában nem csupán a miniszterekre nézve van gyakorlatban a felelősség olynemű gyakorlata, hogy a törvényhozás és uralkodó bizalmával fölrüházott ember függetlenül jár el tisztében, s így a bizalom nem üres szó, hanem átmegy az alárendeltebbekre is, s áthatja a közélet minden ágát. Hogy egyebet ne említsek, — egy-egy gyarmati kormányzó, egy írlandi alkirály, egy tengeri vagy szárazsi expedíció vezére mindig nagyon széles körű teljhatalommal volt felruházva.

Honnan van az, hogy épen a legalkotmányosabb országban van legtöbb teljhatalom adva az államügyeiben járóknak, s hogy a személyes ambíciók félretétele, s az engedelmesség és fegyelem sehol sem nagyobb, mint az angolok közt?

A mi az elsőt illeti, azt hiszem a kormányférfiak nagy függetlenségére legtöbbet tett épen az, hogy hajóhaduknál s messze tengereken túl fekvő gyarmataiknál a központi kormány természetesen csak a teljhatalom nagy mértékének engedésével tarthatta fenn az állam érdekeit. A kiválóan tengerész-állam ezen szokása átment a belkormányzat gyakorlatába is. A mi pedig a második ellenmondásnak látszó tüneményt illeti, — részint azon lélektani igazság magyarázza, mely szerint a teljes bizalom maga erkölcsileg nemesítőleg hat az emberre, részint az, hogy régi idők óta s a társadalom minden rétegében, a törvény tisztelete oly nagy, mint csaknem a szentírásé.

Ezek mellett meg van az utólagos beszámolás is; de ha csupán erre támaszkodnék az állam, s csak ebben állana a felelősség, kitünő egyéniségű, szakjokban tapasztalt és lelkiismeretes férfiak helyett csak kelleetlenül működő szolgái lennének.

Ugy látszik, holott most már másodízben van felelős kormányunk, maig sem értjük eléggé a felelőségben rejlő legnagyobb előnyt. A bureaucratia helyett maga parlamentünk és a sajtó gyakorolja a kormány embereinek örökös zaklatását. A kicsinyes akadékoskodást minden alárendelt ügyben oppositiónk fölfoghatlan könnyelműségig viszi. Legtöbbnyire az interpellatiók az administratiónak oly részleteit tárgyzák, melyek eléggé bizonyítják, hogy zavart fogalmak uralkodnak nálunk a felelősségről, s gondolatunkban

fatalis szójátékul összetévesztjük a felelőssel. Hátha még a kül- és hadügyminister is a sándorutczai vádlottak padján ülne télen-nyáron! — Azt kell mondanunk — a baloldal bocsássa meg! — a delegációnak ha egyéb haszna nem volna is, mint az, hogy az országgyűlés száz ülése közül kilenczvenkilencz nem csupa interpellationálás időtöltés (mivel ama két közös tárgy a delegációkhoz van utalva) — már eléggé kifizette és kifizeti magát. Bátran ajánlhatnók a szintén sokat interpelláló oláh és olasz parlamentnek is, hogy eme nem dualistikus országokban is állítsanak delegatiót a kül- és hadügyekre. Temérdek időt, s ezzel együtt az ország minden ügyében temérdek előnyt nyerének.

1848-ban első népképviselési országgyűlésünk sem értette eléggé, mire való a felelősség; mert akkor is az első hetekben sokat ártott az ellenzékeskedő interpelláció, mit legjobban „izgága“ névvel fordíthatunk volna magyarra. Talán még kevésbbé értette maga a főkormányzat akkor, midőn élet halál harcra került a dolog.

Ily esetekben nemcsak a specifikus angol felelősség, hanem annak egy erősebb foka, a dictátorság is helyén lett volna. Már az őskori rómaiak bölcsesége, midőn a haza veszélyben volt, a nép souverainitását egyik legjelesebb polgárára (illetőleg katonájára) ruházta át ideiglen, csupán azon utasítással, hogy a hazát megmentse. Sőt rendes időkben is a

consulok több hatalmat gyakoroltak, mint egy angol minister.

Az újkori Olaszországban, hol a király maga a legőszintébb alkotmányosságban mindig következetes volt, két nagy háboru idején föloszlatta a parlamentet s megszorította a gyülekezési és sajtószabadságot. Sőt az Egyesült-Államokban, a világ teremtése óta ezen legszabadabb államban is a közelebbi nagy polgár-háboru alatt más szabadságokkal együtt megszoríták a sajtószabadságot is, holott a halhatatlan Washington alaptörvényében írva van, hogy a congressus teljes souverainitással hozhat törvényt minden tárgyban, kivéve a vallás- és a sajtószabadságot, melyek korlátozására még a congressusnak sincs hatalma!

Minél nagyobb a veszély, annál szükségesebb egy kézbe pontosítani össze a főhatalmat, nemcsak azért, hogy több egység legyen minden működésben, hanem azért is, hogy legyen valaki, a kin egyedül nyugszik a felelősség terhe; a ki érezze, hogy a győzelem dicsősége főleg az övé, valamint a bukás gyalázata egészen személyére fog hárulni s annál fogva korlátlanul kifejezheti és ki is fejtí jellemének és talentumának teljes erejét.

Nálunk a hallatlan eset állott be, hogy ime a forradalom bukása a lehető legteljesebb volt, s elejétől végig oly hibák követték el, melyekre egy gyermek is rámutathat — s még is annak főkezdője, fővezetője s később csaknem mindenható kormány-

zója maig is azt hirdeti — sokan el is hiszik neki, hogy ő tökéletes ártatlan mindenben a mi hiba, míg a dicsőségből szerényül kiveszi a maga részét, s osztatlanul kiszolgáltatják neki mások is. Nem példátlan-e az (legalább az ujabbkori történetekben), hogy maig sem akad gazdája némely legnagyobb botlásnak?

Kossuth, mihelyt az alkotmányos király kinevezte ministerium föloszlott, s a háboru forma szerint kitört — tetteleg még 1848-ban Pesten kormányzóvá lett. De azért korántsem vette magára az egész felelősséget. Vélhetnök, hogy valamint a talentumos színésznek közönség kell, melylyel művészetét megbámultassa, vagy mint az igazi költőnek lelki szüksége érzelmeit kiönteni, neki is szüksége volt a parlamentre, melyet Pestről Debreczenbe, onnan vissza Pestre, onnan Szegedre s onnan ismét Aradra hurczolt magával, mint valami kellemes hangszerét, melynek hurjai mindig ugyanazt a hangot adják, melyet ő akar. De ha ilyen volt is az országgyűlés (kivált 1849 újéve után), a csupa kedvtelés sem fejt meg Kossuth előszeretetét az országgyűlés iránt. Mint egyedüli kormányzónak elég tere lehetett volna a szónoklásra, a néptömegek buzditásában. Különben is nagyobb mértékben volt népszónok, mint parlamentáris debattor, és valamivel többet használt volna tán beszédeivel. Ha pedig az alkotmányosság tulságos szeretetéből magyarázza valaki a parlament együtt tartását, az sem eléggé bizonyító erejű. Az ügy diadala

után kimutathatta volna teljes mértékben alkotmányos érzületét. Letehette volna akkor az újra összehívandó képviselőház kezébe a hatalmat, s soha a história még csak nem is gyanusithatta volna hatalomvágygyal, míg a parlament együtt tartása ezt a gyanut korántsem háritja el. Különben is K. alkotmányos érzelme nagyon kétes színben kezdett föltünni. A törvényhozó testnek merő eszközzé sülyesztése által kimutatta, hogy nem nagy tisztelettel van iránta. Aztán nem a francia convent utján zsarnokoskodott forradalmi despotákhoz méltó eljárás volt-e 1849-ben áprilban kijelenteni, hogy azon képviselőket az országgyűlésről kizártnak kell tekinteni, a kik a téli hónapokban; a legnagyobb veszélyek idején, nem vettek részt a tanácskozmányokban? Minő jog alapján fosztatott meg ily módon számos választókerület attól, hogy az országgyűlésen képviselve legyen? De Kossuth kijelentette, hogy ő csak azokat a képviselőket akarja látni a házban továbbra is, a kik vele eddig Debreczenben voltak. Ez és ehhez hasonlók gyanusnak mutatják constitutionális érzelmeit.

De nem beszélünk itt gyanuról, hanem tényről. Tény az, hogy az országgyűlés semmiben sem korlátozta Kossuth hatalmát, s ezzel némileg enyhíti azon hibáját, mely szerint önmaga ki nem mondá elnapoltatását. Mert Kossuth mindenhatóságát az országgyűléseken csak egy részben magyarázza hatalmas szónoki képessége, nagyobb része van abban azon haza-

fiasságnak, hogy midőn nem értettek is egyet vele, a kisebb eltéréseket számba sem véve, vele szavaztak, a nagyobbaknál a józan rész hallgatott. Érezte mindenki, hogy a parlamentáris controversiák az amugy is igen sok csataterék számát egygyel s épen a legveszélyesebbel szaporítanák.

Azonban a mellett, hogy az országgyűlés ily korlátlanul engedte uralkodni maga és az ország fölött kormányzóját, egy másik személyes előnyt szolgáltatott ennek. Az országgyűlés arra való volt, hogy Kossuth legfontosabb politikai határozataiban, melyek kizárólag az ő eszméi voltak, s céljok sem mindig világos, magáról áthárítsa a felelősséget a törvényhozás nyakába.

Az országgyűlés együtttartásánál még különösebb tünemény volt egy magyar Hotkriegsrath felállítása „honvédelmi bizottmány“ czim alatt. Ez is csak egy organum volt, mely által Kossuth befolyt a hadvezetésre a nélkül, hogy a felelőség is az övé maradt volna. Később ez névleg hadügyministeriummá lett; de oly formán, hogy sokszor az ország s maga a hadsereg sem tudta, ki már tulajdonkép a hadügyér, s valjon a fővezér egy személy-e a hadügyministerrel, vagy pedig külön személy, s valjon a kormányzó, a hadügyminister, vagy pedig egy pünkösdi-királyfővezér rendelkezik? Mint a strassburgi tornyon a tizenkét apostol közül minden óraütésre más-más áll az előtérbe, ugy itt csaknem minden héten Mészá-

rost Dembinszky váltja fel, ezt Vetter, majd Görgey, aztán Klapka, szegény Damjanics s ismét Dembinszky, Mészáros, Görgey — vegyítve (az elkülönzött szerep miatt) ritkábban Bem alakjával, s mindenik háttérben Kossuth, ki mindenbe beleavatkozik, nem engedve senkinek teljes önállást és felelősséget, a nélkül hogy maga vállalná azt magára. Mindenikkel takarodik s mindenik méltán takarodhatik vele.

Mind a honvédelmi bizottmány, mind a hadügyminiszterség s fővezérlet felől való örökös transzaktiók mutatják, hogy Kossuth a felelőség elve helyett még a hadvezetésben is nagyon hajlott a collegialitás felé, mely régi rozsdás alkotmányunk dicasteriumai által cselekvésbeli nemzeti szokássá látszott válni, sőt valami rosszabbfélévé is. Az osztrák bürokratizációnak tradicionális bizalmatlankodási és ellensúlyozási rendszere uralkodott nálunk. Kossuthal úgy voltak a hadvezérek, mint I. Leopolddal, ki szerette, hogy azok viszálykodjanak kissé egymás közt. — Akkor majd ellenőrzik egymást, ha ellenségeskedés foly köztök!

Azon ellenmondás, hogy Kossuth volt legékezebben szóló ostromlója a bürokratikus mindenbe avatkozásnak, bizalmatlanságnak s ebből folyó kémkedéseknek, s még sem tudott eljárásában a bürokratikus és collegiális kormányzatéval nagyon ellenkező jellemű lenni, nem megfejthetlen és példátlan. Az intenció és közsokás közt sok egyénben nagy ellentétek férnek meg. 48 előtt ismertünk a legkitünőbb szabad-

elműek soraiban olyakat, kik teljes öntudattal dörgöték a jobbágyok felszabadítását; de öntudatlan szokásaiknál fogva nagyon mostohán bántak jobbágyaikkal.

Annyi bizonyos, hogy a helyesen értelmezett felelősség hiánya miatt egy jövendőbeli historikus az 1848-iki és 49-iki események kutatásában valódi róka-lyukakra bukkan, melyeken a szereplők bármelyikének gyakran nyomát veszi. De azt gondolom, a mi a historikusnak ily csaknem példátlan tünemény, már annál fogva is kétséges célirányosságú politikai szervezetenek fog első pillanatra is feltűnni, s mielőtt az egyesek veséibe akarna pillantani, a mit igazsággal csak isten tehet, eleve is elmondhat annyit, hogy a rendszer mindenestre hibás volt, s abból származott a bajok legnagyobb része.

Legczélszerűbb lesz vala kétségkívül az összes hatalmat egy tábornokra ruházni. Mihelyt kitört az élethalál harcz, mihelyt Windischgrätz kimondá, hogy alkudozni nem akar, — más országos kérdés többé nem volt, mint fegyvereink győzedelme. Mindenki, a ki nem a vezérek intézkedéseinek engedelmeskedett, csak utban volt és lábatlankodott. Bármennyire iszonyodtak is némelyek a katonai dictaturától, — az megmásíthatlan logikája volt a helyzetnek. Mert tegyük föl azt az esetet, hogy önvédelmi harczunk egy évvel tovább tart: mielőtt az letelik, igen valószínűen katonai uralom alá kerül az ország. Nemcsak Görgey táborában, hanem az egész honvédségben s épen az

élite csapatoknál s épen a győzelmek következtében, nagyon lenéző magatartás kezdett mutatkozni a polgári egyének, sőt a polgári kormányzat iránt. Egy-egy vörös sipkás, hó fehér kesztyűs, s régi ismerősének jónapot is csak fél vállról odavető *közlegény*, sőt a fél mezitláb defilrozó, de azért a nép éljenceit nagy méltósággal fogadó zászlóalj is érezte már, hogy mindenki szeme rajta függ, annak elismerésül, hogy ő tett mindent, s még az az érdemjel odatüzése is, a mit a Debreczenbe „menekült“ s napjában 5 forintos bankóval díjazott „naplopók“ küldtek neki, csak tartozó kötelesség volt. A ki közléről látta nemcsak Görgey katonáit, hanem Beméit is, nem menekülhetett azon benyomástól, hogy mihelyt ezen táblabiróból, földesurból, ügyvédből és diákból álló sereg a harczmezőn több foglalkozást nem találанд, más urat elismerni nem fog, mint önmagát, s annyival inkább nem, minél kevésbbé tekintette magát zsoldosnak, s minél inkább egyszersmind jó hazafinak, meg oly egyénnek, kinek meghallgatásra méltó nézetei vannak a közügyekben. A különben méltán kevély, s valóban példás szépségű hadseregben azon érzés kezdett uralkodni, hogy Magyarország a táborban van, a zászlóaljak teszik a nemzetet s a parancsnokok a kormányt. A végleges győzelem kiszámíthatlanul emelte volna a fensőbbbségi érzelmet. Mindenik örömet s lelkesedve kikiáltotta volna tábornokát kormányzónak is. Sok be-

látó ember hitte már, hogy a béke beálltával beáll a katonai uralom is.

Azt fogják erre némelyek megjegyezni, hogy épen a katonai uralom elhárítására való törekvés igazolja Kossuthot az országgyűlés együtt tartásában. De én azt hiszem, koránt sem. Mert vegyük a forradalom menetét úgy a mint volt, s képzeljük hozzá annak diadalmas befejeztetését. Minő fonák tünemény lesz vala, hogy míg a katonai uralomra szükség volt, addig nem létezett — s épen abban a pillanatban áll be, midőn semmi szükség reá? — Sokkal biztosabban és sikeresebben el lehet vala háritni a béke idején való katonai uralmat, ha azt maga idejében törvényesítjük s törvényekben szabjuk meg tartamát és végét a háboru idejére, mint ha a törvénynek a viszonyok hatalmát mintegy nyakára engedjük nőni, s e törvényhozási önkéntes szentesítés veszi elejét egy vagy több államcsínynak.

Nem attól függött egészen a dolog, melyik milyen tábornok: az események és viszonyok fejlődése annál következetesebben vezet vala erre, minél több surlódás fejtett ki a működő hadsereg s a működést ok nélkül nyugozó polgári kormány közt.

Egy másik ellenvetést is hozhat föl az olvasó. Azt t. i., hogy nálunk a hadvezérek közt sokkal nagyobb volt az antagonismus, hogysen bármelyiknek kész lett volna alárendelni magát a többi. Ez oly nagy ellenvetés, melyet a látszat igazol, s számos tényt

lehet felhozni támogatására. Tény az, hogy Görgeyt mind Dembinszky, mind Perczel oly kevésbé szerették még midőn amaz a legfényesebb győzelmeket vívta is, mint akármelyik ellenséges tábornokot; tény az, hogy Bem agyonlövete volna Vécseyt s később Kazinczyt, ha hatalmában áll; mert ezek valószínűen indokolatlanul cserben hagyták nagyfontosságú hadi működéseiben; jeléül annak, hogy nem tartoznak neki engedelmeskedni. — El lehet mondani, hogy a magyar tábornokok közt kettő is ritkán értett egyet.

De ezen tények mellett sem hagyhatjuk helyben nemzeti jellemünkre ezen nem kis árnyat vető megjegyzéseket. Épen a fennirt rossz organisatió szülte a tábornokok közt az örökös surlódást. A központi kormány féltékenyül örködván, nehogy valamelyik tábornok igen nagy hatalomra jusson, elmulasztotta az oly mulhatlan katonai rangfokozat meghatározását. Egy korlátlan hatalmu vezér kinevezése talán egy-két lemondást vont volna maga után; de a teljes rend egy erős kéz vezetése alatt meglepő gyorsasággal helyreállott volna. Mert a katonai szervezet mechanizmusa magában is oly hatalmas, hogy kivált ellenség előtt a legrefractariusabb makacsság is meghajol alatta. Egyes vezérek nagyobb önállóságát teljesen ki nem zárja egy fővezérlet, s kivált oly nagy csatatéren, mint a miénk volt, mulhatlan szükség lesz vala néhány ugynevezett mozgó csapatra, mi az egyéni tehetségek kifejtésének elég tért, s az ambíciónak elég kielégítést

ad vala. De e mellett meg lett volna, a mi hiányzott: a tervszerűség, a hadműködések teljes öszhangzása, és a mi nem kis dolog, az élélmezés, hadi szerek sat. szolgáltatásában a teljes alárendeltség a vezérek keze alá. A tábornokok közti surlódás elkerülésére is egyetlen mód lesz vala egy teljhatalmi vezér kinevezése.

A tábornokok közti surlódás a forradalom győzelme esetében fenn érintett eventualitást, t. i. a katonai uralmat egyszersmind véres polgári háboruvá alakithatta volna. Egy fő tábornok kinevezése pedig legroszabb esetben is (ha t. i. béke idején sem akar vala lemondani a hatalomról) nem támasztott volna oly könnyen végveszélyt hozó villongást a sereg különböző részei közt.

Azonban mellőzzük a merev katonai dictátorság kérdését; annyival inkább, mivel tudva van, hogy az országgyűlés, melynek azt ki kell vala neveznie, mást alig kiáltott volna ki 1849-ben újévkor, mint Kossuthot. Ez a polgári dictátor pedig ugyanazt tette volna (kivéve némely országgyűlési scénák előidézését), a mit mint kormányzó tett. Elég lesz vala, ha egy *fővezért* nevez ki minél szélesb körű hatalommal, kinek a seregre és hadvezetésre tartozó minden ügy teljesen alá van rendelve.

Mondhatná ugyan valaki azt is, hogy nálunk nem volt fővezérletre alkalmas ember, — s kifogást tehet a legkitünőbbeknek mindenike ellen.

De én úgy gondolom, hogy néhányan (sem Dembinszkyt, sem a különben derék Mészárost ide nem értve), elég talentumos vezérek voltak arra, hogy bármelyikök mint fővezér egy maga megnyerje azt, a mi megnyerhető, s a mit együttesen vezérelve (kivált több más kisebb tehetségűeknek az övéknél olykor nagyobb hatalma mellett) végkép elveszítének, legalább is el lehet mondani: emigy a bukás bizonyos volt, sőt győzelem esetén a polgári háboru valószínű, amugy pedig a bukás nem egészen bizonyos s a polgárháboru valószínűtlen. A mi az alárendelt tábornokok és törzstisztek kinevezését illeti, a mi rendkívül fontos, kivált egy folyton alakulóban levő hadseregénél, — az egy fővezér által történvén, sokkal czélszerűbben folyt volna, mint a hogy Debreczenben szokott menni. A francia forradalomban, miután Bonaparte mint teljhatalmu vezér működhetett, — mivé tudta tenni rövid idő alatt a rosszul organisált sereget, főkép az által, hogy maga a helyszínén emelt föl a porból főtisztségekre tehetséget mutató férfiakat! Hány kitűnő tehetségű ezredes, őrnagy, sőt alsóbb tiszt is volt a magyar hadseregben, kik azért nem mehetek előbbre, mert egy-egy külön vezér alatt a kisebb seregben már nem találtak elég tért tehetségűeknek, de főparancsnokuk nem akarta szolgálatukat nélkülözni. Görgey és Bem alatt voltak ezredesek, kik méltóbban lehettek volna tábornokok Dembinszky vagy Perczel seregé-

ben. Így a rangosztás legnagyobb anomaliái folytak a sereg decentralisatiójából.

De nem lenne vége hossza, ha mind elő akarók számlálni az abból eredt hibákat, hogy a magyar hadaknak soha sem volt fővezetők, — a forradalom főszereplői sem teljes felelősséggel nem voltak terhelve, sem valódi hatalom nem volt rájuk ruházva. Csak egy curiosus ellentétet hozok még fel. Mig nálunk, a felelősség országában, senki sem volt felelős, senki sem önálló, addig két ellenfelünk mindenikénél a felelősség melletti önállóság elve a legszélsőig alkalmaztatott. Pedig az egyik ellenfél az orosz, másik az osztrák, — mindkettő teljes absolutismus alatt! Mind Paskievics, mind Haynau, csaknem uralkodói hatalommal vezérlik császáruk hadseregeit.

Nálunk szó sem lehetett róla, hogy a kormány beleegyezésével valamelyik tábornokunk valódi fővezérré váljék.

Most már kérдем, a magyar kormány ily minősége mellett lehet-e gondolni a seregek összpontosítására — melyre legelső, mulhatlan lépés lesz vala egy teljhatalmu generalissimus kinevezése?

Az oroszok elleni sereg-concentrálásnak még egy másik nagy akadály volt, melyért egyedül a kormányzó felelős.

Mulhatlan volt ugyanis ezen concentratióra az, hogy a kormány jó eleve értesüljön az oroszok szándékolt betöréséről, s azt ha minden követ megmozdító

ügyes diplomatiával megelőznie lehetetlen, tétessen meg minden célirányos hadi készüléket amaz eventualitás ellen.

Kétségbeejtő volt ugyan a helyzet, mihelyt bizonyossá vált az orosz intervenció; de ha már bukni kellett, bukhattunk volna úgy, hogy kevesebb szemrehányást tehesünk magunknak.

Eme kétségbeejtő pillanat, mindenki értheti, nem akkor állt be, midőn az orosz czár személyesen tartott szemlét Magyarország határszélén az invasionszerű sereg főrésze fölött 1849-ben június közepén. Akkor már nagyon kétségessé vált a legjobb intézkedések fogantaja is. Hogy egyebet ne emlitsek, épen az orosz főerő ellenében állott megosztott sergeink egyik leggyengébbike, vagy 10,000 magyar 100,000 orosz ellen! Nem is védhette már a szélső szorosokat. Június 15-től 20-ig valamennyi invasionszerű csapat innen volt a Kárpátok határszéli vonalán. Kevés remény lehetett rá, hogy a magyar sereg tetemes erőben koncentrálhassa magát.

Nem is emlitem, hogy már május 1-ső napjaiban az európai hírlapirodalom verebei is csiripolták az invasió bekövetkezését, tudni lehetett azt jóval korábban.

Megbocsáthatlan hiba már az magában, hogy egy ország kormánya — ha rendes követsége nem lehetett is, — nem talált módot megtudni az ellenséges cabinetek titkát, ha nem is részleteiben, de legalább

főczéljára nézve, a mi ebben az esetben elég is lett volna. Egy kormánynak oly kevésbé szolgál mentségül, ha nem értesül az ellene szőtt szövetségekről, mint egy haditörvényszék előtt álló csatavesztett generalisnak, ha azzal áll elő, hogy nem volt tudomása az ellenséges sereg elhelyezéséről.

De ha csak ennyiben állana a hiba, olyan volna még, a minőt gyakran elkövetnek a világtól az akkori Magyarországnál kevésbé elzárt államok diplomatai is. Nagy hiba ez, de nem példátlan. Ellenben példátlan az, hogy egy kormány a már bevégzett ténnyt egyáltalában nem létezőnek vegye, s a nemzetet is azzal ámitsa, hogy az nem létezik.

Tény az, hogy az orosz intervenció még 1849-ben február legelső pár napjaiban oly bizonyos volt, mint az, hogy Windischgrätz nem barátságos szándékkal lépte át a Lajthát, és elég szerénytelen, hogy Debreczenbe is lejöne, ha lehetne.

Mert már 1849-ben február 2-kán Brassóban, 4-én Szebenben volt egy egész muszka sereg. Nem volt szükséges kémeiket tartani az olmtüzi és szentpétervári cabinetek kulcslyukain az orosz intervenciónak a maga idejében való megtudására. Midőn Bém mártiusban bevette Szebent, meggyőződött mindenki hogy valóságos megtestesült szoknyás oroszok védelmezték ellenünk. Ugy de azt híresztelték akkoriban, hogy Lüders orosz tábornok nem császárja parancsolatjából, hanem a maga független elhatározásából

s nem az osztrák kormány engedelmével, hanem a nevezett két száz város tanácsa, vagy legfőlebb Puchner osztrák tábornok felhívására jött be garnisonnak. De épen ez mutatja az elvakultságot. Bármily teljhatalmu legyen egy európai uralkodó tábornoka, annyi hatalma nincs, hogy souverainje egyenes parancsát nem várva, egy idegen állam határát átlépje, a nélkül, hogy az a souverain vagy háborut izenne, vagy emez állam kormánya engedelmet nem adna rá. Kérdjük, hogyha nagyobb hatalom lettünk volna, vajon az oroszok bejöveteléért Lüdersnek kell vala-e háborut izennünk, vagy az orosz czárnak? s ez a háboru-izenetre azt válaszolta volna-e, hogy ő mit sem tudott a dologból, hanem elégtételül agyon löveti bűnös alattvalóját? Nemhogy 10,000 ember, de csak egy kápláralja sem léphet át egy idegen állam határán az uralkodó parancsa nélkül, még az angoloknál sem. Ha ez általános szabály, mennyivel inkább áll ez az oroszra, s különösen egy Miklós czár alatti oroszra nézve! — Egy Miklós czár uralma idején, holmi Lüdersek mernének-e ilyent tenni, mikor a sokkal gyengébb akaratu magyar kormánynak is volt annyi tekintélye, hogy a csökönyös Dembinszky tőle kérjen engedelmet a Galicziába törésre, s ezen szándékot a kormány meggátolja!

Nem is veszem hozzá még azt, hogy a magyar sereg meglehetősen gorombán mutatta meg a czár hiveinek, merre van kifelé az ut, s így komolyan

megsérté a katonai állam fejének dölyfös önérzetét, csak annak feltüntetésére akartam szoritkozni, hogy az orosz intervenció már tetteleg meg volt, s ha jöhetett is még közbe egy s más akadály, — oly nagy valószínűségű volt, minőt csak az emberi véges értelem e világ bonyolult ügyeiben biztos számítás alapjául vehet.

Meglehet némelyek itt is, mint talán több helyén eme kis értekezésnek — azt jegyzik meg, hogy nagyon is elemi tárgyakkal foglalkozom; és itt is a diplomácia abc-jéből tartok leczkét egy egész kormányoknak s a nemzet akkori képviselőinek.

De — fájdalom — igen gyakran tapasztaljuk, hogy éleseszü emberek egész elméjüket subtilitásokra, kisserü intrigákra vesztegetik s a miatt feledik, a mi legkézzelfoghatóbb és legegyszerűbb. Különösen a politikában el lehet mondani: minden nagy botlás nem a szörszálhasogatóbb subtilitások és csel fogások mellőzéséből, hanem ellenkezőleg oly igazságok és tények ignorálásából származik, melyeket egy gyermek is fölérne észszel, ha a maga egyszerűségében teszik hozzá a kérdést.

Semmi sem jellemzi Kossuth politikai egyéniségét oly élesen s mondhatni kirívólag, mint a februári orosz intervenció utáni magaviselete.

Tudja mindenki, hogy ennek megtörténte után harmadfél hónappal, u. m. april 14-én, midőn az előbbi ellenség sem volt még teljesen legyőzve, se Erdélyben, se a Bánságban, se a felső Dunánál, Ma-

gyarország personális uniója megszűntének kimondását sürgeti. Indokoló beszédéből látjuk, hogy nem felejtkezett meg az oroszokról. De a mit rólok mond, csaknem hihetetlenül sajátságos. Még ha azt mondaná: többé nem mer bejöni az orosz, vagy hogyha bejön is, ki fogjuk verni a mily lelkesültek vagyunk, mindez olyasmi lett volna, a mi egy eshetőség fontolóra vételét mutatja. De mit találunk e helyett?

Kossuth az ápril 14-iki debreczeni híres Philippi-kában ezt mondá:

„De mielőtt ezt tette volna (az austriai kormány), egy oly bűnt is követett el, mennél nagyobbat sehol a népek nem ismernek, azt t. i. hogy saját ügye mellett, saját alattvalói ellen, egy idegen hatalomnak, az oroszoknak fegyveres segítségét használta fel a nép legyilkolására.“ Már korábban (martius 25-ikén) Kossuth szintén szólt az oroszokról. Beszédének tárgya volt az osztrák alkotmány, melyet Magyarországra akartak octroyálni, eltörülvé a magyar alkotmányt. Ezen octroyálásra vonatkozva mondja Kossuth: „Erre legközelebb mindjárt elsőbben is Bem tábornok erdélyi vitéz hadseregünkkel oly módon felelt, hogy kikergette az országból az orosz segéderőt, *melyre támaszkodva mertek oly istentelenséget kimondani.*“

Ime, a helyett, hogy az orosz részről is fenyegető veszedelmet a maga realis nagyságában fölfogta volna, neki az orosz intervenció nem egyéb alkalmas és találó prókatori fogásnál arra, hogy Austria ellen izgasson!

A hazára nézve gyászos rabbulistika volt ez, s alig érthető.

Mi célzt akart elérni vele Kossuth? Ne szóljunk egyelőre másról, mint a politikai célról, azon lehető haszonról, melyet nem egyesek, hanem a haza vonhatott belőle.

Kossuth sok hibásnak tartott tettét lehet védeni. Gyakran csak az teszi érthetővé, hogy ő mindig főszempontnak tartotta a nemzet lelkesítését. Semmi más nem állott szeme előtt, mint az emelő és buzdító hatás, melyet cselekedete vagy szónoklata teszen a közönségre. S ez, ha rendes időkben szinpadiasnak tűnik fel, egy önvédelmi háboruban a legrealisabb előmozdítója az ügynek, s annálfogva észszerű számításnak is beillik.

Az ápril 14-iki nyilatkozatnak és szónoklatnak is némileg ebben van a kulcsa; de — fájdalom — itt a szó, mely buzdításra volt számítva, csak kis részben tette meg hatását. És ha azt tökéletesnek és nagyszerűnek mondanók is, a mit pedig csak annál fogva sem mondhatunk, mert magok a majd minden ponton kivivott mártiusi és áprilisi győzelmek egész az elbizakodásig fokozták a lelkesedést. Így csak rossz következményei lehettek. Az ápril 14-iki szónoklat inkább mutatja, mint Kossuth bármely más hasonló kitörése, hogy nála az agitálás nem csupán eszköz volt egy észszerű cél elérésére, hanem homályos,

öntudatlan szenvedély — s mintegy csak ösztön. Mert most már agitatioja részint fölösleges volt, részint káros következései lehettek. El volt terjedve általánosan már is, hogy az osztrák hadsereg teljesen demoralisálva van, hogy a gyalogságot csak föbelövés fenyegetéssel lehet csatába vinni, a lovasság pedig még így sem birható atakra. Szükséges volt-e ezen elbizakodást fokozni, mely különben is ferditésen épült. Mert a zsigárdi, peredi és más későbbi nagy ütközetek eléggé bebizonyították, hogy az osztrák sereg ha tán aprilisig csakugyan elveszté bátorságát, rövid időn ismét rendbe jöhet mind materiális, mind morális tekintetben. Leszámítván azt, hogy a második orosz invasió ténynyé váltta nagyon lehütötte volt az elbizakodást, ha az megmarad april 14-iki hőfokán, hihetővé lesz, hogy még abban az esetben is kárunkra fordul, ha továbbra is csak az osztrákkal lesz vala dolgunk. Thiers nagyon világosan kimutatta, hogy a legkitünőbb hadseregre nézve a győzelmi mámor, az elbizakodás szint oly veszélyessé válhatik, mint a csüggetegségből folyó demoralisatio.

Azonban ha Kossuth april 14-ikén csak a szónál, csak az izgatásnál marad, még jelesb vezéreink birhatták volna regulázni a hadseregnek netalán tulcsapongó közszellemét. De most a forradalom főintézője egy oly nevezetes tényt is hajtatott végre, mely ha elhibázott talál lenni, többé jóvá bajosan tehető. Kimondatá a debreczeni országgyűléssel a független-

séget, a *pragmatica sancti*ót annak szemeláttára téptesúlylyel.

Sokan — s köztük Horváth Mihály — azt bizonyítgatják, hogy a függetlenség kikiáltása magában nem volt oka az oroszok bejövetelének. Mi nemcsak elhiszszük ezt, de ki is mutattuk, hogy az orosz intervenció már tény volt, még ezen *pronunciamento* előtt több mint két hónappal, s már csak meggátlásáról lehetett szó. Horváth Mihály abban hibázik, hogy ezt mentségül hozza fel az április 14-iki eseménynek. Ezen sorok írója pedig világosan azt látja, hogy semmi sem bizonyítja inkább annak helytelenségét. Mert hogy az orosz jön, azt a kormánynak tudnia kell vala, sőt minden ember tudhatta volna. Oly időben proclamálni a függetlenséget, midőn a harc kimenetelét egy helyett két ellenség teszi ránk nézve inkább kétségbeejtővé, mint kétségessé, oly tett, melyben egy szikrája sincs az előrelátásnak. Nemcsak fölösleges, nemcsak időelőtti lépés volt az, hanem mintegy tehetetlen dacolás a fatummal s vesztünk siettetése.

Április 14-ike körül a helyzetnél fogva csak ezen két út állt előttünk: az osztrákkal — miután még egy-két győzedelmet vívunk — békességet kötni, s ezzel az orosz intervenciónak elejét vennünk, vagy pedig minden készületet megtenni az invasió fegyveres visszaverésére. Előbbit magunk tettük merő lehetlenné, utóbbit vagy tulbizakodva hanyagoltuk el, vagy képtelenek voltunk rá. Pedig az első április havában

még nem tartozott a lehetlenségek közé. Austriában a végső kénytelenségben is irtóztak azon gondolattól, hogy a szomszéd segítse ki a hinárból azon nagyhatalmasságot, mely 1815-ben még suprematiában volt Európa kormányainak tanácsában az orosz fölött. Az idegen intervenciónak nemcsak a bécsi sajtóban és közvéleményben, hanem magában az olműtzi kabinetben is voltak határozott ellenségei, úgy hogy a nagy-sarlói ütközet után már nem lett volna elfogadhatlan egy fegyverszünet a praeliminárék elkészítése végett, akkor, midőn már nem Windischgrätzcel volt dolgunk s még sem Schwarzenberg sem Bach nem jutottak volt kormányra. Azon aristokratáink, kik részint a francia forradalom jeleneteinek ismétlésétől való féltőkben menekültek Pozsonyba, Bécsbe, részint különben is ott szoktak volt lakni, kétségkívül jó szolgálatot tehettek volna, mert még volt valami befolyásuk a kormánynál. Akadt volna akkor is, mint Rákóczy idejében egy-egy Széchenyi György, ha nem is közvetlen, de indirect alkudozásra. Legalább meg nem kísérteni — nagy mulasztás volt.

Igaz, hogy a pár hónappal azelőtt felküldött országgyűlési követséget Windischgrätz dőlyfösen utasítá vissza; de akkor ennek ügye jól állott, a mienk pedig kétségbeejtőleg. — A cseh herczeg azt vélte, hogy helyes számításból cselekszik, mert mire való oly ellenségtől föltételeket fogadni el, kit különben is márkában vél lenni talán egy pár nap mulva, s talán

minden komoly ellenállás nélkül; s csakugyan nagy valószínűség volt mellette, az ő szempontjából nézve az ügyek állását. A herczeg számítását az események kijátszták — ő rosszul számított, de hasonlíthatlanul jobban mint mi april 14-dikén; mert midőn mi ekkor lehetlenné tettünk minden transactiót, nem hogy reményünk lehet vala a könnyü győzelemhez, hanem akkor volt még hátra legnehezebb része.

Azt mondják sokan, hogy az olműtzi márcziusi alkotmányra, mely a magyar alkotmányt s Magyarországot integritását eltörli, nem volt más méltó felelet, mint az april 14-diki nyilatkozat. De az 1861-diki föliratokban, egy az olműtzihez hasonló praetensió ellenében nem találtunk-e sokkal helyesebb s méltóságunknak még jobban megfelelő válaszokat, mint az 1849-diki, — mert semmit föl nem adva jogainkból s csak a magunkét követelve, azok az államférfiúi bölcs mérséklet szellemét lehelik a boszué helyett. — Ha a debreczeni országgyűlés az 1861-diki fölirathoz hasonló határozatot hoz, melyben minden sérelem is föl lesz vala sorolható, s megmarad a törvények és régi szerződések határán, még mindig maradt volna idő a további lépésre, s Olműtzből is meg lett volna adva a mód annak megfontolására, valjon melyik jobb, melyik kerül kevesebbe, az olműtzi papiralkotmánynak a magyar alkotmányhoz képesti átídomítása-e vagy pedig az orosz interventio elfogadása? Azt mondják még Kossuth mentségére, — biznia kellett a fran-

czia és angol diplomatiában, kiknek országos érdeke ellen van az orosz intervenció. De diplomatiái tekintetben is merőben fonák volt a számítás. Mert volt már arra praecedens adva, hogy sem az angol, sem a francia nem fog kardot rántani érettségünk. Nemcsak hogy a magyar kormány képviselőit a külhatalmak hivatalosan fogadni sem akarták, — hanem midőn februárban az orosz sereg tetteleg casus bellit teremtett Erdély határainak átlépésével (sőt már előbb a dunai fejedelemségekbe való benyomulással), óvást tettek-e a nem hadviselő többi hatalmak? — A februári betörésből ez volt a tanuság: az orosz szándéka *bizonyos* az intervencióra, az osztrák is elfogadja azt, *ha* más-kép segíteni nem tud magán; és a külső hatalmak *fegyveres be nem avatkozása* szintén bizonyosnak vehető.

De még egyebet is biztosan lehetett tudni az angol és francia diplomatiáról, a nélkül, hogy Párisból és Londonból részletes fölvilágosításra lett volna szükség: Azt, hogy az orosz intervenciót szintoly kevéssé szeretik azok, mint Ausztria — ha annyi okuk nincs is félni tőle, mint Magyarországnak. Így tehát azon pillanatban, midőn az orosz intervenció másodizben is már küszöben volt, lehetett arra számítani, hogy kibékülési kísérleteinket támogatni fogja az összes diplomacia, kivéve az orosz s tán a poroszt, és a mibe nem avatkoztak volna, ha csak Ausztria és Magyarország közt foly a per, most, midőn európai

mérvet volt öltendő, jó szolgálataikról bizonyosak lehettünk.

Igy ha *diplomatiáról* volt szó, az orosz ellen csak *abban az egyetlen egy esetben* remélhettük az angol és francia kormány támogatását, ha hidat készítünk Ausztriának arra, hogy a muszka interventiót elfogadni oka ne legyen. Függetlenségi nyilatkozatunk ezen hidat elvágta mind magunk, mind Ausztria, mind Anglia és Franciaország mögött, ellenben kaput nyitott Miklós czárnak. Ily értelemben tehát az april 14-diki nyilatkozat csakugyan mulhatlanná tette az orosz interventiót, mely másodizben épen nem volt váratlan, — hanem *már elhárítására* kell vala minden követ megmozdítani, — mig egy az 1861-dikihez hasonló nyilatkozat megtette volna az első lépést, hogy a hadviselő felek tisztességes békét kössenek.

És ha még sem lesz vala benne mód, — legalább egy hibával kevesebbet vethetne szemünkre a história. Mert ez nem csak hogy botlás volt, hanem oly nagy, melyhez foghatót a magyar történelem alig bir fölmutatni. A legkritikusabb pillanatokban s szintoly nagy vagy még nagyobb veszélyek idején is vereségünket soha sem tetézte a vezérférfiak ily indokolatlan hibája. A magyar kormányférfiak legtöbbsnyire elég ügyességgel birták politikájukat az adott viszonyokhoz alkalmazni. 1848-ban, de különösen 1849-ben, ha katonai rátermettségünk körülbelül állott is azon színvonalon, mint a török háboruk idején, — de a

politikában oly kevés előrelátás mutatkozott az egész forradalmi korszakban, minőre példát hiában keresünk az oly viszontagságos magyar történetekben is, melyek tanusága szerint őseink nemcsak a kardforgatásban, hanem a diplomatiában is jeleskedtek, s egy részben ennek köszönhetjük a nemzet és alkotmánya fennmaradását. Legfeljebb a vesztébe rohanó lengyel állam utolsó évtizedeiben találunk 1849-diki diplomatiánkra analógiát.

Kossuth — mint fentebb mondám — gondoskodott arról, hogy egyfelől ne önmagára súlyosodjék bármi részben a felelősség terhe, — másfelől, hogy a hadseregnél se legyen senki, kire teljes felelősséggel együtt teljes hatalmat is ruház. Ily tények, mint a függetlenség kimondása, nem is történhetek másként, mint az országgyűlés útján, mely még arra is jó volt, hogy a hadvezérek véleménye mellőztessék nem egy fontos kérdésben, hol szakavatottabb nézetök talán jobban fölvilágosíthatja vala a dolgok állását.

Elég az hozzá, a függetlenség kimondásaért nem egyedül Kossuth, hanem az országgyűlés is felelős maradt. — Miként történhetett az, hogy az országnak annyi kapacitását magába foglaló testület meg nem gátolta ama politikátlan, s csak szenvedélysgallta nyilatkozat kimondását?

E részben nem menthető maga a parlament sem. A hiba hiba marad, akár egy, akár több ember esik bele. Sajnos, hogy különben igen értelmes és hibát-

lan jellemű férfiak is könnyen elvesztik az egyensúlyt rendkívüli viszonyok közt s kivált a szerencse rendkívüli kedvezésében.

Az országgyűlést képezett férfiak egy része nem birt ellenállani a forradalmi áradatnak, — s mindenben a közhangulatot kifejezett és azt fokozott Kossuthal szavazott. Ezen rész volt a *majoritás*, mely mindig biztosítá Kossuth akaratjának keresztülvitelét. Volt ugyan egy kisebbség is, mely korántsem abban különbözött a többségtől, mintha kevésbé liberalis, vagy kevésbé hazafias lett volna, hanem abban, hogy több mérséklettel, a viszonyok nagyobb számbavételével szerette volna vezetve látni a magyar politikát, melyre nézve óhajtá, hogy azt ne tegyék forradalmivá, hanem tartsa meg tisztán kényszerített önvédelmi jellemét. Ez a párt roszalta titokban a függetlenség kimondását; de nyíltan elmulasztotta óvást tenni ellene.

Hiba volt-e ez?

Oly kérdés, melynek két oldala van, a szerint, a mint a praktikus eredmény vagy az illető egyénnek saját lelkiismerete szempontjából vesszük a dolgot. A közügyekre háromolható hasznot tekintve, egyszerű a megoldás: kisebbségben levén az ugynevezett békepárt, egészen mindegy volt, akár ellene szól, akár nem a függetlenségi nyilatkozatnak, — a határozatot meg nem gátolhatta.

A mi saját-lelkiismeretöket illeti, talán lélekeme-
lőbb, megnyugtatóbb lesz vala magokra nézve, ha
egész határozottsággal s tartalék nélkül adnak szót
jobb meggyőződésöknek. — De nem lehetett-e attól
tartaniok, hogy véleményök bátor kijelentése nemcsak
személyökre hoz romlást (s már ez is veszteség lenne
a hazára nézve), hanem ezzel együtt rajtuk fog in-
auguráltatni a forradalmi terrorismus, mi a hazát
külső ellenség nélkül is, önnön magunk által teszi
koczkára. A rémuralomnak némi jelei már is mutat-
koztak s a függetlenség kimondásánál Kossuth a hát-
térben nem mulasztá el annak képét föltüntetni.

A terrorismus sajátságos neme volt az, hogy
Kossuth, ámbár tetteit a parlament felelősségével
akará körülsánczolni s a nép és hadsereg előtt a tör-
vényhozás sérthetlenségével sanctionáltatta saját né-
zeteit és tetteit, — de mind ezen, mind más alkalom-
mal nem szünt meg a nép sőt a katonaság óhajtására
apellálni a képviselőházban. Szegény katonaság! sze-
gény nép! — A táborban, kivált a sanyaru téli had-
járatban, a honvéd sokszor hetekig sem látott ujságot,
nem hallott politikai hirt. Nem volt ritka eset, hogy
10—15 irástudó ember káplárostul sokáig találgatta:
hétfő van-e vagy péntek? és ha politikált mégis, a
forposzton egy lövés, — egy dob- vagy trombitaszó,
vagy a gyomor kellemetlen korgása sokkal gyakrabban
szakítá félbe a vitát, hogy sem a nézeteket ki lehetett
volna fejteni. A sereg harczolt vitézül és sokat, kop-

lalt és túrt még vitézebbül s még többet, — bizva abba, hogy sok szóbeszéd nélkül a jó puska és szurony rendbe hozandja a politikát, s illetőleg dicsőséges békét eszközöl ki. Mert meg kell jól jegyezni mint igen nyilvánvaló és történelmi tény, hogy a honvéd már 1849. ápriljében, — egy temérdek nélkülözéssel, emberfeletti fáradsággal és legjobb zászlóaljaink sorainak nagy meggyérülésével járt téli hadjárat után. nem óhajtott harcot minden áron. Még a dicsőség borostyánaiban is a megaléglésig bőven részesült. A mi a köznépet illeti, lelkesedése — miután tapasztalta, hogy puska nélkül merőben haszontalanul hagyatják oda családját és szántóföldjét — ritkán állotta ki a második lövés tűzpróbáját. A német tábornokok csakhamar meggyőződhetek, hogy a mi legtöbbszörösebb magyarunk, nem mint Árpád idejében, jobban szeretne valami egyebet¹ inni, mint az ellenség vérének. — Lándzsával bajos is volt ezen delicatesséhez férkezni. Ha voltak vitéz nemzetörein is, a nagyobb rész inkább haza vágott, mint a vitézi borostyánok mezejére. Az otthon maradt szegény nép teljes volt őszinte óhajtásokkal a magyar ügy jó kimeneteleért, — s alig volt oly kis vagyonu ember, ki aránylag sokat ne áldozott volna a haza oltárára. De ki merte volna azt állítani, hogy az föllázad Kossuth ellen, ha a függetlenséget ki nem mondja? Talán csak nem fogott volna kezét a németekkel ellene éppen a német iránti gyűlöletből?! Azért Debreczenben a népre és katona-

ságra hivatkozni a békés vagy háborus politika kérdésének eldöntésében, nem igen egyezett a tényállással. És ha mind a katonaság tömege, mind a nép tudta volna, hogy az orosz újra jön, s ellenben a kiegyenlítés Ausztriával legalább megkísérthető (a mint Kossuthnak tudnia kellett): minő képtelenség lesz valójuk hivatkozni. Azonban Kossuth nem csak a nép, hanem a debreczeni képviselők előtt is titkolta a külső állapotot. Némely külföldi lapot april 14-dike körül Debreczenben le is foglaltak a postán.

Ha pedig Kossuth a hadsereg alatt csak a generálisokat értette, ha azok mindnyája sürgetve sürgette volna is a függetlenség kikiáltását — a mi tudunkkal nem áll, — azt felelhette volna nekik: ez a törvényhozás dolga s nem a katonáé. Tényleg úgy is járt el: a hadvezérek akarata ellenébe a törvényhozást állítá a kormányzó, s a törvényhozásra a katonaság közvéleményének emlegetésével gyakorlott presiót *saját akarata* kivitelében.

És mindemellett, hogy a nemzetnek egy nagyobacska osztálya sem óhajtotta szivből a függetlenség kikiáltását, mihelyt a kérdés, a háboru azon pontján, midőn már győzteseknek véltük magunkat, oly módon volt föltéve: ki akar ezután is azon németek alattvalója lenni, kik oly gyűlölt, s már ártani nem képes ellenségeink, — világos, hogy mindenki azt felelte volna: „én nem!“ A tömegek szenvedélyére történt az apellatió, -- s a ki talán szenvedélyén kívül

a józan ész szavára is hallgatott, hevesebb szomszédjától való féltében sem nyilatkozik vala. Ugy volt föltéve a kérdés, hogy a „nem“-mel felelő gyanuba jő, mintha a legelkeseredettebb ellenséghez szítana, s nem politikai megfontolás, hanem személyes vonzalom csatolná a „némethez“. A mindent túlzani szokott szenvedély a „hazaárulás“ névvel úgy is nagyon bőkezű volt abban az időben. A függetlenség ellen szavazó még tán ennél is rútabb „osztrák kém“ nevet nyerhetett volna.

Kossuthban nem hiányzott némi velléítés, hogy olykor Robespierre utódának mutassa magát, s noha ily szerep egészen ellenkezett természetével, mind párt-hiveinek némelyike, ki szabadság alatt valami 1789-diki terrorizmust értett, nagyon szerette volna azt utánozni, — mind pedig maga Kossuth annak megfontolása mellett, hogy az azzal való ijesztgetés jótékony félelemben tartandja azokat, kik ellenzékét akarnának formálni, — nem bánták, ha a guillotin réme olykor-olykor a képzeletben megjelenik.

Ő maga, Kossuth nem lett volna soha egyenes eszközlője a rémuralomnak; de úgy látszik, szeretett volna rettenetesebbnek föltűnni, mint a milyen volt, — nem maga, hanem a nyers tömegek által.

De, Kossuth affectált francia modoru forradalmisága (minek nálunk alig volt értelme), kitünt sok tényből és beszédeiből. Minthogy beszédei eléggé ismereteseek, legyen elég egy tényt hozni fel. Nem

elég, hogy rendőrministeriumot állított fel (mi ellen kifogás nem lehet), hanem rendőrministeriuma kezdett oly szerepet vinni, minő egy valóban szabad országban meg nem engedhető: kémkedéssel volt megbizva az egyének *politikai érzelmét* illetőleg, hogy a „jó érzelműek“ a kétesektől megkülönböztethetők legyenek. Természetes, Kossuth értelmezte volna, mit kellessék jó s mit rossz érzelműségnek nevezni.

Most már vegyük az esetet, hogy az országgyűlési minoritás határozottan sorompóba lép meggyőződése nyilvánításával. Nem valószínű-e legalább is, hogy közel jövőben lehetlenné teszi magát annyi jeles fő, ki még hasznos szolgálatra reserválhatta magát?

De ennél rosszabb is következhetik, nem csak saját személyökre, hanem a hazára nézve. Midőn kimondatott a függetlenség proklamatiójának azon indoka, hogy így az ingadozók határozottan vagy az ellenséghez, vagy hozzánk csatlakozzanak, — világos, hogy a forradalmi népinquisitió tovább fejlődése nemcsak egyes személyekre, hanem az országra nézve is gyászos következtetéseket vont volna maga után. A polgárháború most magyar és magyar közt is kitörésre juthat vala.

Ily viszonyok közt azon higgadtabbak, kik nem helyeslék az april 14-diki tényt, s még sem szólaltak föl, — a két rossz közül a kisebbiket választák. Azon dilemmába jöttek, — hogy mindenként félénkeknek mondassanak. Most félénkeknek mondják, hogy nem mertek nyiltan óvást tenni; — ellenkező esetben kis-

lelküeknek mondják vala, kik előrelátván az ügy bu-
kását, óvásukkal a német ellenében akarták magokat
igazolni, boszuja ellen biztosítani.

Elég az: a függetlenség kimondása oly nemű
tény volt, melynek elmulasztása miatt az országban
senki sem neheztel, de miután a kérdést Kossuth
élére állította, senki sem mondott „nem“-et. Hiában
hivatkoznék azért ebben a nép, a hadsereg és az
országgyűlés közös akaratjára: egyedül övé az initia-
tiva, ő a felelős érte és senki más.

Mint láttuk, az ország akkori állásában, a háboru
akkori stádiumában semmi haszna nem volt a tény-
nek s csak kárai lehettek. — Hogy oly ember, minő
Kossuth, minden szenvedélyesség mellett is merőben
számítás nélkül járt volna el, — alig hihetjük. — Le-
hettek (a fennérintett, de elhibázott agitacionalis czé-
lon kívül) személyes indokai, — s bármennyire takar-
gassa is a titkolódzás, az ember csak a logika sege-
delmével is nyomába juthat a titkos rugóknak. Nyo-
mába juthat bárki is, ha azt próbálja megfejteni:
miért van a függetlenség kimondásában az a neveze-
tes hézag, hogy míg egy régi uralkodás megszűntét
kimondjuk, egy szóval sem nyilatkoztatjuk, sőt nem
is sejtetjük egy új uralkodás életbeléptetését, holott a
korona saját ládánkban őriztetik. Még ez is oly rej-
télyes módon, hogy kétséges, valjon kegyeletes tisz-
telettel vagy gúnynyal viseltetünk-e iránta? — Még
csak azt sem mertük kimondani, respublika-e vagy

monarchia? — Igaz, hogy Szemere minister pár hét mulva az országgyűlés színe előtt s még később sajtó utján is kimondá a „republika“ szót. De ez nem annak hirdetése, csak megpendítése volt. — Sokan úgy vélekednek, Szemere már a forradalom előtt nyilvánított hajlamainál fogva határozott republikánus volt. De meg kell gondolni, hogy a személyes hajlam s egy államférfiúi nyilvános tény közt nagy a különbség. És valóban úgy tudjuk, Szemere mint minister 1849-ben csupán azért pengette a republika szót, hogy a kormányforma iránt rejtélyes Kossuthot rászorítsa, mondja ki vagy azt, hogy Magyarország köztársaság, melynek elnököt kell választani, — vagy azt, hogy monarchia, melynek királyt kell majd koronázni, — vagy bel- vagy külföldi születésűt. De a forradalom véget ért, mielőtt Kossuth ténynyel igazolhatta volna azt, a mire nézve egy historikus csak logikai következtetés utján, de elég világosan tisztába jöhet.

Nem akarjuk bűnös intentiókkal vádolni.

A főhatalomra vágyás a keresztyén morál szempontjából kétségtelenül megrovandó; de a történelem több példáját mutatta föl annak, hogy ambíciók kiélegítése, ha egyszersmind a nemzet óhajlásával s előmenetelével találkozott, mintegy gondviselészerű ténynek tünt fel, és így ez csak magában még nem kárhozatos politikai vétség. Kiváló férfiak gyakran vannak abban a hitben, hogy valamely ügynek senki oly avatott mestere nem lehet, mint magok, — s ezen hit

nélkül nem is emelkednének oly magasra s a jelesség oly fokára. Sőt némileg hazafiatlanságnak tartanak nem biztosítani minél nagyobb befolyást vagy hatalmat az állam sorsára. Azonban — fájdalom! az 1849-diki esetet, ha a morál helyben nem hagyja, a politika is elítéli; mert utóbbit amannak híjjában csak a siker mentheti ki. A sikernek pedig merőben ellenkezője következett be.

Volna az 1849-diki nyilatkozatnak egy másik magyarázata is, mely Kossuthot egyénileg menti, habár mint kormányzót épen nem, a mint láttuk. Ő t. i. csakugyan nem hitte, hogy az orosz be fog jönni az országba másodszor is, — vagy legalább nem hitte, hogy oly hamar s oly erővel fog jönni. Képtelenség lenne föltennünk, hogy ha a veszélyt oly világosan látja, mint kormányzói kötelessége lett volna látni, el nem halasztja a függetlenség kimondatását, sőt hogy e helyett békét nem kísért meg. Mert bármely erős egyéni indokokat teszünk föl egy-egy mozgalom vezérében s bármely legfelső polczon álló egyénben, lehetetlen elismernünk, hogy be ne látná, mily azonosak az ő saját állása s egyéni reményei az ügy diadalával. Az ügy bukása őket temeti legelőször is a romok alá. Ezen értelemben mindig meg lehetünk győződve a főszereplők teljes jóakarataról. De a jóakarát (melyről egy híres költő azt mondja, mind ilyennel van kikövezve a pokol) — soha sem elég. A

belátás és okosság hiányát a sors gyakran kérlelhetlenebbül bünteti, mint a gonoszságot magát.

Abban is, hogy az orosz interventiót, mely már tény volt, nem akartuk látni, részint diplomatai éretlenségünket, részint könnyelmű elbizakodásunkat, és szenvedélyeink zabolátlanságát kell töredelmesen bevallani.

Most már az a kérdés, hogy ha a függetlenség kimondása után való órában rögtön értesülünk is az oroszok jöveteléről, s így június közepéig teljes két hónapunk van a készületekre, ha továbbá ugyanakkor Kossuth és az országgyűlés rászánja is magát, hogy egy tábornokot függetlennek nyilatkoztasson legalább a hadvezetés dolgában, — lehetett-e remény a sikeres ellenállásra?

Ugy vélem lehetett volna még egy föltétel hozzácsatolásával, mely abból áll, hogy addigi ellenségeink nagy részben ártalmatlanokká lettek volna téve, ha t. i. Erdélyben (miután Puchner serege ki volt űzve) Fehérvár bevéve s az oláhok kibékítve, ha a Bánságban és Bácskában hadaink Temesvár és a titeli erős állást is beveszik, — s Jellacsics seregét tetemesen megrongálják; s ha végre a felső-dunai magyar hadsereg képes nemcsak Budát elfoglalni, hanem a Welden (később Haynau) alatti osztrák sereget szélylyelverni.

Ebből látni, hogy az osztrákok eltávolítása s a belső ellenség kibékítése maga is föladat volt, s

mint a következés megmutatta, nem oly könnyü föladat, a minőnek képzeltük, s pedig erre építve hirtelenkedtük el a függetlenségi nyilatkozat világra bocsátását is.

A fennebbi föladat teljesítésére, hogy egész erővel törekedett a magyar kormány, azt a tényekkel ismeretlen is eleve képzelheti; mert az orosz invasiótól függetlenül is, érdekünkben állott minél előbb egészen magunkénak mondhatni a már minden kapcsolatot széttépettnak nyilatkoztatott és függetlennek keresztelt ország területét.

A buzgóságban oly kevésbé volt hiány, hogy az aprilisi és májusi hadi vállalatok nagy részét inkább nyakrafőre elsietteknek, mint lassúknak lehet mondani; — nem a fontolgatás, hanem a lázas kapkodás jellemét viselik magukon ama hadi tettek, melyek annál fogva nagyon változó szerencsével folynak. Nagyobb mérvü hadi terveknek semmi nyoma. Nem is csoda. Ugyanazon túlbizakodás, mely a debreczeni parlamentben uralkodott, tapasztalható a hadi műveletekben, s így már csak ebből is azon gondolatra jövünk, hogy ugyanazon ember sugallta a hadi műveleteket is, a ki april 14-dikén megszavaztatta a függetlenséget.

Az april-májusi hadműveletek alapgondolatjául az tűnik ki a tényekből: az ellenség fő ereje teljesen meg van verve. Nincs egyéb hátra, mint hajtó vadászatot tartani egyes kisebb osztályaira, melyek imitt-amott még védik magokat egy-egy kedvező állásban. Úgy

okoskodtunk, majd megadják azok magokat önként, ha rémültökben nem, az egyszerű józan ész szavára is.

Tudva van, mily káros következményü volt az ebbeli csalódás Buda falai alatt! Mellőzöm a kérdést: kinek indítványa volt az? mert többekkel együtt azon kategoriába tartozik, melyet fentebb jellemeztem, s melyről azt mondtam, hogy sem a mindenbe avatkozó főkormány, sem a teljhatalommal föl nem ruházott hadvezér nem vállalja érte a felelősséget.

Csak egykét megjegyzést! Először is voltak okok, melyek Buda bevételét mind politikailag, mind hadilag ajánlották. Utóbbiak közé tartozik az, hogy míg az az ellenség kezében volt, nem lehetett biztos a fő-sereg közlekedése a Tiszával és a Debreczenben levő kormánynyal, honnan a löport s az ellátási szereket is szállították a sereg után, miknek késedelme épen akkor mutatta ki ezen baj rossz következéseit. A mi pedig magát a kivitelt illeti, különös ellenmondásnak tartom, hogy mindenki azt vallja: főhiba volt az ostrommunkálatokban való öt heti idővesztés, s mégis más felől azt is hibáztatják, miért hozott alá Görgey Komáromból oly nagy haderőt! Mindenki átlátja, hogy minél kevesebb erőt hoz, valószínűen annál több ideig tarthat az ostrom. A hiba ellenkezőleg az, miért nem jött nagyobb készüllettel, s különösen hogy jött *ostromágyuk* nélkül egy vár ellen? — Serege nagy számából ítélve nem volt tulbízakodó (a minthogy ez nem is tartozott gyengéi közé) — s

alkalmasint nem ő az oka ezen mulasztásnak. Túlozva volt és van az a hit is, mintha az osztrák főszereg csaknem harczképtelenné lett volna már téve, s csak épen kergetni kellett volna — Bécsig! — Habár az osztrák sereg egyes részei voltak is rongálva, — az egész még sereg volt, melyet azután kellett volna csakugyan *vert haddá* tenni. És akkor is Bécsig sétálni nem lesz vala tanácsos — mint alább kifejtendem, hol határainknak Bécs felőli környezetéről szólandok.

Mindamellett, ha ezen vállalat könnyű nem lesz vala is, a maga idejében fogva hozzá győzelmünk valószínű volt, abban az esetben t. i., ha azt a hibát követi el az osztrák vezér, hogy valahol döntő ütközetnek teszi ki seregét. Ekkor ha annyira tulnyomó erőnk nem volt is, hogy egészen tönkre verhessük az osztrák sereget (mint például I. Napoleon tette Jénánál a poroszokkal); ha továbbá áll az is, hogy Bécs felé, sőt magába Bécsbe nyomulásunkkal korántsem nyertünk volna kedvezőbb positiót az oroszok ellenében, s a cél egyéb nem lehet vala, mint az osztrák sereg maga; de nem lesz vala-e nyereség ezen osztrák sereget legalább meggyengíteni, legalább Pozsonyon túl üzvéni, az oroszokkal való csatlakozását megnehezíteni?

Ellenkezik az észszerű hadvezetés szabályaival, hogy pihenni engedjük az ellenségnek már jóformán megviselt seregét. Kiszámíthatlanul nagyobb nyereség lesz vala azt még jobban megviselni, mint Buda be-

vétele, melynek örömhírére mind Bem, mind Perczel nagyon drastikus kárhoztatással nyilatkoztak. — Ha tán nem érünk is czélt, — legalább meg kellett volna kísértetni a jobbat. — Azért hát kétségtelen hiba marad, hogy Buda ostromával időt engedtünk az osztrák seregnek, hogy magát összeszedje, s midőn ismét megnyílt júniusban a hadjárat a felső Dunánál, sikerrel állja meg ellenünkben a harczot.

Ha a függetlenség kimondása perczében nem tudtuk, hogy Austria még martiusban győzedelmet vívott a piemonti királyon s így Olaszország az egy Velenczét kivéve békére lépett Austriával, tudni lehetett volna legalább akkor, midőn oly tekintélyes magyar sereg jövéen Budára, békén hagyja ujjá szervezkedni az operáló osztrák főhadakat.

Azonban tévedés lenne azt hinni, hogy csupán Buda ostroma volt az elhibázott lépés. Ez elhibázott volt ugyan de nem volt vele elveszve épen minden. Mert még Buda bevétele után is, ha nagyon tulnyomó erőt birunk concentrálni Komárom körül, döntő csapást lehet vala mérni a nem tulságosan megszaprodott osztrák seregre, s annyival inkább, mivel most hátrálni nem akart volna (Haynau lévén a vezére), hanem egész nyílt harczot fogad vala el.

Ha a főparancsnokká időközben kinevezett Haynau 60,000 emberével nem 30—40 ezer, hanem 80 vagy legalább 60 ezer magyar mérkőzhetik, ezen az oldalon helyrehozhatjuk, a mit a Buda alatti időtöltés

miatt vesztünk. A dunai magyar sereg egy-két döntő csata után még június vége előtt fordulhat Paskievics főhada ellen, s magához véve a felvidéken elszórt magyar csapatokat, egyenlő, vagy közel egyenlő sereget állíthat szembe az oroszéval. Roszálják azt is, hogy Buda bevétele után nem a Duna jobb partjára vetette magát a magyar sereg, hol Haynau formálható volt támadó hadoszlopát, hanem balpartján a Vág vonalra. De midőn arról van szó, hogy először az osztrákot verje meg s azután forduljon az orosz ellen, helyes lett volna-e őket szabadon egyesíteni hagyni a Bányavárosokon át, azáltal, hogy a jobb parton intézi támadását? A peredi június 22-iki ütközetek multhatlanok voltak, csakhogy tulnyomó vagy egyenlő erő hiányában nem voltak szerencsés kimenetelűek.

Buda ostromához hasonló nemű, de annál nagyobb hibák követték el másutt is, s nevezetesen Erdélyben. Lássuk fővonásaiban az erdélyi háború történetét június 19-től augusztus 6-káig, az oroszok bejövetelétől Erdély végképi elvesztéséig. Bem életre halálra harcol velök. A hadi cselek s vakmerőség csodáit miveli, s mégis majd mindenütt megveszti az ütközetet. A hol győz is, a vége csak visszavonulás. Az oly méltán nagyhirű Bem vereségei mindenkit megleptek. Pedig nem volt mit csodálkozni rajtok. Mintegy 60,000 orosz és osztrák tört be Erdélybe június közepén, Bem serege (értvén a harczban hasz-

nálhatókat) még 27 ezerrel is igen sokra van téve, s ez is egészen szétesztva, valami tartalékról szó sem volt. A mindig legalább is 15—20 ezer embernyi tömegekben előnyomult oroszok ellen mindig legfőlebb 6—7 ezer ember, s sokszor csak 2—3 ezer harczolt, mert a lándzsások nem jöhettek számításba. A helyett, hogy Bem nagyobb tömegekbe egyesítve vezérelte volna az orosz ellen csapatjait, azokat egymás után kis tömegekben áldozta fel. A beszterczei szorosnál, hol az orosz erőnek kisebb része jött be június 19-ke táján, Bem legelsőbben lépett fel s legtöbb erőfeszítéssel.

De nem csalódunk tán, ha azt mondjuk, hogy itt két kisebb sergének javát emészté föl egymásután a tulnyomó orosz erő. Ha mindezen rendre elmorzsolódott csapatok mindjárt eleinte együtt vannak, a sikerhez nagy remény lehetett volna. Annyival inkább, mivel az orosz sergek összeállításánál fogva a szorosokban s hegyek közt könnyebben el lehet vala banni velök; mert mihelyt szélesebb völgyekben fejthették ki magokat, szokatlan nagy arányu lovasságukkal kerítették be és nyomták el a szárnyakat. Valódi szerencsétlenség volt, hogy legelőnyösebb állásunkat, épen a szorosokat úgy szólván az ellenség első rohamra bevette azalatt, míg Bem Kossuthnal Nagy-Váradon tanácskozott — s úgy látszik — nem főleg Erdély sorsáról, hanem bizonyos intrigaszerű személyes ügyekben, melyekbe őt is belekeverték, kinek

ilyesekhez egyéniségénél fogva nem nagy kedve volt. Azt mondták 6 ezer ember őrizte Beszterczén tul a borgoprundi szorosokat az első betöréskor. De ha áll is a szám, a védő csapatok egy része fegyvertelen székelly volt, kik az első összetűzés után haza menekültek, s az oroszok még kis számú rendes csapatainkat is részint visszanyomták, részint szétszorták. Csak azután néhány nappal ment Bem egy uj sereggel, hogy az oroszoktól visszafoglalja, a mit azok már birtokukba keritettek. A bevezető utak védelme a főpontokon mindenütt elégtelen volt. A brassói szorosokat védő Kis Sándor-féle had — mintegy kétezer honvéd — két napi és két éjjeli vitéz ellenállás után úgy szólva kimerültség miatt veszett el; mert nem lévén tartalék, mely a fáradt csapatokat pihentekkel váltsa fel, magára hagyatva áldozta föl magát. Külön csaták után oszlott fel a székellység is. A szorosoknál folyt csatákból a seregnek csak kevés ép része maradt meg; de legalább összeszedhető töredék volt ez. Roszabb volt az eset, mihelyt az ellenség beljebb nyomult.

Az oroszok elleni erdélyi háboruban körülbelül azt látjuk elkövetve, a mit 1866-ban Benedek követett el a poroszok ellen. Ez is kisebb seregosztályokban engedi előbb megveretni magát, hogy az ellenség vérszemre kapjon s saját serege veszítse önérzetét, és hogy annál bizonyosabbak legyenek aztán a nagyobb vereségek is. Miután az orosz benyomult az

ország belsejébe, föl nem lehetett többé tartóztatni s vereségeink teljessékké lettek.

Segesvárnál Bem egy egész kis serge veszett oda csaknem az utolsó lábíg, Szeben utolsó bevételénél egy másik hasonló kis sereg lett egészen semmivé. Oly sok átalkodott és véres ütközet után Bem Szebentől ugy szólván egyesegyedül bujdosott ki Temesvár alá, s még az is csoda volt, hogy maga kimenekülhetett, ámbár Kemény és Gál Sándor alatt Kolozsvár felé is elmenekült vagy 2—3 ezer ember 50 örnagygyal és 75 ágyuval, kik azután üldöztetvén, Bánfi-Hunyadnál visszanyomattak s nem sokára Zsibónál tették le a fegyvert. A szebeni csata 1849-ben augusztus 6-án történt, s az nap egész Erdély elvesztettnek volt tekintendő, minden remény nélkül a visszafoglaltatáshoz. Erdélynek pedig orosz kézbe jutása után már semmi remény nem lehetett a jó kimenetelhez, ha a szerencse netalán egyikét kedvezőst mutat is Magyarországon fegyvereink iránt. Ellenben ha Erdélyt egészen megvédtük volna az ellenségtől, a harcz tovább folytatását nem lesz vala oktalanság megkísérteni.

Bemnek az oroszok elleni sikertelen műveleteit talán nem helyesen magyaráznók csupán abból, hogy ezen vezér különösen szeretett kicsiny, de gyakorlott és bátor serget egyesíteni parancsnoksága alatt. Alkalmasint használt volna ő nagyobb erőt is, midőn és a hol a helyzet megengedte. De más is alig tehetett

volna egyebet, mint a mit ő tett, ha harcz nélkül nem akart feláldozni Erdélyből egy talpalattnyit is.

Talán nem csalódunk, ha Bemnek az oroszok elleni harczait tartjuk a forradalom legmakacsabb és véresebb harczainak. Bámulatos volt a csapatok resignatiója, melyek kitartólag és vitézül harczoltak, azon tudat daczára, hogy veszteni fognak. Fáj az embernek azt mondani, hogy ama juniusi és juliusi harczoknak majd mindenike hiba volt. A juniusi és juliusi hibák tulajdonkép aprilben és májusban váltak elkerülhetlenné. Bizonyosnak tarthatjuk, hogyha maga Erdély területén junius elején más ellenség nincs, s csak a betörni szándékozó oroszokkal van dolgunk, és ha az erdélyi magyar seregnek egy szép részét ki nem vitték volna a Bánságba, annyi erő is elégséges lesz vala a sikeres ellenállásra, a mennyivel Bem rendelkezett volna. Azonban volt Erdélyben más ellenség is, mint az orosz, s a hiba ott volt, hogy ezzel keveset gondoltunk. Martius végén az mondatott, hogy Erdély egészen meg van tisztitva az ellenségtől.

Bemet ekkor a kormány fölöslegesnek tartotta Erdélyben. Tudva van, hogy april közepén seregének legjava részével kijött a Bánságba, hogy Temesvárt bevegye. De épen oly készületlenül, mint Görgey Budánál, t. i. ostromágyuk nélkül jelent meg az ellenséges vár falai alatt. Már magában az, hogy april közepétől junius elejéig hat hetet pazarlott el a nélkül, hogy Temesvárt bevette volna, elég nagy vesz-

teség volt, — már magában az is mutatja az előre-
látás hiányát, hogy némely legjobb alparancsnokai
vezérlete alatt (kik közt elég legyen a kitűnő Bánffy
Jánost és Perezit említenünk) mintegy 10.000 embere
maradt künn a Bánságban. Nem tudjuk, mit mondott
Bem vállalatához a többi magyar vezér. De méltán
roszallhatta mindenik oly élesen, mint Görgeynek
Buda alá jöttét. A hiba egy és ugyanaz: csak Buda
helyett Bánságot, Görgey helyett Bemet, és a felső-
dunai osztrák sereg helyett „erdélyi oláhok“-at kell
mondanunk.

Midőn Bem ezen katonái nélkül június első nap-
jaiban Erdélybe érkezett, már tudta, s maga jelenté
ki a Marosvásárhelyen nála megjelent tisztikar nagy
meglepetésére: hogy az orosz itt van! — Két hét múlva
csakugyan betört az orosz mind Brassónál, mind
Beszterczénél. Hogy ezen két hét alatt a szorosok fe-
dezéséről miért nem gondoskodott jobban? — annak
többek közt ez az oka, s azt hiszem fő oka.

A fehérvári vár és a havasok körülzárására több
ember kellett, mint egy-egy határszéli szoroson való-
ban volt. Az oláh fölkelők most nagyobb bátorságot
mutatva mint addig, folyvást fenyegették nemcsak a
magyar vidékek lakosságát, hanem a sereg közleke-
dését is. Fehérvár körülzárása is leginkább a miatt
volt szükséges, hogy ez a szomszédságnál fogva könny-
nyen tette volna magát különben összeköttetésbe a
felkelőkkel.

Azt mondják, hogy 8 ezer honvéd tartá megszállva Erdélyben a havast. De nincsenek beszámítva azok, kik a Magyarország felőli oldalon álltak. Annyi bizonyos, hogy ez igen gátolta az oroszok elleni nagyobb magyar sereg öszpontosítását, s hogy például oly jeles csapatvezérek s jeles had, minő Kemény Farkas volt és serege, az orosz betöréskor ugy szólván összedugott kézzel voltak kénytelenek hallani a kevés vigasztalót magokban foglalo harci híreket. Tömegesen elvonni a havasok alól a csapatokat veszélyes lesz vala, — s az elvonás csak részenként s a végső szükség kényszerítésére történvén, mindig elégtelen s mindig hiábanvaló volt. Kemény csapata csak a segesvári ütközet után vitetett szembe az oroszszal.

Igy tehát az erdélyi hadjárat főhibája az, hogy miután már márcziusban kitakarodott az első rendbeli orosz és az osztrák sereg Erdélyből, a helyett, hogy az erdélyi hadsereg a maga idejében szaporított volna, még leapasztatott, és hogy minden el nem követtetett az oláh fölkelés lecsendesítésére. Akár békés uton, akár fegyverrel volt ez történendő, alkalmasabb embert arra Bemnél keresve sem lehetett találni. Bem nemcsak merész hadi tetteiért volt népszerű, hanem emberszerető jóindulatjáért is, mit elismerései is elismernek.

Nem másnak, mint neki lehet köszönni azt is, hogy miután a rendes osztrák sereg Erdélyből kiszorított, a boszura oly sok embertelenség által föl-

ingerlett magyar lakosság, melynek fegyver volt már kezében, nem gyakorolta a visszatörést. A polgári kormánybiztosok ilyenek meggátlására képtelenek lesznek vala már csak azért is, mert Erdély fegyverfogható lakossága nagy részben a hadseregbe állott volt. Bem nagy szigorral lépett fel mindenütt, hol a fegyvertelen népen katonái csak kisebb önkényes rekvirálásokat, nemhogy kegyetlenséget követtek volna el. A magyar sereg nagyobb része, bár soknak családjai és birtokai pusztítottak el, nem lett volna ugyan képes tömeges és cynikus kegyetlenségekre, minőket a műveltség alsóbb fokán álló oláhok elkövettek a fegyvertelen magyar lakosságon; de mint minden hadban, vannak egyesek, kik az indulatnak a szélső mértékig szabad folyást engednek. Ezen egyes esetek azonban az egésznek rovattak volna föl, s a hatás az ellenfélre egyenlőn rossz, akár egyes tiszt önkényűleg követi el, akár parancsolatra, s a kegyetlenkedés fokának kisebb voltát a hír és roszakarat nagyítja vala.

Bem, — ha békés uton nem, fegyverrel is képes lesz vala teljesen diadalmaskodni a hegyekbe szorított oláh fölkelésen. Ha rendkívüli talentumát és jókora győzedelmes seregét veszszük, melyben kivált a székelyek nagyon értettek volna a hegyi harcához, nem lehet kétség a győzelemben. Ha nem egészen az ő hibája, de mindenesetre hibája volt, hogy e helyett bele engedé magát vonatni Kossuthnak egy kalandos tervébe. Tudjuk, hogy nemcsak a Bánsáig szándékozott ő.

hanem ezen keresztül túl a Dunára, s onnan talán Fiuméig és Bécsig, hogy utközben átvegye a felső-dunai sereg vezérletét is Görgeytől. Kire hagyták volna Erdélyt — bizonytalan. De annyi tény, hogy nem fordították rá azt a figyelmet, mely mulhatlan lesz vala az összes háboru sikerére. Azonban Bem ezen legnagyobb hibájának mentségére szolgál, hogy nem ment ki azon biztos remény nélkül a Bánságba, hogy rövid időn az oláhok önkényt leteszik a fegyvert. — Ő készíté el utját egy lehető kibékülésnek.

Tudva van, hogy a kormány már az alkudozás folytatására megbizottat is küldött volt az oláhok fő-táborába. Ismeretes az is, hogy a biztosított fegyverszünetet magyar részről Hatvani csapatvezér megszegte. Május közepén ezen szőszegés következtében ismét kitörvén a havasokon a harcz, egy egész kis seregünk veszett oda. Ország világ beszél, hogy ezen kis sereg parancsnokát Hatvanit, ki az alkudozások végett kötött fegyverszünetet megszegte, de a ki egyszersmind nem volt képes egy századot sem, nem hogy egy sereget vezérteni, — egyenesen Kossuth hatalmazta fel a havasi expedícióra, függetlenül minden más katonai parancsnokságtól, s név szerint a Bemétől is. Így ebben sem a hadvezéreket, hanem a polgári fő-kormányt terhelné a felelősség.

Az abrud-bányai szomorú eset miatt is Horváth Mihály a felelősséget egyedül Hatvanira iparkodik háritani. Azt mondja — (nem ugyan határozottan,

hanem csak gyanításkép), alkalmasint Kossuth azt hagyta meg neki, csak abban az esetben támadjon, ha az alkudozások nem vezetnek eredményre. Ez ha be volna bizonyítható, csak felét menti a hibának. Mert a hiba másik fele az volt, hogy Hatvani oly szánandólag vesztette oda annyi jóra való vitézünket. Miért nevezett ki Kossuth oly minden képzettség és megfontolás nélküli parancsnokot, s általán miért szeretett annyira beavatkozni abba, a mi az illető vezértábornokok dolga lett volna?

A kormány és a hadvezérek közötti viszony rendezetlenségét illusztrálja tehát ez a szomorú eset is. Mindenki azt hiszi, hogy csak Görgeyvel huzott ujjat Kossuth folytonosan, s hogy Bem nagyobb teljhatalmat gyakorolt, mint többi tábornokaink.

Utóbbi áll; de olykép értendő, hogy Bem egy s más kérdésben nem várta, nem kérte, hanem maga vette magának a hatalmat. — Ismeretes, hogy (épen az oláhok kibékítésére való tekintettel) a só árát leszállította, s ebben a részben polgári kormányzói teljhatalmat vett magának — az együttülő törvényhozás rovására. De csalódás azt hinni, hogy Kossuth az ő katonai ügyeibe is ne akart volna beavatkozni.

Ismeretes, hogy Kossuth *vadász*-zászló-aljakat állított fel, melyek egyénei annyiban különböztek a rendes honvédektől, hogy különös színű szipkát és kabátot viseltek. Különben nem hogy jobban tudtak volna löni, s nem hogy vadász-puskájuk lett volna,

hanem még közönséges puskával sem lehetett mind ellátni, melylyel rosszabbul löttek mint például a 12-dik honvédszászlóalj. Híre volt a táborban, hogy Kossuthnak ez kedvencz katonasága, s a személyéhez különösen ragaszkodó tisztek vezérlendik, — mintegy a kormányzó gárdáját fogják képezni. És a hír hitelre talált, mert semmi más fölfogható oka nem igen volt található a „vadász“ névnek. Az egész eszmét mindenki nagyon „zöld“-nek találta.

Bem rászorult utóljára a vadászokra, kik Szeben utolsó bevételénél is vetekedtek hősiségben legjobb honvéd zászló-aljainkkal. Dicső halállal haltak meg; de nem mint jó lövők voltak dicsők, hanem szuronyaik által, s nem mint vadászok, hanem mint magyarok és Bem katonái. Azonban egyelőre nagyon frivol volt mind a név, mind a tények, — s Bem, mint igaz ember — gyűlölte a frivolságot. Ki is mutatta ezt.

Tudta és kívánsága nélkül egyszer főhadi szállásán megjelenik egy meglehetősen termetű, piros pozsgás urfi, tetőtől sarkig zöld ruhában, melyről az arany paszománt azt hirdette, hogy törzstiszt, ámbátor külső megjelenéséről ítélve többet fáradhatott a nők hódításában, mint a harcz goromba munkájában. Ormai ezredesnek nevezte magát, s azt mondták róla többek közt, hogy Kossuthnak kedvencz embere. Elbizakodott magaviselete föltűnt azon harczedzette tisztek előtt, kik századosi, őrnagyi rangjokat (ezredes is arány-

lag kevés volt Bem alatt) nem kegynek köszönték, hanem az ágyu- és puskatüz közt nyerték, — habár Debreczenből kellett is várni a sanctiót.

Az új tünemény egész pompájában megjelent egy szép reggel Bemnél s a tisztikar színe előtt bemutatta magát, hogy ő Ormai ezredes, — s őt Kossuth küldi Erdélybe azon felhatalmazással, hogy vadász-zászlóaljkat szervezzen. Bem hirtelenjében s elég szárazon azt mondá neki francziául: hogy erről az urról és csapatjáról ő tudni sem akar. Csináljon Kossuth a mit tetszik a vadászokkal, — neki szuronyos honvéd kell! — Azonban a vadász-csapatok Bem tiltakozása ellenére is felállítottak. Ugyanazon anomália (hogy t. i. egy harcztéren lehetséges volt a kormányzónak egy oly csapatja, melyről a vezér tudni sem akar) ismétlődött a Hatvani-féle expeditióban, mely a katonai főparancsnokoktól függetlenül oly szomorún volt hirdetendő Kossuth hadszervező és hadintéző vagyis inkább seregbontó és stratégia zavaró beavatkozásait.

Ezen expeditió kárai, mint láttuk, kihatottak az orosz elleni védelemre is, — mely nem lehetett más, mint nagyon hiányos.

Ha, a mint mondám, Erdélyt aprilban és májusban egészen kibékítjük, s a Bánságban az operatiókra kisebb súlyt fektetünk, Erdély meg lesz vala menthető az orosz invasiónak odaszánt része ellen.

De itt is mint a felső-dunai seregre nézve megjegyezhetjük, hogy a hiba helyre lesz vala hozható,

ha a meglevő csapatokon kívül van egy tekintélyes reserva együtt. Ilyenül 15—20 ezer ember elegendő lesz vala, hogy Erdélyt megtartsuk az odaszánt orosz-osztrák hadak ellen.

És ez lehetséges is volt.

Mig a felső-dunai hadsereg szaporításának könnyű módját bajosabb megmondani, az erdélyi seregre nézve kimutathatjuk, sőt kitűnik a már mondottakból is.

Mihelyt ténynyé vált, hogy a Bánságban és Bácskában se Temesvár se a titeli fensik hirtelen be nem vehető, ott csak védelmi állást kell vala elfoglalni s a fölösleges csapatokat Erdélybe vetni még május vége előtt. Miért mulasztották el ezt? Mondják, a déli hadsereg 36.000 emberből állott. Ebből 16.000 embert elvonva Görgey hadain tán döntőleg nem segít; de Erdély meg lesz vala tartható vele, ha a maga idejében érkezik. — A fennmaradt 20.000 ember Péterváradal combinatióban megvédte volna magát Jellacsics és a szerviánok ellen.

Sőt a déli *harcztért* illetőleg nem lesz vala rosszabb végünk, ha az utolsó kétségbeejtő stádiumban azt föláldozzuk s Péterváradot jól ellátván, az egész déli sereggel részint Görgey, részint Bem seregét segítjük.

Valameddig csak arról volt szó, hogy a bennlevő osztrák erő maradványait ártalmatlanná tegyük, indokolt volt Perczel alvidéki hadjárata, mely oly fénye-

sen kezdődött, habár a vége csak félig sikerült is. De mikor már bizonyos volt az oroszok közeledése, bájosan érthető, miért tartott s miért gyűjtött folyvást a kormány oly aránytalanul nagy haderőt a déli részekbe, azaz a lehető legmesszebb az oroszok operációtól. A helyett, hogy a kormány a két legfontosabb operáló sereget szaporította volna az alvidékiről (mi még májusban megtörténhetik), — azt júliusig megkészszerzte. Görgeyénél kétszeres, Beménél háromszorta nagyobbak voltak ekkor az alvidéki hadak, melyeket már főseregnek lehetett nevezni.

Visszavonulási s utolsó védelmi vonalnak a Tisza és Maros vonalát csak egy ajánlhatta: az, hogy Törökország neutralitása mellett itt nem lehetett félni a hátban való megtámadtatástól, s a hazából a kibujdosásra nyitva maradt az út. Hozzájárult azon hamis és következetlen suppositió, hogy a kevés számú erdélyi magyar hadak elegendők az oda betörő oroszok ellen s így a lefelé nyomuló Paskievics oldalt lesz megtámadható s összeköttetései fenyegethetők.

Az ellenség megverésére a terv nagyon helytelen volt, s csak a végső kénytelenségből magyarázható, mely szerint az összes magyar hadak az Alsó-Tisza és Maros vonala közt egyesítenek. Mert bizonyos volt, hogy ezen egyesülési törekvés szintén egyesülésre kényszeríti az osztrák és orosz főseregeket, melyek bekerítnek s a nem sok természeti akadályu téren háromszoros erejükkel elnyomhatnak, kivált rop-

pant mennyiségü lovasságukkal. Tényleg még rosszabbá lett a helyzet. Erdélyt elvesztvén az ottani oroszok is a Maros-vonalra vethették volna magukat, s esetleg tetemesen erősíthetők voltak a Szamos-völgyön vagy N.-Váradon át Paskievics főseregéből. — Ha tehát valamennyi seregünket egyesítjük is az Alsó-Tiszánál, veszedelmünket csak abban az esetben kerüljük ki, ha az ellenség minden képzelhető hibát elkövet, — a mit nem lehetett föltételezni. Alig lett volna egyéb hátra, mint a mohácsihoz hasonló martyr-halál, vagy a kimenekülés Törökországba, hogy ott tegyük le a fegyvert, — a mi az ügyre és országra nézve nem nagy különbség.

De ennél is rosszabbul végződött a háboru. Paskievics főserege s az erdélyi orosz hadtestek közbejötté nélkül is seregünk egy tetemes részét — több mint felét — egyedül Haynau nem nagyon tulnyomó erővel szoritja Temesvár alá, hol makacs harcz után vitéz csapataink megveretvén, többé ellenállásra gondolni örültséggel határos eszme lett volna.

Valamint Erdély el volt veszve az augustus 6-iki szebeni vereséggel (habár még voltak magyar csapatok Erdélyben), ugy Magyarország is elveszett az augustus 9-iki csatával.

Igy az 1849-iki april—májusi hadi működések sok részben el voltak sietve és hibázva; de ha mind sikerülnek, nagyjából ellehet mondani, hogy méltó előkészítői lettek volna az orosz elleni harcznak. Mert

ezen operatiók sikere annyit tett volna, mint az osztrákok és belső szövetségeseik teljes veresége, hogy egész erőnket az orosz ellen fordíthassuk.

Miután ez nem történt, — mint a fennebbiekből kitűnik — még az akkor adott viszonyok és sereg-megoszlás közt is a háboru másképp folyt volna, ha a két működő főszeregek elegendő tartaléka van. Láttuk fentebb, hogy ha Görgeynek 30 ezerrel van több embere, Buda ostroma után is néhány győzelmet vívhat, és ha Bem június elején vagy 15—20 ezer fegyveressel többet talál Erdélyben, alig lehet kétség a sikerben.

Miután adott viszonyok közt sem a Bácska és Bánság, sem az erdélyi havasok őrzését merőben fölöslegesnek nem mondhatjuk, szegénységünk bizonyítványa az, hogy nem telt ki belőlünk ezen népességünk arányához mérve csekély erő.

Ha hivatalos dicsekvéseink, s az írott krónika nemcsak a katonák létszámát, hanem mellette szuronyaink és bakancsaink létszámát is fenntartotta volna az utókornak, kitűnnék, hogy midőn 200 (sőt néha 400) ezer emberről beszéltünk, mintegy 100,000 *valódi* harczost kell értenünk alatta, vagy kevésbé szigorú kritikával legfeljebb 150.000-et. — Az emberszám kitelt volna tán 300,000-re is, midőn a nemzet úgy szólván minden fegyverfogható fiát sikra állította. Ily lelkesedés mellett sergünk csaknem kétszerezhető volt; de nem valánk képesek fölfegyverezni, ha

csak a legolcsób puskával is, sőt még ruházni sem. A mely nemzet az iparban hátramaradt, a harcztéren is bajosan állja ki a versenyt azzal, mely abban előrehaladt, sőt két iparos ország közt is előnyben van az, mely a másíknál jobb fegyvereket s fölszerelési eszközöket és módokat tud feltalálni. Éjszak-amerikában az egyesült államoknak azon fele lett győztes, mely az iparban előhaladottabb volt, s nemcsak bőven készített minden fegyvert, hanem újabbakat s tökéletesbeket is talált föl. Mi nem hogy valami újat találtunk volna fel, hanem még a legegyszerűbb készületű fegyvereket sem birtuk kellő mennyiségben kiállítani. Annýira szegények voltunk ebben a részben, hogy Gábor Áron ágyuöntődjét valami csodának hirdettük (s az magasztalásra méltó is, de csak mint egyes hazafi tette), hogy a n.-váradí puska- és rakétagyárt a varázslattal határos teremtménynek tartjuk; de feledjük restellni azt, hogy seregünk tüzérségi park és hidászi train nélkül volt, sőt egyes ostrom-ágyuk nélkül kellett neki mennünk a várak falainak. Oly könnyebb dologban is, minő a löpor-gyártás, nagyon hiányosan boldogultunk. A sereg majd minden része néha a n.-idai cigányok helyzetébe jutott, s csak az ellenség ügyetlenségének volt tulajdonítható néha, hogy ezen baj veszélylyé nem vált. Hozzájárult még, hogy geographiai helyzetünknel fogva el voltunk zárva körskörül a külföldtől, úgy hogy onnan sem kaphattunk fegyvereket. De ha nem vagyunk is elzárva,

bajos lett volna az. Pénzünk sem volt; értve oly pénzt, melyet külföldön elfogadtak volna. Mig egyetlen egy olasz városban — Milanóban — néhány magán bankár is milliókat tett össze, 1848-ban, — mi, miután a családok minden nélkülözhető nemes érczeit, még ezüst nyelű késeiket is odavitték a haza oltárára, alig négy millió forint ezüst-pénz értéket tudtunk kiteremteni bankjegyeink alapjául. Az ellenség ezt is elfoglalta ugyan; de országos pénzalapnak bizony különben sem volt nagy kincs.

A forradalmi krízis kitüntette egész szegénységünket, melyet még Széchenyi hathatós bizonyítgatásaira sem akartunk elhinni.

Igaz, hogy annál nagyobb a dicsőségünk a sok kivivott győzelemben, minél jobban föl volt szerelve az osztrák sereg magunknál. Igaz, hogy minél szegényebbek voltunk, annál nagyobb magasztalás illeti meg a magyar kormányt, s különösen Kossuthot, ki a szónoki fényes tulajdonok mellett bámulatos tevékenység által tünt ki, s úgy szólván semmiből teremtett a legnagyobb veszélyek idején; annál fényesebb színben tűnik fel némely tábornokaink szervező tehetsége is, kik ugyszólván az ellenség tüzeiben oly csapatokat állítanak elő az ujonczokból, melyek pár hét alatt diadalmasan küzdöttek meg a veteránokkal; de végre is iparbeli hátramaradásunk, szegény voltunk egyik legnevezetesebb oka bukásunknak.

A sereg szaporításának azonban nem ez volt egyetlen akadályja. Egy 50—80 ezer embernyi új serget rögtönözni a meglévőön kívül nemcsak a puska és bakancs kérdése. Képzett tisztek, egy egész sereg jó altiszt is kell hozzá. Ha csak legjobb s már különben is megapadt zászlóaljaink tetemes gyengítésével nem, kétséges, hogyan állítottuk volna ki kivált az alsóbb tiszteket és altiszteket. Még a meglévő hadsereg is bajosan volt annyira is organizálható. De az mégis sokkal könnyebben ment. A sereg magvát részint az osztrákoktól átjötték, részint az ország miveltebb osztályai képezték. Következett a miveletlenebb, mely mind betanulás mind fegyelem tekintetében csak hosszabb idő alatt lesz vala organizálható, s kétlem, hogy akkor is váltak volna belőle oly zászlóaljak, minők az elsők voltak, melyek ugyszólván az ország fiatalságának színét és virágát foglalták magokban.

A főbb tiszteket a mi illeti, váltak kétségkívül közülök kitünők; de nem oly számban mint ohaj-tandó lett volna. Ámbár 1848 előtt a nemesség nem idegenkedett annyira az osztrák hadseregben való szolgálattól, mint az 1849 utáni magyar intelligens osztály; de az alaposabb katonai tanulmányok hiánya érezhető volt, s egy új hadsereg fölállítása, vagyis a meglévőön kívül még egy felényi szaporítás, a tisztekben érezhetőbbé teszi vala elmaradottságunkat ezen a téren is.

Egyébiránt nem ezen a hiányon, hanem főkép a fegyverek hiányán mult, hogy rendes hadsergünk tetemesen nem nagyobbított. Vegyük hozzá még azt, hogy ha mindjárt eleinte nem magoktól az osztrákoktól kapunk jókora számú puskát és ágyut, merőben képtelenek leszünk vala csak megkezdeni is derekasan a háborut.

* * *

Összefoglalva az 1849-ik évi háboruból merithető tanuságokat, látni való, hogy az orosz invasio visszaverése sem természeti határaink hiányossága, sem számunk csekély volta miatt nem ütött ki oly hátrányosan. Egy részben a kormányzat czélszerűtlen rendezése, sergeinknek egy részben ebből folyó rosz elhelyezése, más részben némely politikai és diplomatiai éretlenségek, s végre iparbéli hátramaradásunk okozta az oly rosz kimenetelt. Ily hiányok mellett csaknem lehetetlen volt nem vesztenünk. A mily állapotban az orosz invasio talált bennünket, azt mondhatnók, minden ember beláthatta, hogy veszve vagyunk, mihelyt az első kozák átlépte a határt. Nem azt teszi ez, hogy azonnal le kell vala raknunk a fegyvert: — mert lehetett remélni, hogy az ellenség most is fog oly hibákat elkövetni, mint a 48-iki téli hadjáratban. De tudva van mennyire csalódtunk. Nemcsak az orosz vezérlét volt átalán véve kitünő, hanem az osztrákokot is mintha kicserélték volna ebben a tekintetben.

De mindezen bajok és hibák mellett nem tévedek talán, ha azt mondom, hogy valamint az osztrák ellen győzünk, ha az orosz nem jön, ugy a megvult erő is előnyösen megküzdhet vala, a vezérlet kellő egysége és ügyessége mellett azon orosz sereggel, mely juniusban az országba jött, ha más ellenség nincs a hazában. Mint a fennebbiekből látni, csaknem mind ellenkezője történt annak, a mit tennünk kell vala. A sokkal nagyobb számú ellenség koncentráltan működött, míg a mi csekély erőnk szanaszélytel elhelyezve darabonként morzsolgatott el.

Ha határaink elég erősek is az orosz ellen, legalább annyira, a mennyire nem tengerparti határok erősek lehetnek — mint kimutattam, — egyedül azokban nem lehet biznunk, mert másnemű bajok és hibák mellett azok nem érnek semmit. De bizonyos az is, hogy viszont ama határok oly előnyök, melyeket semmi egyéb nem pótolhatna.

V.

MAGYARORSZÁG DÉLI S NYUGATI HATÁRAI.

Délről Magyarország mind csak kisebb államokkal határos, melyek nem veszélyeztethetik komolyan. Az egy török volna nagyhatalom, ha általában még valaha hatalommá válnék újra.

Ezen déli államok közül szóljunk különösen Moldva-Oláhországról, honnan közelebbi időkben nem igen barátságos hangok hatnak néha fülünkbe, mi csak azért nem búsit, mert nálunk ellenkező érzelmek uralkodnak. — Két szomszéd soha sem veszhet össze komolyan, bárhogy akarjon kötekedni az egyik, ha a másik a jó békességet jobban szereti a vitatkozásnál, s oka sincs félnie, hogy a másik, ha akar is, sokat árthatna neki.

A mi érdeke van Magyarországnak Romániában, az nem egyéb, mint a mit minden józan román s általán minden civilisált ember óhajt. Magyarország érdekében is óhajtandó Románia mentül nagyobb haladása a civilisatióban, politikai fejlődésben s következőleg anyagi erőben is. Mert akkor azon esetben,

ha eszébe jutna az oroszoknak akár bennünket, akár a török birodalmat nyers erőszakkal megtámadni, legérdekeltebb szövetségünk Románia lenne, mely első sorban van kitéve a veszélynek. — Azt hisszük hibának abban szomszédaink, ha ezen veszélyt kicsinyre és igen távolinak becsülik, annyira, hogy ráérnek ábrándozni is a mi rovásunkra. De hisszük azt is, hogy majd a veszély percében a közös érdek azonnal hű szövetségre hangolandja irántunk a népet, mely most szabad ura lévén sorsának, nem engedi magát hiu bábnak használtatni idegen érdekű hatalmak kezében.

Addig is be kellene látniok némely ábrándok hiu voltát. Más az, ha egy nemzet, minő volt pár évvel ezelőtt a porosz, természetes határokat keres magának, és hogy a francia előbb Savoyára, most a Rajnára vágyik, s meg más az, ha Oláhország a természet által kijelölt s kikerekített területét, nem természetes védvonalok által akarja erősíteni. Nem erősebbek-e neki a Vaskapu, Vulkán, Verestorony stb. mint a Tisza, sőt Erdélynek Magyarországra nyíló folyam-medrei? Bajosabban volna megtartható nyugat és éjszak felől, mint jelenleg.

De míg a megtartás kérdése előállhatna, először a meghódítás kérdése áll elő, melynek megfejtését senki sem fogja könnyűnek tartani. Már föltéve azt, hogy Románia egyszer csak megfelelkezne azon semlegességről, melynek föltétele alatt az európai

diplomacia önállását biztosította, s a szilárd alapot fölcserélné egy lidércz utáni kaland ingoványaival, Erdély keleti és déli havasai elég erősek lennének arra, hogy kisebb erő is, mint az övék lenne, sikerrel föltartóztassa invasiójokat. Erdély egymaga erejével is megfelel a föladatnak, — valamint megfelelt akkor, midőn magyar fejedelmei bizonynyal kevesebb embert állithattak sikra, mint ugyanazon terület ma képes. És ha a 60 milliónyi népességű Oroszország ellen nagyon alkalmas védvonal a Kárpát-hegység, nem rosszabb az a huszszorta kevesebb népű egyesült Románia ellen. — Aztán az önvédelemben van még egy nagy előnyünk: az, hogy támadólag is könnyebb működnünk ellenök. A határszélek körvonalai olyanok, hogy egy részünkről történő támadás esetében ők egy külső félkörnek, melynek centruma Erdélybe esik, nagyobb ívét kénytelenek védelmezni, míg mi egy belső kör rövidebb ívén védelmi állást tartva, a még rövidebb radiusoknak valamelyikén (a melyiken jónak látjuk) koncentrált támadásra mehetünk át — nem is számítván azt, hogy Magyarországról a Duna fölhasználásával a Vaskapu felől is komolyan fenyegethetjük Oláhország déli szélét egész hosszában, s különösen kis Oláhországot, mely egyik gyenge oldal irányunkban. Nem kell feledni, hogy régen ez a rész nagyon sokáig állott közvetlenül a magyar királyok alatt.

De ezt az esetet, hogy részünkről történjék támadás, csupán a kényszerített önvédelem idézheti elő, s csak elméleti illustringkép hoztuk föl. Nálunk nem gondol s nem is gondolhat senki Rumánia meghódítására, — még azon nem tényleges esetben sem, ha nem volna az európai hatalmak által együttesen védelem alá vett föld. Vért és pénzt áldozni valami olyanra, mit ha ingyen kínálnának sem kellene, a legesztelenebb tékozlás. Nem azért mintha Rumániát nagyon szép és gazdag földü országnak ne tartanók s mintha népe iránt akár ellenszenvvel akár kicsinyléssel volnánk eltelve; — hanem mivel saját külső biztonlétünk érdekében jobbnak tartjuk egész függetlenségét, mint állandó és szoros hozzánk csatoltatását, — már csak annál fogva is, mivel ezen csatlakozás esetében hamarább háborúba sodortatnánk miatta, — miután természetesen biztosított neutralitása megszűnnék. Aztán nem is szeretnénk egyszerre tözomszédjaivá lenni az oroszoknak s mélyebben érdekelteni az egész keleti kérdés által, mint jelenleg vagyunk. Végre pedig nemzeti fejlődésünk jobban elüt az oláh nemzetétől, mint más európai népétől, mely nem a keleti egyház útján nyerte századokon át neveltetését.

Azért nem kellene nekünk a szoros dunai confederatio sem, melyet a magyar emigratio egyik töredéke csak végső kétségbeesésében talált föl.

A halva született eszme nem érdemelne sok szót, ha némely szélsőink egy Austriától netalán elszakadandó Magyarországot képesek volnának más formában képzelni, mint így confoederatióba keveredve. Mert arra a kérdésre: ki lesz majd Magyarország állandó szövetségese? — egyebet csakugyan nem tudnának felelni, — mint: a dunai kis államok. Azért sokak agyában a dunai confoederatio eszméje nem áll máskép, mint merő ellentéte mostani állapotunknak.

De ez nagy tévedés. Austriával kötött mostani szorosb szövetségünk egyáltalában nem ellentéte s nem kizárója egy dunai confoederatióknak. Nagyon kevés s nem lényeges változtatás lenne szükséges Kossuth tervén, hogy az ép úgy ki legyen vihető most, midőn Austriával szövetségben állunk, mintha azt Austria nélkül akarjuk megcsinálni, — sőt ha volna valami legkisebb életrevalóság is az emigratio volt tervében, — a már életbe lépett Deák-féle terv szolgálhatna rá buzdításul s első lépesül. Dualismus helyett mondanánk pluralismust, s magyar-osztrák monárchia, vagy dunai confoederatio helyett keleti confoederatiót. De a mi a dolog lényege: a népek szövetezése közös védelemre s az e miatti költségek közös viselése s egyebekben az autonomia megtartása tökéletesen megmaradna. A többi mellékes formaság.

A mi mostani állapotunkban a dolog bökkenője, ugyan azon bökkenője lenne meg akkor is, ha

csodálatosképen Kossuth szava a nemzeti érdekek-nél és a helyzet kényszerűségénél tényleg hatalmasabbá válván (mire ő gyakran iparkodott), — Austriától elszakadnánk. Első bökkenő most, hogy egyik dunai népnek sem kell az a confoederatio; másik, hogy azon népeknek egyik uralkodója sem kívánja, hogy mostani önállását alárendelje bárminemű confoederatio-nak. Különösen az oláh fejedelemség nem cserélné fel összes Európa garantiáját egyedül az Ausztria-Magyarországgal. — Ámde még kevésbé cserélnék föl ezt csupán Magyarországgal és Szerbiáéval. Vagy ha csakugyan fölcserélnék, — s akkor az orosz vagy más hatalom bele vágna a dolog meggátlásába — annyi erővel, a mennyivel ezt visszavernék, lehetnének önállók is, minden garancia nélkül, — nem pedig koordinált hatalmú államok.

Jobb lesz tehát pihenni hagynunk halottaiban a dunai confoederatio eszméjét, s különösen nem képelnünk azt, hogyha volna benne az életnek egy szikrája, szint oly könnyen vagy még könnyebben talpra nem segítné Magyarország Auszával, mint sem egyedül, — a mikor aztán egyszersmind háborút kellene kezdenünk Orosz- és Törökország nem csak, hanem tán Ausztria vagy Németország ellen is. Mert ki kezeskednék arról, hogy Ausztria, vagy a helyébe lépő német nagyhatalom meg fog esküdni rá, hogy soha többé az elszakadt Magyarországot megtámadni nem fogja?

Szóljunk-e Szerbiáról? Elválasztó határaink olyanok, hogy kivált a szerb nemzet nagyobb politikai érettsége mellett föl nem tehetjük, hogy a Dunán és Száván inneni terjeszkedés eszméjének említésre méltó pártja volna. A terjeszkedési vágyak kétségkívül Bolgárország felé irányulnak, — s talán délnyugat felé Montenegro irányába. Kevésbé józan eszmétán Bosnia birása. Ott a mohamedanizmus oly erősen meg van gyökerezve, s minden nagyobb és erősebb városban oly nagy tömegekben lakik, hogy Törökországnak nincs tartománya, mely (tekintve a természeti akadályokat is) nehezebben lenne meghódítható.

Általán el lehet mondani, hogy déli határaink ha gyengébbek volnának is, mint a minők, jelenleg s még sokára azért nem fenyegeti komoly veszedelem innen hazánkat, mivel a Duna és Száva jobb partján nincs s nehezen lesz oly nagy állam, melynek szomszédsága fenyegetővé válhassék. Kisebb mérvű betörések ellen a Duna- és Száva-vonal elég alkalmas védpontot nyújt.

Déli vagy inkább dél nyugati részen komolyabban fenyegetve lehet Dalmatia Olaszország részéről, — a minthogy hajdan is örökös vitatárgy volt az a velencei köztársaság és a magyar királyok közt. Ennélfogva ha Dalmatia veszélyeztetéséről van szó, Olaszországnak irántunk való helyzetéről kell beszél-

nünk, — annyival inkább, mivel az ujkori olasz királyság tekintélyes hatalom.

Az olasz királyság szárazon sehol sem érintkezik közvetlenül a magyar korona területével, s így Magyarországot önállónak véve nem lehet róla szó, hogy másutt szálljunk szembe vele, mint vagy magában Dalmatiában, ha megtámadtatnék, — vagy a tengeren. Utóbbiról nem szólok, — egy magyar hajóhad, még pedig olyan, mely az olaszszal megmérkőzhessék, a távoli remények vagy talán ábrándok honába tartozik.

De Dalmatiának szárazai védelme is nagy nehézségekkel jár. A hosszú keskeny országocskát, mely a tengerpartnak mintegy csak sujtását képezi, keresztben metszik száz darabra a hegyek és mély völgyek. Így azon hosszában építeni vasutat rendkívül nehéz és költséges, s kérdés kifizetné-e magát? Egy Magyarországot Dalmatiával összekötő vasút leghelyesebb irányát kimutatja a térkép, — s a história tanúsága is.

Alig lehet benne kétség, hogy az Árpád és veyesházbeli királyok alatt, a főközlekedési utak a tengerrel a Száva mellékfolyóinak völgyein fölfelé vittek Bosnián keresztül azon vízvázasztó hegyekre, melyek déli és nyugati lejtőin alá Dalmatia folyamainak völgyébe szállottak le a tengerig. — Ha tehát most a természetes irányt akarnók követni, egy Bosnia-dalmatiai vasút tervét kellene tanulmányozni.

— Csupán kereskedelmi szempontból nem is lenne ez képtelenség; mert Bosnia sok, bár kiaknázatlan természeti kincset rejt magába. Minél miveletlenebb a föld és népe, annál alkalmasb piaczúl szolgálna az ipar-czikkeknek s némely nyers és félnyers terményeknek; s minél szánandóbb ott a közlekedés állapota (még legrosszabbféle kocsiútak is ritka helyen levén), annál inkább öszpontosulna az egész ország forgalma a vasútra.

Igaz, hogy itt is sok akadálylyal és költséggel lenne összekötve a vasút építése, — sőt fentartása is, az amerikai ős vadonokhoz hasonló hegyi vidékeken; de ezen vonalnak meglenne világkereskedelmi fontossága is. A nem sokára megnyilando suezi csatornához rövidebb út volna egy Bosnián keresztül akár Spalatróhoz akár a Narenta torkolatjához vezető s a tengerre nyiló vasút, mint egy Konstantinápolyba vezetendő vasút, a mellett, hogy akár Triest akár Fiume felé utazva, kevesebbet megyünk vasuton s többet tengeren, s így időt veszítünk.

De épen hadtani tekintetben van egy fontos el-
lenvetés a bosniai vasút ellen, — az t. i. hogy idegen állam területén vezetendvén, háború idején csak abban az esetben használhatnók, ha nyilt véd- és daczszövetségben vagyunk amaz állammal.

A mint most áll közlekedésünk Dalmatiával, Magyarország teljes függetlensége esetében megtartani nagyon bajos lenne, — bajosabb mint a hajdani

magyar királyok idejében, mikor Bosnia az övék levén, rajta vitt át az út a tengerpartokhoz. Csak Fiumét és attól délre egy bizonyos hosszúságú partot volnánk képesek egy sereg teljes koczkáztatása nélkül megvédeni — egy tengerről kiszálló sereg ellen. De Dalmatia felőli eme gyenge oldalunkat leszámítva, délnyugati tengerparti vidékeink egy idegen invasio ellen elég erősek. Egy nagyobb idegen sereg betörésétől ezen a tájon nincs mit tartani. Nem csak a tenger maga, azok háta mögött óriás hegységek képezik a védvonalakat — azon innen pedig a Száva és Dráva folyása. De ez csak azon esetben áll, ha Austriával együtt vagyunk. Mihelyt elszakadva képzeljük Magyarországot, a minket most védő nagy hegyek ellenünk szolgálnak védelmi s támadási pontúl.

Magyarország határai leggyengébbek s azok voltak mindig nyugat felől. Elkezdve legdélről Horvátország és a Dunántúli vidék valamennyi nagyobb folyója az austriai tartományok hegyeiből erednek s úgy ömlenek alá Horvát- és Magyarországba. Nagy hátrány egy ellenségeskedés idején. Mert korántsem mindegy stratégiai tekintetben is, akár felőlünk folyának oda a Száva, Dráva, Mura és a Rába, akár megfordítva. Igaz, hogy ugyanazon folyam völgynyílásán, melyen az ellenség a mi földünkre tör, magunk is kironthatunk az ellenség földére. De a különbség az, hogy a nevezett folyók völgye (mint általában s többnyire a folyamvölgyek), mind jobban-

jobban összeszorulnak, a mint feljebb haladunk rajtok, — míg ellenben lefelé jövet a folyók mentén, mind jobban kitágulnak, — és ha támadunk, Stiriában nem messze jutunk a nélkül, hogy nagy természeti akadályokat ne találánk, míg megfordítva egy ostrák vagy német sereg onnan határainkhoz érve a stirii hegyeknek megfelelő természeti akadályokra nem talál. A nevezett folyók széles völgyein kívül is számos kisebb völgy torkollik Stiriából hazánkba.

Nem kell felednünk azt sem, hogy csak 1849 óta is Stiria és Krajna felől még rosszabbá lett helyzetünk. A bécstriesti vasút, melyet oly óriási költséggel vezettek azóta a Semmeringen és az Alpok kősziklás szorosain keresztül a magyar határok egész hosszában, kereskedelmileg fölösleges volt ugyan; mert könnyebb lesz vala azt a Dunántúli magyar sikság felé kanyarítani; de az 1848. és 49-dikihez hasonló háború esetében megkönnyitené ellenünkben a támadást. Igaz, hogy a sopron-kanizsai vasút-vonal hasonló hasznot tenne magyar részen; de az az előny mindig megmarad túl felől, a mit a természet nyújt, hogy a támadás könnyebb a hegyek közül a sikságra, mint megfordítva, — és hogy már ennél fogva is a mi vasuti közlekedésünk könnyebben lenne veszélyeztethető, — kivált miután ama hegyi vasút nagyobb részéhez még bajosabb lenne férni, mint magához a tartomány szívéhez.

Igaz, Stiria felől hazánk sincs merőben védvonalak nélkül, — s egy benyomuló idegen serget, ha a Dunántúli országrész fontosabb éjszaki felében a Rába nem, és ha a Komárom, a Bakonyhegység s a Balaton melléki hegyek által képzett hosszú vonal sem tartóztatna fel sikeresen, a Duna-vonal végre gátat vetne a továbbnyomulásnak. Így ha a Duna-vonalat (mely csak épen *vonal*) egyenlő akadálnak vesszük is Stiria hegyeivel, melyek igen számos erős vonalakat képeznek, — áll, hogy könnyebben elveszthetjük mi a Dunántúli részt, mint a supposedt ellenfél csak kisebb részét is Stiriának.

Legnagyobb rés hazánk határain az, melyet a Duna tört rajtok Pozsonynál. — Maga a történelem száraz krónikája földkép nélkül is meggyőzne róla, hogy ezen tájon tetemes nyílásnak kell lenni — természeti védvonalunkon, — még pedig olyannak, melyen csaknem ugyanannyi előnnyel lehetett a szomszédot megtámadni, mint a mily előnyével az megtámadhatott bennünket. Mindjárt a magyarok bejövetele után a vezérek korában itt volt a nyugati kalandozások kapuja. És később is (kivéve a tatár és török invasiókat) sehol annyi harcz nem folyt, mint az Austria felőli tájakon. Itt történtek az invasiók Magyarország ellen, s itt tett Magyarország invasiót Austriába. Őrizték is ezt egymás ellen. Austria a March-vonalon a Dunától éjszakra meglehetősen erős állásban levén, a Duna jobb partján Haimburgra,

Bruckra és Németujvárra támaszkodott. A régi magyarok Dévényt és Pozsonyt fontos erődnek tartották a Kárpátok vég pontjain a Duna balpartján, s a jobb parton Óvár, Mosony és Soprony (alább Győr) szolgált támaszpontúl.

Régibb történelmünk majd minden szakaszában szerepelnek ezen positiók s az ottani harcok.

Hogy országunk csaknem egész nyugoti határvonala nyitott kapukat engedett a szomszédoknak, ebből magyarázható némi részben az is, hogy a hatalmas német császárok sőt a kisebb austriai hercegek is gyakrabban avatkoztak fegyveresen és békekötések által Magyarország belviszonyaiba, mint más szomszédok. A Hunyadiak idejében ismeretesek Fridrik császár örökös háborgatásai s hazánkban való cselszövényei, — valamint ismeretes az is, mikép zárta el Mátyás király a Németujvár felől Magyarországba nyíló széles kaput: elfoglalta t. i. Németujvárt és Bécsset — vagy is a szomszéd Austriát, — úgy vélekedvén, hogy máskép nyugta soha sem lesz ezen oldalról. De a mint Mátyás Bécsben meghalt, s a mint a magyarok Austriát oda hagyták, a határon nem birták föltartóztatni a német sereget, mely hogy úgy mondjam, egy szuszra Székes-Fehérvárig nyomult előre.

Hogy végre is Magyarország nem Lengyelországgal, hanem Austriával lépett állandóbb unióra, abban nem kis része volt nyugoti határaink nyitott voltának.

A határok ezen minőségén a századok mit sem változtattak; de némi módosulások történtek az emberi viszonyok fejlődésével. Az ágyúk és hadimes-terség tökéletesítésével elvesztették minden fontos-ságukat azon várak, melyek Austria és Magyarország közt némileg pótolták a természeti hiányokat, — ezek ma szót sem érdemlenek, legfeljebb némely természettől erősebb posíciók által maradt némi fon-tosságuk. Részünkön Komárom, vagy ezt kivéve leg-feljebb Győr az, a Csallóközzel, mely a védelemnek ma is erős támaszpontot nyújt. Az 1848. és 1849-diki hadjáratok is bebizonyították fontosságukat, — s ta-lán inkább az volt a hiba, hogy kellően nem hasz-náltuk föl, mint az, hogy túlbecsültük. — Van azon-ban egy más fontos ujkori találmány is, mely némi változást hozott be: t. i. a vasút.

Nyugati határainknak a Duna balpartjától éjszakra eső része telhetőleg meg van erősítve. Ha politikai hatá-raink nem terjednek is mindenütt a March folyóig, de azt hadászati tekintetben általánhatárnak tekinthetjük. Ezen-kivül a folyóval párvonalban emelkednek második véd-vonalul a Pozsonynál kezdődő kis Kárpátok. Ezen két rendbeli védvonal által az előny a mi részünkön volna; de tulsó részen a mesterség nagy előnyt adott a vé-delemben vagy támadásban. Mert a nevezett határ-folyó egész hosszában vasút vonul el, vasút, melynek megfelelő se a nevezett folyón se a kis Kárpátokon innen készítve nincs. Ez nagy hátrány az innenső

részen: a csapatok és hadi szerek szállítása s összepon-
tosítása hasonlíthatlanul gyorsabban történhetvén a
tulsó részen.

A nevezett March melléki vasuton kívül erős
támaszpont tulsó részen Olmütz, sőt maga Bécs közel-
sége is, melyet a Duna hatalmasan véd, ha ezen az
oldalon, t. i. a Dunától éjszakra eső tájakról, támad-
tatnék meg. Így a Duna balpartja felől, hol mindkét
ország határozottabban el van választva egymástól,
előnyök és hátrányok körülbelül kiegyenlítik egymást.

A jobb parton sem vagyunk előnyben. Ha egy
sereg Magyarországról Bécs ellen indul, a brucki tábor-
állítás aligha lenne tetemes akadálya, s csak a sereg
tulnyomó száma és ügyes vezetés állhatná komolyan
utját. De ha nem magát Bécset tartjuk egyedüli cél-
nak, hanem az ellenséges deréksereget egy hadjá-
ratban, be kell látnunk, hogy a várostól délre eső
tájakon egy hadsereg az Alpok közel eső kiágazásaira
húzódhatik, s Soprony és Párendorf felől elvághatja
nem csak a vasúti közlekedést, hanem minden össze-
kötötést Magyarországgal, és combinatióban egy a
March felől lejöő osztrák sereggel bekerítheti s egé-
szben elvághatja a visszavonulást.

Ha 1849-ben vasutak nem voltak is, látni való,
hogy a magyar sereg egész határozottsággal Bécsnek
menvén, könnyen kelepczébe kerül. Könnyen — mon-
dom, — mert egy osztrák vezérnek nem kisebb vagy
nagyobb talentumától függött, hogy a legjobb strate-

giát kövesse, hanem a kénytelenség parancsolja vala, hogy a magyar Hannibal ellen egy pár hétig Fabius Cunctator szerepét vigye. Ugyanis Olaszországban még a mi függetlenségünk kimondása előtt vége volt a háborúnak, s abban az esetben, ha Bécset fenyegetjük, nem csak azon osztrák csapatok jönnek ellenünk segítségül, melyek ott merőben feleslegessé váltak, hanem egész hadtestek. Ezek utja Stirián keresztül vezetett Bécsbe. Most már Welden ha oly esztelen is, hogy Brucknál vagy közvetlen Bécs előtt egy csatát elfogad, seregét a vereség után kénytelen lesz vala Stiriába vinni, hogy az Olaszországból jövő segítséggel csatlakozzék, s szabad utat fog engedni a magyaroknak Bécsbe. Ekkor ismét, ha elég okos, nem bántja a magyarok Capuájának tekinthető Bécset, hanem megteszi a fentirt manővert, t. i. elzárja a magyarok visszavonulási útját, úgy hogy mire az oroszok bejöttek (s akkor még jobban siettek volna), a mi ugynevezett fősergünket nem itthon találja az orosz invasio hire, hanem az örvendező bécsi demokraták fraternizáló karjai közt vagy még ennél is rosszabb helyzetben: véres küzdelmet víva csupán azért, hogy mielőbb ismét Komáromnál lehessen. Az akkori viszonyok közt mindenesetre valószínűtlennek tartom egy bécsi kirándulás jó kimenetelét, ha nem vesszük is hozzá azt, hogy Bécs megszállásával nem csak Austria territoriumára léptünk volna, hanem a német szövetség-

ségére is, melynek helyzete és magatartása 1849-ben más volt már mint 1848-ban.

Végre Austriával való szomszédságunkban szólnom kell magáról a Dunáról. Régi időben, mikor még gőzösök nem voltak, egy hajókázható folyam annak nyújtott előnyt, a ki felyül lakott a vizmentében. A hajókat fölfelé ember és ló vonta, az evezés már fölfelé csaknem impracticabilis volt nagyobb szállitmányoknál, míg lefelé, vonó erő nélkül, ha aránylag lassan is, de a legnagyobb terhek biztosan voltak szállíthatók a táborral együtt vagy a tábor után. És már régi időben látjuk a hajókat szerepelni Austriának ellenünk folytatott háborúiban. Buvár Zothmund történetét az iskolás gyermek is tudja egy balladából. A historiai tény 1052-ben ment végbe. A hajók használata dolgában az előny — s nem kis előny — régen mindig Austriáé volt. Ma már nem számba jöhető nagy különbség a gőzösöknek a fölfelé vagy lefelé szállítás.

Mostani Austriával való szomszédságunkban tekintetbe jöhet Galiczia és Bukovina is, hol, mint feljebb kimutattam, a Kárpátok lévén védfalaink, határozottan előnyben volnánk. Igaz, hogy 1848-ban még az orosz invasio előtt osztrák sergek jöttek be ott ellenünk. De mikor oly intézkedéseket tettünk, mint például a duklai szorosnál! — oda Kossuth egyik legkedvesebb emberét, Irányi Dánielt küldte Schlick hadserege ellen. Előre lehetett tudni, melyik fog elszaladni

a másiktól: a félszemü Schlick-e a nagy svádájú Irányítól vagy pedig a politikai színész, kinek se rendes katonája, se puskája, csak kissé affectált lelkesedése, a reactionárius generálistól? Csakugyan sem Dukla nem lett nevezetessé Irányiról, sem Irányi halhatatlan Dukláról. Különben áll az, hogy merő készületlenségünk magyarázza valamint ezt az esetet, ugy 1848-ki háborunk legtöbb tüneményét, s a kritika itt nem lehet oly követelő, mint 1849-ben, midőn szervezett hadseregeink voltak, s néhány tábornok bizonyítá be a közönségsnél magasbrendü vezéri talentumát.

A galicziai határokról (az Austria és Magyarország közti viszonyokat véve) szintén el kell mondanunk egy 1849 óta történt nevezetes változást. Krakótól Lembergig s innen Csernoviczig vasut vezet egész Galiczia és Bukovina hosszában, a minek a Kárpátok déli alján, a mi részünkön megfelelő vonal nincs, s ez sokat elvesz azon előnyökből, melyekkel Magyarország korábban dicsekedhetett ezen a tájon.

Egy szóval, a mai Austriában, elkezdve Triesttől egész Bécsig, Olmützig s onnan Bukovináig, abroncs módjára keriti országunk határait a vasut. Mily nagy hátrány volna ez egy nem valószínű eventualitás esetére országunk védelmében, azt képzelni lehet: nagy tömegek szállíthatók egyik határunktól a másik ellen, a nélkül, hogy magunk gyorsaságban versenyezhetnénk. Példát mutatott a közelebbi háboru is, mily nagy előnye volt a poroszoknak az, hogy egész Szász-

és Csehország hosszában a sléziai határokig vasuthálózat kerítette be kívülről az általunk védendő területet s szabadon engedé a porosznak választani a támadási pontokat.

Igaz, hogy a vasutak országunkban is sokban könnyítenék a csapatszállítást; s igaz az, hogy a még hiányzót pótolnunk tőlünk függ; de annyi áll, hogy ha pl. 1848-ban és 49-ben a vasutak egészen a mai karban lettek volna mindkét részen, hátrányaink nagyobbak lesznek vala, mint valóban voltak.

Ha az akkori eseményeket figyelembe vesszük határaink szempontjából, kitűnik, hogy természeti előnyeink ebben a részben nemcsak ott szenvedtek csorbát, a hol az ausztriai örökös tartományok közvetlen szomszédaink. Austriával folytatott háboruink nemcsak közelebről, hanem már századok előtt kimutatták eme csorbákat, midőn a bennlakott oláhok nem keltek is föl ellenünk.

Erdélyben ugyanis három-négy legnevezetesebb szorosnak kulcsa a *szászok* kezében volt. Ezek őseit, a híres német lovagokat, igen bölcsen helyezték királyaink oda, a hol vannak. A keleti barbárok Magyarország elleni betöréseinek visszaverése lévén letelepítésök célja, itt felelhettek meg legjobban föladatuknak. De később, midőn a XVI. és XVII-ik században az erdélyi nemzeti fejedelmek sokszor viseltek háborut a német császár ellen (ki egyszersmind magyar király volt), gyakran sikerült a császárnak vagy

magyarországi párthiveinek a szászokat részökre hajtani, s egyszersmind Oláhország vajdáját is. A szászok nyitának aztán kaput az oláhoknak, s alig van rá eset, hogy amazok akaratja nélkül emezek betörhettek volna Erdélybe, s viszont, hogy a szászok ne a *német párti* szövetség kedvéért nyitották volna meg a szorosokat. Azért Brassó és Szeben, ritkábban Besztercze, ugy voltak tekinthetők, mint valódi rések keleti és déli védvonalunkon.

Ezzel el is mondtam nagyjából határaink erős és gyenge oldalait.

VI.

POLITIKAI KÖVETKEZTETÉSEK.

Most lássuk röviden a mindezekből folyó politikai következtetéseket, melyek világossá tételére némely képzelt suppositumokat veszek föl, melyek megvalósulását nemhogy ohajtanám, de nem hiszem, hogy lenne a hazában ép eszű, a ki csak álmodoznék is rólok.

Képzeljük Magyarországot csak annyira függetlennek, hogy külön diplomatiája lenne az osztrák monarchiáétól, s következőleg a politikai bonyodalmak folytán ismét az a szerencsétlen eset állana elő, hogy a monarchia két fele egymással harczba keveredik. Ha önálló, külön hadsergünk volna is s minden vár a kezünkben; de viszont Austria sincs, mint 1848-ban volt, külső háboruba is keveredve, képzelhetjük-e, hogy valami legkisebb előnyben volnánk? Mert némely előnyünket ellensulyozzák hátrányaink.

Nem mai dolog, hanem a históriában többször ismétlődött, hogy Austria és Magyarország harczba keveredvén, karddal a vitát soha teljesen el nem dönthették magok. Soha Austria meg nem hódította fegyverrel Magyarországot, csak egyes részeit, és soha Magyarország meg nem hódította Austria

tartományainak complexumát, csak egyes részeit. Ez mutatja, hogy körülbelül egyenlők, s egy harcz, melyet magokra hagyva vívnának, a teljes kimerültségig folytattatnék előre ki nem számítható eredménnyel.

Ha már minden józan gondolkozásu legalább is egyenlőnek tartja a két supponált felet, mivé lennének összes előnyeink, ha Austria helyett az egész nagy Németország lenne tőszomszédunkká?

Ha volna oly fanatikus, a ki a nemzetiségi eszmék tulhajtásával vagy más elfogultságból látni véli azt a jövődőt, midőn a Lajthán tuli tartományok beolvadnak Bismarck birodalmába, akkor Magyarországnak állapotjára is komolyan gondolva, lehetetlen ki nem ábrándulnia, mert Magyarország önállása, sőt állami léte ekkor tarthatlanná válnék.

Tudom, vannak képzelgők, kik holmi „olajág“ cikkekben kérődzve azt vélik, a civilisatio haladásával, a közfelvilágosodással a háboruk megszűnnek, s ágyuk helyett valami európai állandó congressus, puskatüz helyett a „suffrage universelle“ fog eldönteni minden lehető vitát a fejedelmek és népek közt. Csoda, hogy ezen gyermeki és gyermekes hit még felnőttek közt is talál hívőre és apostolra. Ha az emberi ügyeket csak a józan ész intézné, s nem százféle érdek és szenvedély, még lehetne reménység a megvalósuláshoz. De mint tudva van, akár mennyire civilisálódik az ember, a szenvedélyek és érdekek mindig megmaradnak, melyeket a hideg ész logikája nem igen bir

capacitálni. Valameddig a legmíveltebb körök férfiai párbajokat vívnak, s gyöngéd hölgyei néha rosszul leplezett gyűlölettel lesznek egymás ellen, a legcivilisáltabb népek közt sem lehet szó örökös békéről. És megjegyzendő, hogy a nagyobb embertömegek szenvedélyei és érdekbeli önzései hatalmasabbak, mint akár a hölgyekéi.

Azzal az erőfeszítéssel, melylyel a népek harcvágyukat le bírnák győzni, legyőznék egyszersmind perlekedési vágyukat is, úgy hogy mikor a háború nem lesz szükség, merőben fölöslegesek lesznek holmi európai bíróságok is. A szenvedély és önzés nem a háború kitörésével kezdődik, hanem az támasztja magát a vitát, melyet a háború csak eldönt. És a szenvedélyek természetével jobban egyezik — fájdalom! — a harcias, mint a békés megoldás.

Aztán ha a háború véghetetlen sok nyomort szül is, s nagy csapás az emberiségen, az ember átolvasván egy nemzet történetét vagy a világtörténetet, borzadással telik el ugyan a temérdek mézszárlásokon, nagy-szerű pusztításokon, melyek az embert inkább vérengző vadnak, mint felsőbb lénynek tüntetik fel; de egyszersmind önkénytelenül az isteni végzés sejtelmélepi meg. Lehetetlen, hogy a világ teremője, ki változhatlan törvények alá vetette a mindenséget, s bizonyos cél felé vezérel élő és élettelen lényeket, ezen roppant mennyiségű s a föld kerekéségén ezer évek óta mindennap folyó küzdelem által épen semmi célú ne tűzött volna ki az emberiség fejlődésében.

Bizzuk azonban a philosophokra a megfejthetlen tünemények megfejtését, s mondjunk el legalább annyit, hogy azon legnagyobb roszban, melyet háborúnak nevezünk, van jó is. A nemzeteket megóvja az erkölcsi és testi elpuhultság nagyobb mértékétől. A hosszas külbéke leginkább befolyt arra, hogy Khina és India népei a testi, értelmi és erkölcsi elsatnyulás oly mély fokára süljedjenek. Azt is tanítja a história, hogy a valóban kitünő harcosokat előállított nemzetek egyszersmind az értelem és erkölcs erejével is dicsekedtek. Háború nélkül a nemzetiségek is elvesztenék erős individualitásukat. Sehol sincs oly alkalom, mint egy háborúban, hogy nagy tömegek egészen egynek érezzék magokat s az egyén oly merőben eltűnjék és semminek vegye magát az összes néphez képest. Ez az, a mi a háborút minden iszonyai mellett a fenségesig széppé teszi. A néptömegek utczai lármás lelkesedése semmi ezen regulázott és némább együttes érzéshez képest.

Ha megengednők is, hogy valaha a civilisatio megszüntet minden háborút, sok száz évig kellene még arra várnunk. Ha minden katonatisztet iskolamesterré tennénk, s a hadi budgeteket egészen iskolákra fordítnók is, azt a roppant nagyságú, tudatlan és míveletlen tömeget, mely Európa minden államában van még, sokáig nem bírnök nagyon messze vinni a culturában. Aztán a legmíveltebb országok-

ban is az ugynevezett mivelts osztályokra bizony ráférne még nagyon sokkal több adaga a műveltségnek.

Akármily műveltnek tartja is valaki a poroszt és általán a németet, rosztúl teszi, ha azt képzei, hogy annál kevésbé harcra és hódításra vágyó. Nem állanak-e szemünk előtt az ily hit czáfolatai?

Még akkor, midőn Németország egysége csak a söröző vagy versifikáló német diákok ábrándja volt is, már nem fértek meg saját hazájokban. Mindenki emlékszik, hogy Bach leggyűlöletesebb és elvtelenebb absolutismusa idejében igen fölvilágosult és liberális németek, bár rosztallották politikai eljárását, de dicséretre sőt lelkesedésre méltónak találták az eszmét, mely szerint a németek hivatása lenne a Feketetengerig vinni a civilizatiót, — ha mindjárt oly eszközök által is, minő a par-excellence német Haynau, s oly fosztogató politikával minő a *német doctor* Bach Sándor rendszere volt. Nem csak Austriában, hanem külső Németországon, még pedig magokat liberálisoknak valló pártoknál talált legtöbb tetszésre Bach magyarországi gazdálkodása, melyben valóságos „missiót“ láttak.

Ha keletre s különösen Magyarországra, mint hódítmányára kacsintgatott a német rajongás abban az időben, mikor Németország magával is jótehetetlen volt, mikor azt sem birta elképzei, hogy harminczfelé szórt csontjait miként lesz képes egy testté támasztani fel, mennyivel magasabb fokra hághat az ily ambitió akkor, midőn már Németország teljes

egységét bevégzett ténynek kezdik tekinteni! Ha ereje érzetében más nemzet is bajosan áll ellen a terjeszkedési vágyaknak, mennyivel kevesbé képes erre a német, kinek sok dicséretes tulajdonai mellett különben is megvan a hajlama az egy lelki irányban való föltarthatlan tulzásokra. Mint az elefánt, melyről azt mondják, hogy ha egyszer neki iramodik, nem egykönnyen tud megállapodni, — vagy (költőibben szólva) mint a nehezen gyuladó kőszén, bár eleven lánggal nem ég, de ha egyszer neki tüzesedett, jóval több meleget ad, mint a mennyit a szoba lakosainak egészsége kívánna, jó szomszédaink ott Csehországon túl oly kevéssé tudnak hajlékonyak és tractabilisok lenni, ha egyszer elbízták magokat. Ezen részben aligha van különbség egyoldalú philosophjaik, és növendékeik, az egyoldalú német politikusok közt.

Majd meglátjátok, mily tudományos theoriákat fognak készíteni annak indokolására, hogy a magyarországi magyarok, szlávok és rumánok még Hegel világtörténelmi szükségképiségenek elfogadása előtt jóval, talán bevándorlásuk előtt arra voltak praedestínálva, hogy Németország árnyékában leljék boldogságukat. Ha Rüstow, kit jeles hadtani írónak tartanak, képes volt egy közelebbi munkájában azt demonstrálni, hogy a nemzetiségi elv dominálván ezután az államok határainak kikerekítésében, nagyon méltatlan dolog, hogy Elsassban német lakosok, (kiknek soha sem jutott eszébe Németországtól való elsza-

kadásukat megbánni), Franciaországhoz számíttassanak, míg ellenben teljes igazság az, hogy sokkal nagyobb számu lengyel nyögjön a porosz alatt, sőt hogy ily *barbár* nép az orosz kancsuka alá is kerüljön — ha, mondom, Rüstow ily okoskodásokra német patriotismusból képes, mit várhatunk akkor, midőn majd nemcsak oly theoretikus tárgy forog fenn, mint Elsass és Posen (egyiket sem akarja elvenni mostani gazdájuktól senki), hanem realisabb és terjedelmesebb nyeremény?

A német philosophoknak, kik sokkal összeférhetlenebb viszonyoknál is jobb ügyre érdemes elmével kimutatták a következetes összefüggést, merő gyermekjáték lesz ily theoriát állítani föl: a két Austriát, Tírolt, Stiriát, Karinthiát, Kárnioliát és Triestet, — mert ezek németek — elfoglaljuk a nemzetiség szent elvénél fogva. — Csehországot és Morvát elfoglaljuk azért, mert ámbár szlávok inkább, de nélkülök Austriához és a többi német tartományaihoz nem férkezhetünk. A sor Magyar- és Horvátországon, sőt a dunai fejedelemségeken van. Ezeket okvetlenül el kell foglalnunk; mert a német nemzetnek szent hivatása terjeszteni a civilisatiót. Elég bebizonyítani, hogy Magyarország és szomszédai barbárok — ekkor a hódítás jogosult. Azt pedig, hogy barbár, elég csak egy két ugynevezett „tekintély“-nek, ki okvetlenül doctor, és vagy professor vagy fizetett író, hogy a többi professor és író elhigye s az is utána mondja minden

habozás nélkül. Ha egyszer a kérdés „überwundener Standpunkt“, senki sem mer ellenkezni, attól félve, hogy a „*tudomány jelenlegi színvonalától*“ elmara-dottnak fogják tartani.

Igy a német civilisatióban és igazságérzetben bizva mit sem tartani a német hódítási törekvésektől, önámításnak látom. Hiszen épen a „civilisatió“ szolgálhatja nekik az ürügyet, s épen az a politikai morál, mit eddig tapasztalhattunk a német államférfiaknál, — tanít meg, mit adhatunk jó akaratukra. Ha vannak kivételek, nem kell feledni a tapasztalatok többségét.

Nem mondom én, hogy egy két, vagy tiz vagy húsz év múlva jutunk oda, hogy Magyarország léte-lét Németország közvetlenül háborúval fogja fenye-getni. De elég az, ha az egységes Németország egy-szer csak Magyarország tőszomszédjává terjeszkedik ki. Ha — a mint láttuk — a mai Lajthán túli tarto-mányok katonai ereje századokon keresztül egyen-sulyban tudott állani a miénkkel, — képesek len-nénk-e fenntartani ezen egyensúlyt, ha amaz erő leg-alább is háromszorossá válik?

Nyugati határainknak fenn kimutatott gyöngesé-gei mellett tanácsos lenne-e, ha azon erő, mely kö-rülbelől egyenlő a miénkkel, a helyett, hogy a nagy németországi túlzott ambíciók ellen segítségünkre le-gyen, ellenségünké lesz, oly túlnyomó szövetségek-kel egyesülve, melyeknek együtt ellen nem állhatunk?

Az orosz felől bennünket netalán fenyegethető veszély bizonyára kisebb, mint az, mely fenyegetne bennünket a német egységnek azon értelemben való létesülésével, hogy monarchiánknak Lajthán túli része is a nagy német birodalomhoz annectáltassék. Magyarországnak azon pillanatban, midőn ez végrehajtatnék, végső veszedelme is ki lenne mondva. Mert a legközelebbi ellenszer, melyet találhatnánk, tán rosszabb lenne magánál a német részről fenyegető veszéllynél: t. i. az orosz szövetség, mely az oroszról való függést hozná magával. Oly roppant két birodalom közé szorítva, minő az orosz és német birodalom lenne, — mondhatná valaki, — az ügyes diplomatia és szoros neutralitás fenntarthatná Magyarországot önállóságát. De az élet prózai valóságában olyan ország önállósága, mely szomszédjai ellen nem képes fegyverrel is érvényt szerezni magának, csupán képzelt önállóság lehet, s az is csak ideig óráig, míg a szomszédnak nem kerekedik kedve és jó alkalmá, hogy megsemmisítse.

Van-e, lehet-e valaki, a ki Magyarországnak ilyen állapotját ohajtja? a ki azt kívánná, hogy Magyarország oly módon szerezze meg függetlenségét, hogy a Lajthán túli tartományok Németországhoz szakadván, Magyarország egészen magára hagyatva maradjon összes Németország s összes Oroszország ellenében?

Ha van ilyen ember, azt úgy hiszem nem kell keresni oly magyarok közt, kikben csak egy szikrája van még a hazafiságnak, s még talán kevésbbé az osztrákok közt; hanem keresni kell a nagy Németországban. Ott kétségkívül nem kell soká kutatnunk.

Lehetnek, kik nagyra becsülik s készpénznek veszik gróf Bismarck közlönyeinek azon szives és hízegő megemlékezéseit Magyarországrol, melyek gyakran minden à propos nélkül bocsáttatnak világra. De a ki kettőnél tovább tud számlálni, nem lehet elámitva ily szavak által, sőt nem is veszi valami hízegőnek ránk nézve az ilyesekből kiviláglo azon vélemény, mely szerint azt hiszik Berlinben, hogy nagyon könnyü félrevezetni bennünket húságunknál fogva. Hogy mi vitéz, lovagias, derék nemzet vagyunk, a politikai fejlettség igen magas fokán, és hogy országunk mily szép, s t. eff. kétségtelenül kedvesen hangzik minden hazafi fülébe; de már oly nem mai nemzetnek, mint magunk vagyunk, ilyeseket a helyes mértékre leszállítani életkorához illendő scepticismus. Értünk s hallottunk mi ennél különb bókokat is, s többször vallhattuk kárát, hogysem teljesen megnyughatnánk bennök.

Az ily hízegő szavak porosz részról majd mindig oly formán vannak intézve hozzánk, hogy uralkodónk Lajthán tuli népei és országai rovására szólnak. A mi dicséretül van elmondva ránk, gyalázására szólnak a Lajthán tuliaknak, kik iránt nagyon

rátartó és kevély tempó uralkodik az éjszaki német szövetség organumaiban.

Mindenki beláthatja a logikát, mely ezen eljárásban van. Tudják Berlinben, hogy az osztrák német tartományok csak abban az esetben esnek oda könnyű zsákmányul, ha Magyarország elámittatván saját életérdekei ellenére, megfelelkeznek a *pragmatica sanctio*-ból folyó kötelességeinek élethalálra való teljesítéséről, ha elhinné, hogy a magyarnak legőszintébb barátja a porosz s a nagy Németország.

Kétségbe kellene esni az embernek nemzete sorsa fölött, ha ily otromba kelepceben is megejthető az ő politikai eszélye. Fájdalom, vannak *journalistikák*-ban jelei ezen rövidlátóságnak, sőt merő elvakultságnak is. Ki tudja megmagyarázni nekem, mi jót várhatni a porosztól Magyarországra s külön épen csak Magyarországra nézve? Sem jóban sem roszban nincs itt választás; egyetlenegy, a miben Poroszország befolyhat Magyarország sorsára, az, hogy elfoglalván egy háboru által a Lajthán tulí tartományokat, Magyarország magára marad, s illetőleg le kell mondania minden reményről, hogy tartósan fennállhasson. Oly tollasok volnánk-e, kik csalóka füttyre azonnal belerohanunk a szolgaságba?

És mégis ugy áll a dolog, hogy hirlapirodal munk némely része a Bismarck-féle közlönyöknek minden bókjára tetézve adja vissza a porosz *sympathiák* nyilvánítását.

Hitelt adni a „porosz pénz“-ről szóló hír suttogásainak, lehetetlen: de a ki ismeri a forradalmat megelőzőt idöket s maga a forradalom politikai divatjait, a ki jól figyelmezett 1860 óta a magyar politikára, tudja jól, hogy baloldalunkon sokkal több történik ma is üres demonstratióból, mint valami reális célból. Az ellenfél orra alá borsat törni, vak lármával nyugtalanítani csak azért, hogy a huszáros bátorság dicséreteivel halmozhassuk egymást érette, s az utczai gyermekek mint hösökre mutassanak ránk, — remélem és hiszem, ennyi az egész.

De az ily játék, ha belpolitikánkban is sok hátramaradást okoz, nagyon veszélyes a külpolitikában. A gyakran ismételt jelszavak a közönségben gyökeret verve, könnyen oda juthatunk, hogy a nép az elnevezéseket külső nemzetekről fogja adni az országgyűlési pártoknak, s a szerint fog sorakozni is. Azon állam pedig, mely pártjait a külföldi sympathiák szerint kezdi alakítani, már fele útján van a bizonyos bukásnak. Esztelen volna az a külső hatalmasság, mely ezen kedvező alkalmat föl nem használná eszközül nem a más, hanem a maga érdekében. Akkor aztán természetesen működni fog a pénz is. Akadnak oly elvetemültek, kik azt kiosztják s oly vakok, kik tudtokon kívül megvásárolhatók. Mihelyt Magyarországon oly párt fog létezni, mely ha nem nevezi is nyíltan magát porosz vagy orosz pártnak, de lényegében az: a hazafi méltán kétségbeeshetik hazája sor-

sán, mely már meg lesz érve Lengyelország szomoru sorsára!

Hallatlan könnyelműség azért, s nézetem szerint oppositionális sajtónk egyik legnagyobb bűne, hogy a porosz sympathiák terjesztésére rendszeres propagandát csinált egy pár év óta, s mit tesz a jobboldali sajtó ennek ellenében? Nagyon keveset s ritkán fordítja rá figyelmét. Állása igaz, meg van nehezítve. Nagy baj az, hogy a jobboldali közlönyök (okkal-e nem-e? azt nem tudom) abba a hirbe jöttek, mintha nevezetesebb cikkei a kormány sugallatára iratnának. Annyi áll, hogy a baloldali sajtónak sikerült ellenfelét ily gyanuba hozni. Ez pedig baj.

Roszbabb helyzetben egy-egy alkotmányos kormány nem lehet a sajtóra nézve, mintha azt tartja némely lapokról a világ, hogy ezek az ő közvetlen organumai. Akkor az ily lapok nem mernek jó belátásuk szerinti független véleményt mondani különösen külügyi dologban; mert arról az illető diplomátia mint valami kormánytényről veszen tudomást, s nagyobb horderőt tulajdonít neki, mint egy hirlapi cikknek kell, melynek föladata függetlenül nyilvánítani a véleményt, s ez által a közvéleményt visszatükröztetni és fejleszteni. Oly országokban, hol nincs sajtószabadság, vagy az a lehető minimumra van leszállítva, az az eset, hogy a kormány sugallta lapok oly tárgyakról is szólnak, melyeket az oppositionálisok nem ostromolhatnak szabadon; de midőn saj-

tőszabadság van egy országban, ha az alkotmányos kormány félhivatalos közlönyöket tart (vagy ily gyanu terjed el a kormánypárti közlönyökről), azon sokkal különösebb eset áll be, hogy az oppositio lapjai teljes szabadsággal nyilatkozhatnak, mig a kormánypárti lapok csak nagy rezervával (melyet nem maga a tárgy követel) szólhatnak némely fontos kérdésekhez. Maga a sajtó sem érheti el célját felényire. Mert a közvéleménynek csak oppositioális, s tehát kisebbségben levő része van egészen képviselve; mig épen a nagyobbik rész, mely többségben van, hiányosan vizsgálható a valódi közvélemény szavát. Így történik aztán, hogy az ellenzék nézetei elterjedettebbnek látszanak, mint a minők valóban.

Igy a porosz melletti izgatásnak sincsen kellő ellensulya hirlapirodalmunkban.

De hogy a baj tovább ne harapódzék s mentve legyünk csak azon aggodalomban is szégyenítő gondolatától, miszerint jöhet idő, mikor zavarainkban idegen érdekek halászhatnak, legalább a megvesztegettetés bűnének kellene utját állani. A közmorál, igaz hazafiság általános tisztasága és a pártszervedélynek méréséklése, szóval a nemzetnek a szabadságra való megérettése a legbiztosabb szer az ilyes ellen.

De szükséges, hogy a törvényhozás egy tény által tartsa az egész nép elé a bűn egész utálatosságának tükrét. Hozzon egy speciális törvényczikket, mely kimondja, hogy mindazon honpolgár, ki egy-egy idegen kormánytól

pénzt fogad el szolgálat fejében, a felségárulás bűnébe esik. Sőt tovább lehetne menni: eltiltani minden bármi némű érdemjel és kitüntetés elfogadását egy idegen hatalomtól mindaddig, míg Magyarországnak saját maga készítette alkotmánya jogilag és tetteleg érvényben van.

Tudom, hogy az ipar, művészet és tudomány terén szerzett érdemek európai elismerése jeléül adott s egészen ártalmatlan érdemjelek és kitüntetések így veszendőbe mennek; de a veszteség nem nagy, mit vele az egyesek hiúsága szenved. Megmarad mind a valódi érdemnek, mind a hiúságnak helyette a hazai kitüntetés, sőt a külföldi *népek* közelismerése is. A törvénynek pedig — ha ilyen hozatnék — előnyére van, ha minél kevesebb kivétel van alóla.

Azt mondhatja valaki, a törvény fölösleges, miután az idegen érdekekben lélekvásárló ágensek, speciális törvény nélkül is annyira botránynak tartják üzleteket, hogy a legmélyebb titokban viszik; de a törvény kárhoztató szavának, ha az ellenőrzés még nehezebb lesz is (mivel a titkolódzás csak annál nagyobb lenne), van morális hatása is. Egy főbenjáró bűn tudata sok, különben tán könnyen gondolkodó lelkiismeretét visszariasztaná, s azon rebesgetések, melyek eddig positiv adatok nélkül szárnyaltak, komolyabb megfontolással fogadtatnának. Nem hallanók többé könnyelmű tréfával emlegetni az ilyeseket. Már maga az, hogy enyelgés tárgyává válnak, nagyon kártékony hatásúvá lehet a közmorálra. Hogy pedig egyik

másik kormány talán rossz néven vehetné az országgyűlés szigoru törvényét, nem alapos ellenvetés, miután az rá a felelet, hogy egyaránt s kivétel nélkül szól minden külső hatalmasságra, és visszaható erő nélkül, mi magától érthető. Aztán az is felelet rá, hogy nem sugalhatta a törvényt valamely specifikus ellen-szenv, miután oly időben hozatik a jövő eshetőségeire, midőn tényleges eset nincs előttünk a kárhoz-tatott bűn elkövetésére. Ha a törvény végrehajtása csak valóban elkövetett vétségekre áll, — a törvényhozásnak a jövőendő eshetőségeit is tekintetbe kell vennie.

Nézzünk bátran szeme közé bajainknak s különösen a fenyegető veszélyeknek. Az orosz lány is meghunyászkodik a biztos, nyugodt emberi tekintet előtt. A kedély ezen nyugodtsága adja azt a szabad elfogulatlanságot értelmünknek is, hogy a legegyszerűbb önvédelmi eszközök közt a viszonyok szerint válogassunk.

Tudom én, hogy nem kedvesek az itt pengetett tárgyak: nemzeti *katastrofák*, *veszélyek* és *végromlás*. Egy magát meglehetősen érző ember nem szeret veszélyes betegsége és halálra gondolni. Különösen a könnyü vérű ujkori magyar, ki a komolyságot kívánó politikát is danolva, kurjongatva és dévaj tréfák közt szereti üzni, annyira elemében érzi magát mindenkor, midőn szabad tere nyilik rá, hogy úgy gondolja, rá ér még a veszedelmekről elmélkedni, melyek isten tudja mikor állhat-

hatnak elő. Párosul ezzel egy másik gyöngénk. Mintha mohamedánok volnánk, megnyugszunk a praedestinációban: úgy sem vagyunk urai a jövődönék, minek fárasztjuk magunkat hiában? sőt minek rontsuk természetünket az eshető bajok feletti aggodalmakkal?

Épen a fennirt veszély dolgában hallottunk már ilyeseket: úgy sem gátolhatjuk meg Németország teljes egyesülését (oda értve, úgy hiszem, a Lajthán tuli osztrák tartományok beolvadását is), mire való tehát ellenezni akarni? Ha a meggátlás lehetlen volna — bár savanyu képpel, s koránt sem bizonyos kivehető örömmel, mint az említett okoskodók — magam is azt a következtetést vonnám.

De átalán fogva nem hiszem, hogy a nagyon rossz viszonyok eseteinek többségében is bizonyos váratlanul kinálkozó pillanatok ügyes fölhasználásával ne lehessen menekvés. Majd minden szorultságból nyílik egy két kijárás, melyet előre megmondani lehetetlen. A ki valamelyik előtte ismeretlen nagy folyamon gőzösen utazott, ha előre nézett, többnyire úgy rémlett, mintha a széles vízmeder bizonyos távolságra egészen el lenne zárva egy hosszú tó módjára, s ha tudja is, hogy az csak a víz kanyarulatát bizonyítja, nem képes megmondani, jobbra vagy balra fog-e kanyarodni. Csak midőn az illető ponthoz ér, látja, hogy a hegyek korántsem zárták el az utat, hanem a folyó medrén kívül még széles térség is terül el valamelyik parton.

A mint kimutattam, még 1849-diki számtalan bajainkból is nyílt út a szabadulásra, s megjelöltem az események folyamának azon pontját, hol valószínűen bekanyarodhattunk volna.

A természetesen kínálkozó alkalmak fölhasználására a viszonyok pillanati combinatioja, mintegy az esetlegesség mutatja meg a szabályt, s minden csak az állam kormányrudján levők belátásától, leleményes esztől és gyors tetterejétől függ. Azért természetesen, erről szabályokat adni, kivált előre, lehetetlen. Csak annyit jegyzek meg ebben a tekintetben, hogy nincs mit búsulnunk azon, hogy a magyar a rossz viszonyok közti leleményesség és erély dolgában szegény volna. Huszár nemzetnek ismernek. A jó huszárt pedig, mint tudjuk, csak félig teszi a bevágás merészsége, félig az egyéni leleményesség, s a dicséret és dicsekvés tárgyai legnagyobb részben azon cselek, melyekkel altisztek is bebizonyíták, hogy van bennök bizonyos primitiv vezéri talentum. És huszárainkhoz méltó államférfiak és diplomaták sem hiányoztak nálunk régebben, kik a hajlékonysággal, tetterővel a kitartás nagy mértékét párosították. Ha 1849-ben, mint láttuk, nem voltunk ügyesek a terrenum és alkalom fölhasználásában, elmondhatjuk (s megis jegyeztem fentebb), hogy ezen eset kivétel a mi ezer éves történetünkben.

Ebben a részben nagy okunk nincs az aggodalomra. De nem jobb-e bele se gázolni a bajba, mint

kétezzé tenni a kigázolhatást? És ha a veszélyekből való bizonytalan s előreláthatlan kimenekülés módjait senki meg nem jósolhatja, vannak biztos és gyakran igen egyszerű támaszpontok, melyekre nagyjából jövőnk tervét építhetjük, s melyek szabad akaratunktól függenek. Vannak oly változatlan viszonyok, melyeket szem előtt tartván, nagy tévedésekbe soha sem eshetünk. Meg vagyok győződve, hogy eme viszonyok megfontolására sem hiányzik bennünk az ítélet élessége; de tartani lehet, hogy másnemű tulajdonaink, melyek nem fényesek, annyira elronthatják ügyünket, hogy majd vagy csak nagy bajjal, vagy sehogy sem vághatjuk ki magunkat.

Ha könnyenrivőségünk, elbizakodásunk, a türelmetlenség és vizsgálat nélküli ellenszenvek mind jobban-jobban megtágítandják az úrt köztünk és a Lajthán túli népek közt, egy oly nagy európai krízis esetében, mely próbára teendi az államok minden sarkait és forrasztásait, ha mi oly rossz kedvvel, duzzogva és passive viseljük magunkat, mint a közelebbi két nagy háboru alatt, könnyen taszítandjuk magunk a Lajthán túli népeket a hóditó karjaiba.

Pedig csalódás azt vélni, mintha a Lajthán túliak, s magok a Lajthán túli németek is nagyon lelkesednének a porosz hegemonia alatti német egységen. S melyik osztályt lehetne ilyessel gyanusítani? A fő arisztokratiát s a vele összeforrott tábornoki s fő tisztikar-e, kikben a ragaszkodás a dicsőséggel s a balsorsban való kitartás emlé-

kével együtt a századéves tradíciók mély gyökerét verte. Talán a polgárság? Kérdezzétek Bécs akár melyik lakosát: mit óhajt jobban, hogy nagy mértékben kedvelt lakhelye residentialis főváros legyen-e a régi jó Austriában, vagy pedig provincialis város az új szabású német birodalomban, porosz sisakban és porosz uralkodás alatt? A köznép is mindenütt a legnagyobb indignációval utasítná vissza e föltevést. Minden osztály egyhangulag hozzátenné azt is, hogy sok száz évig bizonyítá be egyik legszebb jellemvonását, a hűséget, holott el volt nyomva s gyakran sanyargatva is, s most midőn alkotmányban, szabadságban részesítik, nem csak, hanem alkotmánya és szabadsága teljesebb, mint az, mit Németország adna, most szennyezze be magát a hálátlanság és hűtlenség bűnével?

Meg vagyok arról győződve, hogy a Lajthán túliak csak kénytelenségből szakadnának el a mai kapcsolattól, s illetőleg tőlünk, ha t. i. mi elmulasztanók úgy teljesíteni védelmi kötelességünket (mely egyszersmind a legnagyobb mérvben önvédelmi kötelesség), a mint tennünk kell, vagy ha bizonyos hosszú időn át tartó zaklatásokkal és ingerlésekkel tűrhettlenné tevén az együttlétet, bizonyos bonyodalmak folytán azzal adnók meg az utolsó csapást, hogy magunk taszítók el őket magunktól. Erre látszanak dolgozni némely porosz közlönyök. Különben a Lajthán túliak őszinte szövetségeseink.

Csudálatosképen lehangosabban elégedetlenek a csehek, még pedig nem a csehországi németek, hanem a tősgyökeres *csehek*. Vak lárma s talán félig tőlünk tanult demonstratio lehet az egész. Ők az orosz patronatussal kaczerkodnak. De képzelhető-e, hogy még akkor is, ha Németország harminczkilencz felé volna szakadva s a csárok a német fejedelmekkel még jobban összesógorosodva, mint eddig, Németország az utolsó emberig föl ne keljen a Csehországot meghódítani akaró orosz ellen? Csehország az orosz kezében! Nemcsak annyit tenne ez, mint Bécs és aztán Triest az orosz kezében, hanem mint Berlin, Danzig és Königsberg az orosz kezében. Nincs más választás Csehországra nézve (ha vágynék is a lengyelek boldogságára), mint vagy Austriával, vagy Németországgal egyesülnie, s ha a német alól szabadulni akarna, okvetlenül még nagyobb mértékben a német alá kerülne. Mint az egyszeri lármás állatkák, a megvetett lécz helyett gólyát fognának. S hogy úgy mondjam, nem „csehül“ vagyunk-e magunk is a fennebbi értelemben véve a közmondást?

Más tekintetben a csehek zajgása nagyon különbözik a miénktől. Ők nagyon kevesen levén, a panszlavismus által akarnak megnagyobbodni, s Austriát e czélből szláv birodalomná tenni. Nem országuk külön érdekében óhajtanak más állapotot. Az absolutismus is Eldoradónak tűnik föl előttük, az „egységes Austria“ korának visszatérte is felséges

eszme nekik, csak hogy mindez merőben szláv alapon történjék. Azzal persze nem gondolnak, hogy a mostani Austria fennállhatásának fő (hogy ne mondjuk egyetlen) biztositéka a népek szabadsága. Ha ettől eltérne, egy nagyobb európai s kivált németországi szabadsági mozgalom oly veszélybe dőlné, mely először is a cseheket sodorná Németországba. De rosszul ismerné valaki a cseheket, ha azt hinné, hogy vágyaik betöltetlensége miatt végletegig tudnának menni.

Ismeretes a magyar és francia katonának, ki nek vitézségét az idegenek sem vonták és vonják kétségbe, azon közös jellemvonása, hogy háború idején szeret kritizálni, egymás közt „rezonirozni“ s elég hangosan, hogy a tisztek is hallhatnák, ha akarnák; de ha csatára kerül a dolog, úgy verekednek, a mint csak tőlök kitelhetik. Így lesz ez a zúgolódó csehekkel is, s bizom nemzetünk józan ítéletében, így lesz ez az összes magyar katonaságnál is, daczára annak, hogy ellenzékünk elég rövidlátó és könnyelmű az egészen átalakított új hadi szervezettel való elégedetlenséget gerjeszteni, s azt hitetni el, mintha az osztrák-magyar monarchia ezután is oly háborút folytatand és folytathat, mely csak Austria és nem egyszersmind Magyarország érdekeinek védelme.

Ezen merőben valótlan és téves fölfogás, s ezen tapintatlan konkolyhintés ellenében azt mondom, hogy nem lehet többé Austriának oly védelmi har-

cza, mely ne egyszersmind Magyarország védelme volna, s azért nemcsak rossz katona, hanem rossz magyar és rossz hazafi az, ki oly bátran és elszántan nem fog harcolni ezután a közös érdek mellett, mint harcoltak őseink a magyar történelem legfényesebb szakaszaiban a haza földjéért és a szabadságért.

Lássuk tehát közelebbről az Austria és Magyarország közti érdekközösséget az önvédelemben.

VII.

MAGYARORSZÁG VÉDELMI VISZONYAI A KÖNIGGRÄTZI ÜTKÖZET UTÁN.

Fentebb leirtam Magyarország határainak erejét és gyöngye oldalait, mindig azt az esetet tartva szem előtt, ha Magyarország Austria nélkül egy maga volna kénytelen védni magát vagy csupán Austria, vagy egyszersmind egész Németország ellen.

Azt mindenki beláthatja, hogy Austriával kezét fogva a védő hadsereg száma legalább is kétszeres erejű; hogy ha mi egy magunk vitézebb katonának tartjuk is magunkat, mint a Lajthán túliak (s ezt a hitet a világért sem akarom megingatni, ennek nagy mértéke csak akkor válhatik károssá, ha elbizakodásig megy), azok többet bírnak, a mi egy hadviselésre szükséges: gazdagabbak, iparuk fejlettebb, a mi, mint láttuk, nem csekélylendő a hadviselésben. Ezen előnyt mindenki láthatja.

De talán keveseknek jutott eszébe azon oldalról fogni fel Austriával való szövetkezésünk előnyeit, hogy az csaknem köröskörül egész tőszomszédságunkban részint erősebbé teszi határainkat, a hol

magokban is erősek, részint határaink majd minden gyengeségét elenyészteti.

És legelőször is éjszaki és keleti Kárpátjainknak Galiczia és Bukovina elővédül szolgál.

Ha egyebek nem volnának is ezen tartományok Magyarországra nézve, mint a mi a várfalaknak az előttük fekvő szabad tér (glacis), már megbecsülhetlenek. Egy ellenség, pl. az orosz, nem formálhatja támadó hadoszlopait hírünk nélkül, közvetlen a Kárpátok tulsó tövében. Egész Galiczián vagy Bukovinán keresztül kellvén jönie, itt előretolt hadosztályaink úgy vonulhatnak vissza a Kárpátok erős posztóiára főseregünkhöz, hogy folyvást evidentiában tartanak az ellenség mozgásait és erejét.

De ezen előnyön kívül Galicziának van tartható védelmi vonala is: Krakótól Szandomirig a Visztulavonal nagy előnyöket nyújt. Mert utóbb nevezett városnál a *Szan* vize ömölvén a Visztulába, egy háromszög képeztetik, melynek két oldala folyó, harmadik, hátsó oldala vagyis a háromszög alapvonala, a mi sáros- és árvamegyei szorosainkon nyugszik, s ama két oldalt (az alapvonallal párhuzamban) egy vasut vágja keresztül. Ezen vasut, mint láttuk, Olmüztől, sőt Bécstől Czernovitzig húzódik nagyjából párhuzamban Kárpátainkkal. Lembergen túl a Dnieszter vonala védi mind Galicziát, mind Bukovinát, utóbbit ezen kívül a Prut és Seret felső folyása.

Utóbbi két folyó völgye, mint tudva van, Moldván át vonul alsóbb folyásában. Arra is alkalmasak azért, hogy egy netalán Moldvában álló ellenség oldalba legyen fogható vagy fenyegethető. Így keleti Galiczia és Bukovina nemcsak a besztercei, a mármarosi, beregi és ungi nyílásait is védi a Kárpátoknak, hanem a székelyföld passusainak áttörését is akadályozhatja. Oláhország felől Austriával való szövetségünk megátolja azt, hogy Brassó és Szeben ne ellenünk szolgáljanak kulcsul az illető szorosokon, és átalán, hogy a szászok ne fogjanak kezét bármely bonyodalomban az oláhokkal, a mire nézve legyen elég megjegyezni, hogy 1848-ban és 1849-ben az erdélyi oláhok fölkelésének leghathatósabb támaszai a szászok voltak. Azonban mind a galicziai, mind a moldva-oláhországi egész vonalon van egy kiegészíteni valónk. A Csernovitzig terjedő említett körvasut csak addig előny, míg egy ellenség nem juthat a Kárpát-vonalig. Azután éppen az ellenségnek szolgál. Mindig szem előtt tartva, hogy a fővédelmi vonal a Kárpát-hegység nemcsak Magyarországra, hanem az osztrák-magyar monarchia összességére nézve is az orosz támadás ellen, a Kárpátok déli oldalán ki kell egészíteni vasuthálózatunkat oly módon, hogy nagyobb csapat-összpontosítások könnyen s gyorsan történhessenek a fenyegetett főpontokon. Nem szükséges, hogy ezen belsőbb vasuthálózat éppen párhuzamosan haladjon a Kárpátokkal. Bizonyos központokból kellene sugárosan vezetettnie

a fő szorosok tájára, némely összekötő mellékvonalakkal. De nemcsak Galiczia felől vagyunk hátrányban vasutakra nézve: Oláhország és Moldva szintén ez országok hosszában, a Kárpátok menetét nagyjából követve építi vasutját. A mi egyik legfélthetőbb pontunk, Brassó össze lesz ugyan kötve K.-Fehérvárral, Maros-Vásárhelylyel s egyfelől Araddal, másfelől Nagy-Váraddal vasut által. Beszterczéről kevésbbé van gondoskodás, ha azt nem vesszük, hogy Maros-Vásárhely ennek közelében van. De egy orosz invasio esetére szükséges lenne, hogy Felső-Magyarország közvetlenebb vasuti közlekedésben álljon az erdélyi vasuthálózattal, s hiányát fognók érezni megtámadtatás esetében annak, hogy nincs egy Eperjes és Kassa tájáról Erdélybe a Szamos völgyén keresztül Besztercze és M.-Vásárhely felé vezető vasutunk. És védelmi tekintetben nem volna fölösleges a k.-fehérvári vasutat Szebenén át Brassóig nyújtani. Ekkor Erdély déli határai hosszában Dévától Brassóig egy parallel-vasutvonal húzódnék el.

A Vaskaputól nyugatra terjedő déli határainknak erősbitésére Austria nem foly be oly közvetlenül. De a mint láttuk, innen nem is fenyeget veszély. Dalmátia az — mint szintén láttuk, — mely déli határainkon leginkább félthető, még pedig a legközelebbi tengeri hatalmasságtól, Olaszországtól. Kimutattam, hogy Magyarország Horvátországgal együtt mily bajosan találná módját megvédésének komoly veszélyez-

tetés esetében. Hasonlókép kimutattam azt is, hogy a bajon nem segítne egy boszniai vasut sem. Dalmatia legroszabbul védett része volna a magyar koronának.

De Ausztriával kötött kölcsönös védelmi szerződésünknel fogva alig van jobban védhető határunk, mint Dalmátia. Sokan itt az osztrák magyar hadi tengerészetre gondolnak kétségkívül, mely Lissánál megmutatta jelességét, s mely még fejleszhető. Igaz, egy minél erősebb hajós-sereg mulhatatlan (azon határig, meddig a közös financia birja), s az oly szolgálatot tenne partjaink védelmében, melyet semmi sem pótol.

De ha arról van szó, hogy Dalmátiát megvédjük, a hajós-sereg nem nyujt elég biztosítékot. Nem olyan az, mint a száraz hadsereg, melyből, ha egy megsemmisítettik, kettőt-hármat lehet helyette talpra állítani. Dalmátia, a magyar tengerpart és Isztria (vagyis az összes magyar osztrák partok) nem adják a tengerészek oly nagy számát, sem pedig a hajófelszerelési eszközök oly mennyiségét, hogy netán szerencsétlenül járt flottánk helyett mindjárt egy másik teremjen az ellenség előtt. Olaszország ebben a részben jóval fölöttünk álland nem sok idő mulva. Így ha a partvidék védelmében csak a flottára támaszkodunk, egyetlen egy nagyobb tengeri csata koczkájától függene birtoka.

Azonban Dalmátia nem a tengeren védhető legnagyobb sikerrel. Ezen tengerparti országot a velencei és lombárdiai síkságokon lehet megtartani.

Említettem fentebb, hogy ha Magyarország magában állana, nem tehetne szárazí diversiót Olaszország ellen, mivel osztrák vagy német terület választaná el az olasz határoktól. De Austriával való állandó szövetkezésünk következtében közvetlen szomszédai vagyunk az olasz királyságnak Tirol legnyugatibb zugától Triest tájáig.

És mindenütt mily nagy előnyben! A legóriásabb, csaknem megtámadhatlan hegységekről bocsátkozhatik le egy hadsereg a hajdani lombárd-velencei királyság rónáira, a folyammedrek mentében. A történet tanúsága szerint a gallusok, később Hannibál itt sikeresen tehetek inváziót Olaszországba. A terület minősége okozta, hogy a rómaiak Olaszországot csak a Póig, s nem az Alpeseig számították. Az éjszaki népek ellen bajosan védhető síkok, melyek a Pó balpartján terülnek el, csak nagyon későn kezdtek Itália közös név alá foglaltatni. Hogy a középkorban a német császárok oly sokáig dominálhattak a szép Olaszország sorsa fölött, a Lombardiába és velencei területre való betörés könnyűsége okozta. Jellemző volt az is, mint foglalta el Austria ezen században Lombard-Velenczét.

I. Napoleon bukófélben volt ugyan, de Beauharnais Eugen igen szép francia sereggel állott Felső-

Olaszországban. Egy osztrák tábornok nem a legválogatottabb csapatokkal, Horvátország felől indulva, nagyon könnyű szerrel keríté kézre a két olasz királyságot.

Lombárd-Velenczét — igaz — Austriának is bajos volt állandóan megszállva védelmeznie; de kétségtelen az, hogy egy Austria és Olaszország közti háboruban az osztrák-magyar monarchia, más viszonyokat egyenlőknek véve, rendkívüli előnyben volna ellensége fölött. Míg az olaszok hasztalan kísérlének meg a Tiroltól az Adria éjszaki csucsáig terjedő óriási sziklatömegeken a betörést, mi fenyegető és domináló állásban vagyunk csaknem az egész vonalon a felső-olaszországi síkság fölött, s az olasz nemzet kétség kívül nem lesz hajlandó Európa paradicsomát, Lombárd-Velenczét koczára tenni a meglehetősen kopár és szegény Dalmátiáért.

Igy tehát Dalmátiát nem csupán a mostani olasz államférfiak bölcs mérséklete biztosítja nekünk. Ellenégeskedés esetében is biztosítottnak tekinthető az a magyar és osztrák tengerparttal együtt.

Ha nem épen ily mértékben, de Austriával kötött egyezményünk szintoly javításokat tesz nyugoti gyenge határainkon. A mint kimutattam, a Duna-vonaltól délre Magyarország, ha magára áll, nyitva van mind Stiria, mind Austria felől.

Ellenben Austriával egyesülten a Dunától délre annyira biztosítva vagyunk minden támadás ellen,

mint csak a természet által biztosítva lehetünk. Tirol, Karinth, Salzburg havasai, s Felső-Austria hegyvidéke az Inn határfolyó vonalával hathatósabb védelem, mint a mi Lajthánk. Sőt a nevezett havasi vidékek egy részéből, Salzburgból és Tirolból, hátban támadással lehet fenyegetni egy netalán a Duna-vonaltól délre betörni akaró ellenséget.

Különben is bizonyosnak lehet tekinteni, hogy valameddig déli Németország fejedelmei fenntartják a porosz ellen némi önállóságukat, soha hódítási szándékkal az osztrák-magyar állam területére betörni nem fognak kívánni. Ezen az oldalon csak akkor lesz szükséges a nagyobb erő kifejtés, midőn déli Németország teljesen beleolvadván az éjszakiba, kénytelen lesz követni az éjszakiak aggressiv politikáját.

Maga a Duna könnyebben dominálható Passaunál (hol Bajorországot elhagyva Austriába ér), mintsem Pozsonynál. Nemcsak déli, hanem éjszaki partján is hegyes a vidék. Az éjszaki parton a cseh hegység kiágazásai nyulnak el.

Ezen ugynevezett Böhmerwald egyik oldalát képezi Csehország határainak: a délnyugati oldalt. A nevezett ország éjszak-nyugati oldalán az Érczhegység emelkedik. A két hegység könyök módjára szögellik be Németországba s ha az Elbe vonalát hozzáveszszük, mellék folyójával a Moldauval, mely közepén hasítja a nevezett országot, egy háromszögű erős bástyának képzelhetjük Csehország nyugoti felét

mely dominál mind Bajorországnak a Dunától északra eső felén, mind Szászországon. Éjszakkeletre az úgynevezett Óriáshegység (Riesengebirg) s a sléziai s morvaországi hegyekkel választja el Poroszországtól az austriai tartományokat. Hozzájárul eme vonal keleti részének védelmére Olmütz elsőrendű erőssége. Így a Dunától északra azonkívül, hogy a Kárpátok fednek bennünket, egy egész hatalmas hegyrendszer szolgál bástyánkul nyugaton. Mig Stiria, ha magunkban állunk, egy ellenünk fordult lejtő, melynek oldalairól egy ellenséges fellegszakadás elsöpréssel fenyegeti a Dunán túli területet, most a leghathatósabb csapógát, mely a Dunától délre közelítő áradatot elfordítja rólunk.

Mindenki beláthatja csak a fentebbi vázlatból is, hogy a magyar-osztrák monarchia egyike a természettől legjobban védett államoknak, sőt hogy ugyanez történetének egy stadiumában sem volt oly erős, mint 1866 óta. Sajátképeni határai nem sokat változtak kétháromszáz év óta; de mindig voltak ezen területen kívül eső birtokai, melyek megvédése több áldozatba került, mint a mennyi értékök volt. Nagy szerencsétlenség volt mindig az olasz birtok vagy az olasz birtokra törekvés. Csak a fenn előadottakból is kitűnik, hogy Felső-Olaszországban mindig az találja magát rosszabb helyzetben, a ki „intra dominium“ van. A Karinthia, Tirol, Svájc vagy Szavója felől támadó ellenség mindig nagy előnyökben van. Ismeretes, hogy

I. Napoleon (kinek egyébiránt is vezéri lángesze a természeti akadályok fölött is diadalmaskodott legtöbbször az osztrák sereget mind anyagilag, mind erkölcsileg, s itt szoktatta győzelemhez seregét. Ellenben Tirol hegységei közt legnagyobb fennakadásainak egyike adta elő magát. Az osztrák vezéreknek még stratégiájában is meg volt azon hiba, a mi az osztrák államférfiak politikájában, hogy t. i. készebbek voltak sereg után sereget áldozni fel, mint egy talpalatnyit Olaszországból. Ha Napoleon elől az első kísérlet után az Alpok alsóbb kiágazásaira vonja magát a sereg, a francziák nem maradnak oly tartósan urai Felső-Olaszországnak, sőt nem történik később az, hogy az osztrák sereg teljes megverése után egyenesen Bécsnek sétáljon a hódító az Alpokon keresztül. Előszámláljam-e az örökös bajokat hol a pápai birtok, hol Nápoly, hol más kisebb herczegség miatt? Elég hadi szempontból megjegyezmem, hogy a francia háborúk egy része nemcsak Napoleon idejében, hanem máskor is Olaszország miatt támadott. Olaszországi birtoka Austriának nemcsak nyűg volt, hanem örökös hadi állapot és önvészélyeztetés.

A másik még tán nagyobb nyűg volt Németország. Uralkodóink csaknem a legközelebbi időig német császárok, s aztán vagy hatvan évig Németország sorsában fő szerepet játszott fejedelmek voltak. Nem is említem azon kisebb bonyodalmakat,

melyeket a német fejedelmek egymás közti viszálya idézett elő, holmi schleswig-holsteini expedíciókat, melyek sem nagy dicsőséget nem hoztak, sem hasznót a konyhára. Elég a fő dolgot említenem. Itt is a francia háborúk egyik, s a fenntebbinél bővebb forrását látjuk minduntalan fölfakadni. Örökösen aggodó figyelemmel kellett kísérni a Rajnán túli nagy nemzet minden moccanását, s valahányszor a francziák a Rajna ellen törekedtek, első sorban Austriának kellett katonáit ágyutáplálónak s népei véres verjétkkel szerzett pénzét ágyutölteléknek oda áldoznia.

És különös, hogy Austria oly sokáig volt képes rendkívüli becsét tulajdonítani még Belgium birásának is. Régibb fejedelmeink hasonlítottak a feudális korbeli birtokosokhoz, kik abban lelték örömüket, hogy hét vármegyében legyen elszórva dirib darab birtokuk — itt egy erdő, ott egy udvarház és szőlő, harmadik helyen egy malom, a negyediken egy kocsmá a vele járó regalékkal, vagy néhol egy pusztá rév-vám, mind külön a főbirtok törzsétől. Az uralkodók ily passiói mellett nem volt csoda a minél véghetlenebb hosszúságu czimek iránti szeretet, s nem csoda az sem, ha az államok urodalmi ügyvédei, a diplomaták abban keresték dicsőségüket, hogy minél több birtokpert vettek nyakukba különböző furcsa jogczimek ürügye alatt.

Austria, miután a mainzi helyőrségi jogról vagy inkább terhes kötelességről is lemondott, hasonlít

ma egy commassált birtoku földesurhoz, ki jóval szűkebb térre szoritott erejét annál hathatósabban használhatja törzsbirtoka emelésére, melyről tudja, hogy ebből már sem a szomszédok el nem pörölhetnek semmit, sem osztozások útján nem darabolható szét.

Mind olasz- mind németországi helyzete Austriának századok óta az által bonyolítá közvetett és közvetlen bajokba és veszélyekbe, hogy mindkét nevezett országot a *francziák* ellen kellett védelmeznie, a tőle több száz mértföldre lakó francziák ellen, kik Európa continensén a civilisatió hangadói és zászlóvivői, s a világ legkittünőbb katonái.

Századokig ontották vérüket Austria s vele együtt többnyire Magyarország népei is oly támadó harcban, melyben győzedelmök sem járt semmi haszonnal rájuk nézve. Ezen iszonyatos tékozlások gyakran meriték ki anyagilag is a népet. De voltak nagy horderejü szellemi kárai is a meddő áldozatoknak.

Valameddig a Franciaország elleni harc kizárólag a birtokok, trónkövetelések és határok körül forgott, még a kár nem volt oly sokoldalú. Franciaország a XVII-ik és XVIII-ik századbeli absolutismus alatt is jóval előbb állott a műveltségben, mint az európai többi nemzet. El lehet mondani száz évvel előzte meg Németországot. De habár I. Leopold, I. József és VI. Károly császárok harcoltak is a francia ellen, ennek divatját, műveltségét és eszméit tár-

sadalomban, politikában és irodalomban átvették Bécsbe is, úgy hogy Mária Theresia idejében is (melyet Magyarországára nézve a germanisatio kezdetének szoktak tekinteni) inkább francia, mint német volt a bécsi társadalom színe. A népek harcoltak egymással, de a főbbek közt bizonyos műveltségi s eszmekörbeli solidaritás állott, úgy hogy egy francia, ha száműzetett, az egész németországi és bécsi aristokráciában hamarabb honn találta magát, mint közönségesen az emigránsok szokták.

1789-en innen Austriának s vele a másik német nagyhatalomnak kárai kétszeresek lettek a francia háborúkban. A nevezett év a német határok védelmével összekeverte a *forradalom* elleni küzdelmet is oly nagy mértékben, hogy a német császár addigi védelmi helyzetéből kilépve, támadó háborút folytatott Franciaország ellen. A francziák iránti gyűlölet és a forradalom iránti undorodást fokozta épen Austriában a szerencsétlen családi összeköttetés a francia királyi házzal. De a francia forradalom, mely hallatlan s a történelemben talán példátlan kicsapongásaival és kegyetlenségeivel alkalmas volt a szabadság leghőbb barátjait is megingatni a népsouverainitás üdvös volta iránti hitökben, mennyivel nagyobb indignatiót szült azokban, kik különben is hagyományos ellenségei voltak a francziáknak, s oly közelről is voltak érdekelve. Érthetővé lesz ebből, hogy Austriában mint ment a francia forradalom gyűlölete oly

egyoldalú tulságba, hogy általán minden szabadságnak szenvedélyes gyűlöletévé váljék. A kitört óriási háborúk, melyek az elvharcz elkeseredését egyesíték a birtok feletti harcok érdekelttségével, csak annál nagyobbá tették az ingerültséget, minél nagyobb diadalokat aratott az ellenség. Különös, de megfeythető, hogy az I. Napoleon elleni reaktionárius európai szövetségben épen az orosz czár volt a népek szabadságának legkevésbbé elkeseredett ellensége. Nála a dynastikus és birtok-érdek nem vegyült oly közvetlenül az elvek szenvedélyével.

A francziák és a francia forradalom elleni küzdés, mely főkép Austriának mind Német- mind Olaszországban való követeléseiből mulhatatlanul származott — okozta azt, hogy az 1815-iki békekötések alkalmával és azután Austria nyíltan bevallott pártosa és hangadó vezére volt az európai reakciónak. Hatóságos policziális rendszabályokra volt szüksége, nehogy Franciaországból a szabadabb eszmék, könyvek és hírlapok által becsempésztesse, s egyszersmind hadserget tartani lábön minden ellen, a mi csak a szabadság külszinét viseli is magán. Olaszországban a rendes hadsergen kívül egy fegyelmezett kémhadserget kellett tartani, mely minden csodabogárban — kiknek a szép olasz földön nagy száma van — s minden hangot adó lényben *carbonarit* fedezzen föl és fogasson be, s utoljára a carbonarismus ellen egész rendszeres hadjáratot kellett vinni a nápolyi királyság

„megmentésére“. Nem kis szellemi kárára vált Austriának, hogy az olaszországi protectorság miatt a pápa minden világi praetensióinak fővédnökévé is kellett lennie. Nagyon is bele illőnek látszott a rendszerbe az, hogy az európai szabadság ellen az egyház főtekintélye is szövetséges társ legyen. A mellett, hogy Austria védte a pápát mind a hódítás, mind a forradalom ellen, ez még benn Austriában is tetemes concessiókat adott a pápai befolyásnak.

A belpolitika is nagyon megérezte azt, hogy Austria az európai hatalmak concertjében a reakció legkiválóbb oszlopának szeretett tartatni. Magyarországon a kormány ellensége volt minden alkotmányos eszmének nemcsak, hanem még oly belső reformoknak is, melyek az államjogi kötelekeket nem is érintették. Ellenezte a közteherviselést, a jobbágyok terhein való tetemesebb könnyítést sat., miket pedig igen absolutistikus korábbi császárok magok sürgettek legjobban. Nemcsak II. József császárt értem, hanem Mária Theréziát sőt I. Leopoldot is, kik a nevezett reformok bizonyos fokát magok ajánlották, pedig ellenségei voltak minden alkotmányos intézménynek.

Mindazon ellenzések, melyek Ferencz és Ferdinánd királyaink alatt gátolták reformjaink keresztülvitelét, s melyek legelső sorban okozták a kedélyek fokozatos fermentatióját, míg ez az 1848-diki forradalomban tört ki, egyenes vonalon leszármazott következményei voltak annak, hogy Austria mind Német-

mind Olaszországot kötelességének tartá védelmezni a francziák s egyuttal a francia eszmék ellen is.

Mennyire másképen van és lesz mindez 1866 után.

Tegyük föl a legkiáltóbb végletes esetet. Tegyük föl, hogy ma, vagy a jövő évben Franciaországban ismét egy nagy forradalom tör ki, melynek következtében ott kikiáltják a lehető legvörösebb republikát, s az áradatba belesodortatik Belgium (vagy önkényt vagy hódítás által), sőt némely rajnai német provincia is; tegyük föl, hogy az Olaszországban a Garibaldismus sőt Mazzinismus alakjában nyeri folytatását: van-e mindezekben közvetlenül érintve a magyaroszátrák állam érdeke és ró-e rá valamit csak az illendőségi kötelesség is? Egyáltalában semmit. Hogy a legnagyobb mértékben fölforgató mozgalom is egészen hozzánk hasson, igen-igen valószínűtlen. Az európai népek kedélyének hullámába netalán Párisban bedobandó kő által okozott gyűrűzeteknek csak szélső gyengébb karikái jutnak el határainkig, s ott, hol azok nagyobb continuitásban vannak a szomszédokkal, t. i. Németország felől, egy higgadt lassubb vérü népben már tetemes gyengülést fognak szenvedni. De a leghathatósabb és fő gátja annak, hogy nálunk a legtulzóbb és szélsőbb eszmék nagyobb mozgalmakat okozhassanak, magában alkotmányunkban, szabad institutióinkban van, melyek, mint Anglia és Belgium példája is bizonyítja, specifikus óvszerek minden forradalmi láz ellen.

1867-diki alkotmányunk biztosítékai pedig sokkal erősebbek, mint 1848 előtti alkotmányunkéi. A mellett, hogy a régi biztosítékok csorbitatlanul fennmaradtak, járultak hozzá ujak. Mint tudva van, nemcsak hogy a Lajthán túliak nem ellenségei többé — mind hajdan voltak — a mi szabadságainknak, hanem ellenkezőleg most jogi és érdekbeli kötelességek azt védeni. Mikor pedig egy ellenséges had átpártol a mi táborunkba, azt szoktuk mondani: kétszeresen nyertünk; mert az ellenség annyival fogyott, és soraink annyival szaporodtak, a mennyi hozzánk állott. De — mint fentebb kimutattam — hatalmas biztosíték az is, hogy Austria lemondván Német- és Olaszországban elfoglalt állásáról, nincs mintegy kényszerítve minden azokat érdeklő vagy őket borzogató forradalom ellenében csendőri szerepet vinni s akarva nem akarva reactionáriussá lenni. Csak akkor kell kardot rántania, midőn közvetlen birtokai karddal fenyegettetnek.

Igaz, hogy sok esetben nem akkor áll elő az önvédelem kénytelensége, mikor már az ellenség kapukat döngeti. Vannak szomszédok is, kik kapuinakat őrzik s azokat is kötelességünk védelmezni. Így például bizonyos mértékig a keleti kérdés nem közönyös a mi biztonlétünkre nézve.

Én nem láthatom ugyan oly kétségbeesettnek ezt a kérdést, mint némely journalisták, kik egy

részben azért ütnek vele nagy lármát, hogy fejtegetéseik rendkívüli érdeket nyerjenek.

A magyar-osztrák állam itt egyedül Oroszország hódítási törekvéseitől tarthat. Világos, hogy államunk életérdeke meg nem engedi, hogy az orosz nagyhatalom akár a Balkánon innen, akár túl befészkelje magát az ugynevezett balkáni félszigetre; de világos az is, hogy ebben mindig bizton számíthat Franciaország és Anglia segedelmére, sőt ezután inkább mint valaha, mert a suezi csatorna által az indiai és khinai kereskedés utja ismét a földközi tenger s annak mellékágai és félszigetei lesznek, miket szabadon kell tartani.

Előállhat azonban az az eset, hogy a magyar-osztrák állam szárazai seregeivel maga lesz kénytelen védni a fegyveres beavatkozástól a keletet. Ez az eset az, midőn az orosz a Balkánon innen fekvő szomszédainkra törne. Hogy az ellenállásra magunk is képesek lennénk, az kétségtelen. Az orosz egy millió felüli katonával dicsekszik ugyan; de sokkal kevesebbel rendelkezhetik egy távoli külső expedícióban. Nagy nyüge a birodalom roppant területe, melyet garnisonok nélkül nem hagyhat, s különösen nem Lengyelország és a Kaukaszus felé eső határait. Lengyelországot épen tőlünk félthetvén, nehogy míg ő az alsó Dunát átlépi, mi erőnk nagyobb részével ama birtokára törvén, őt visszavonulásra kényszeríthessük, kénytelen lenne még nagyobb sereggel szál-

lani meg azt, mint a mennyit a keleti expedícióra viszen magával. Két vagy legfőlebb háromszáz ezer ember lehet a létszám, melyet a legnagyobb erőfeszítés mellett is a birodalom szívéből oly messze földre szállíthat, s azt is bajosan egy tömegben. Mi pedig, kiknek közvetlen szomszédságában haladhat előre csupán, túlnyomó erővel támadhatjuk meg, nem is számítván, hogy visszavonulási vonala nem az ő hatalmában lenne, hanem a miénkben.

Ugy vélem tehát, előbb lehet attól tartanunk, hogy az orosz a magyar-osztrák területre ront, s kivált a keleti útjában igen alkalmatlan Erdély meghódítását tüzi ki célul, mint sem oly messze kalandra vállalkoznék, melyre Miklós czár példája elég lehangoló lehet.

Igy még a keleti kérdés supponált erőszakos megoldása is sem nem ijesztő ránk nézve, sem nem valószínű, hanem inkább saját határaink védelmére redukálható.

A mint láttuk, Magyarország egy maga is saját erejével (mit kerek számban 400.000 emberre tehetni honvédséggel együtt) elégséges lenne arra, hogy egy orosz invázió ellenében egyenlő erőt állítson ki és visszaverjen, a védelmi állás előnyeit használva fel. Azt hiszem, szint ily mértékben elégséges a Lájthán túli népek sorkatonasága és honvédsége arra, hogy a maga erején (hasnolón kedvező védelmi állásban lévén) visszaverjen egy netaláni porosz inváziót,

500.000-re tevén a védelmi had létszámát. Maga az osztrák monarchiának két felé osztott védelme is kedvezőbb hadállást nyújtana, mint az volt, melyet az 1866-dik háboruban elfoglalt az osztrák sereg.

A támadók akkor ugy szólván homlokban és hátul támadtak meg, míg egy jövődöbeli supponált esetben az eshetöleges támadók (a porosz és orosz) csak homlokban támadhatnak s ellenünk roppant hosszú vonalat kell védniök a nyugati cseh hegyektöl csaknem a Feketetengerig, melyet részünkröl, támadásra menvén át, igen érzékenyen törhetünk keresztül. Concentrikus állásban vagyunk s a visszavonulásnak számos erős vonalai megannyi kedvezö chanceot szolgáltatnak részünkre. A támadók, bár hadaik száma két annyinál többel haladja meg mieinket, összesen sem igen hozhatnak nagyon túlnyomó sergeket a mieink fölött.

Annyi mindenesetre áll, hogy a két nevezett hatalmasság ellen, ha combinálva támadnának is megvalaha, a határok természeti erödítése mellett ép oly öszpontosított állás kedvez az összes monarchiának, a minöt Magyarországra nézve kimutattunk, és hogy Magyarország-Austria ép oly sikeresen, söt sikeresebben védheti magát két hatalmasság ellen, mint egymaga Magyarország csak az egyik ellen. Ha pedig egyedül állana, kettönek támadását vissza nem verhetné.

VIII.

A MAGYAR-OSZTRÁK HADSEREGRŐL.

Miután közös határaink természeti előnyei anyyira kedvezők, minőkkel egy európai nagyhatalmasság sem dicsekedhetik, kivéve a tengervédte Nagy-Britanniát, minden attól függ, állani fog-e a hadsereg és vezérlet körülbelöl azon színvonalon, melyen a porosz — mely eset magában foglalja már azt, hogy az orosznál különb.

Ennek utjában korántsem állanak valami tetemes akadályok.

Először is kezdjük a leganyagiabb kellékeken. A mily bőven képes szolgáltatni Magyarország az élelmi szereket, ép oly képes kellő mennyiségben szolgáltatni a Lajthán túli gyár- és kézműipar (miben maholnap mi is segíthetünk) a főszerelés tárgyait. Idegenre nem szorúlunk ebben a részben. Hasonlót mondhatunk a lovakról is. A mi a fegyvereket, s különösen a puskákat és ágyukat illeti (melyeknek kellő számban való ki nem állíthatása okozta egy részben az 1849-diki magyar háboru oly rossz kime-

netelét), nyilvánvaló a határok fentebbi leírásából, hogy a magyar-osztrák állam soha sem jöhet abba a helyzetbe, hogy a külföldtől oly hermetice el legyen zárva, mint Magyarország volt a forradalom alatt. Ha az éjszakai hatalmak támadnak meg, nyitva van számunkra Olaszország és az Adria felé az út az összes keletre és nyugatra; és ha még Olaszország is ellenünk van egész Németországgal együtt, Tirol és Svájc határai állanak nyitva. Ily végletben is tehát — mely már egészen valószínűtlen — nem lehetünk elzárva a fegyverek behozatalától.

De a magyar-osztrák állam erre sem szorul. Maga készíthet magának ágyut és puskát kivánt minőségben és mennyiségben. Készített az eddig is az állam fegyvergyáraiban annyit, a mennyivel a feleslegig fedezhette szükségeit. Csak egy volt, miben többnyire hátramaradt: a *minőség*. Honnan magyarázzuk ezt? Mélyebben rejlett az ok, semhogy azt kizáróan a kormány szűkkeblű conservativságának, fukarkodásának vagy ismerethiányának lehetne tulajdonítani, ámbár az ujitásoktól való idegenkedésnek nem kis része volt az elmaradásban.

Az ok a rendszerben volt. A fegyvergyártást nagyban maga az állam üzte bizonyos meghatározott s merev szabályok szerint, mi már magában kiöli azon ott foglalkozók leleményességét is, kik új találmányokra és fölfedezésekre is meg lehet képesek lettek volna. Mint minden kizárólagos szabadalom, úgy

ez is magával hoz bizonyos elrenyhülést, s a slendrián ellensége lesz a gondolkozásnak. Nemcsak az ily gyárak főbb vezetőiről szólok, hanem azokról is, kik sajátkezüleg munkálkodnak, s kik nyiltabb verseny mellett gyakran hasznos fölfedezésekre jutottak. Nem hihető az, hogy ama gyárakban ne volnának technikai kapacitások.

A baj az, hogy a magyar-osztrák államban a finomabb vas- és aczélipar nem fejlett oda, hogy nagyobb *magán-vállalatok* is állanának fenn az állam fegyvergyára mellett, melyek versenyt kísértenének meg a kiviteli kereskedésben is. Mindaddig, míg ez nem történik, félő, hogy igen gyakran csak a háboru kitörése után vesszük észre, hogy egy egész korszakkal hátrább állunk, mint az ellenfél. Mert nagyobb magán-vállalatok híjában hiányozni fog egyeseknél az ösztön a versenyzésre, s következőleg azon közszellem is, mely a különben más pályákra menendő jeles tehetségeket ezen nekik való térre ragadja. E részben átalán mindennemű ipar és physikai tudományok gyakorlati mívelése és terjesztése s a vasipar minél sikerebb előmozdítása adhat nagyobb lendületet. Ez nem oly szerfelett távol eső cél. Mert rosszul okoskodnánk, ha csak az *ipariskolák* professoraitól várnók ezt, bármily jelesek és érdemesek legyenek is. A sikeres kezdetet itt épen maga a gyakorlat adja meg. Az iparnak minden ágában legjobb iskola maga az ipar, s a segédtudományokra való

ösztönt is az serkenti fel és buzditja. Legalább Angliában így volt és így van. Ez pedig nem utolsó példa a tanulságra.

Néhány magán-fegyvergyár (s nem puskamives műhelyeket értek, hanem nagyobb mérvű etablissementokat) nemcsak ügyes munkásokkal frissítné föl az arsenal személyzetét, hanem azt az előnyt is nyújtja, hogy ha egy ellenség meg találná szállani azon helyet, a hol az arsenal el van helyezve, minden költség nélkül volna helyette más is egészen kész fölszereléssel.

De hogyan létesüljenek ily magángyárak? Még csak tíz évvel ezelőtt is kétségbeejtette volna az embert ilyen kérdés megoldása. Hála istennek a lefolyt két év, sőt úgy szólván néhány hét is mindenkit meggyőzhetett róla, hogy a külföld — nem úgy mint az előtt — kész megnyitni számunkra zsufolt bankpinczéinek ajtaját; készek onnan tehetséges s életrevaló vállalkozók betelepíteni közénk az itt parlagon talált ipari és kereskedési terek elfoglalására és művelésére, mintegy jeléül annak, hogy a külföld sokkal erősebbnek látja most a magyar-osztrák monarchia helyzetét, mint bármikor, annak ellenére, hogy a pénzügyi állapot éppen nem mondható virágzóknak. És a mi a fegyvergyárt illeti, van praecedens is már arra, hogy kormányunk ebben a részben is kezd a régi szűkeblű rendszerrel fölhagyni. Tudva van, hogy a hadsereg új fölfegyverzésére a kormány magánosok találmányát fogadta el. De hogy az iparnak, mint iparnak

előmozdítására is kész tért nyitni, egy világosabb példa is van. Ott áll a pesti határban a Klapka György alapította gyár, mely waggonok és löfegyverek készítésére telepített ide Schweitzből. Már ezen kettős föladat mutatja ugyan, hogy a fegyverekre nézve ez csak kísérlet. De ha sikerül, nincs benne kétség, hogy ki fog terjesztetni ez maga is, és utánozandják más külföldiek. Belföldi iparosainknak itt tér nyílik a gyakorlati tanulmányra s talán egy embernyom alatt a külföldi mukások merőben nélkülözhetőkké válnak. Ha ezen vállalat sikerül, mit mindenkinek óhajtania kell, Klapka György legszebb tetteinek egyikét fogjuk benne látni.

A stíriai s magyarország-erdélyi vasgyárak emelkedésével, mihez biztos reményeket köthetünk, ezen oldalról is nagy lendületet nyerhet a fegyverek minden nemének gyártása, úgy hogy hadsergünk jövőben nem lesz kénytelen fegyverzetére nézve egy generációval hátrább sántikálni, mint a nyugati nemzetek.

Szóljunk most a katonákról magokról, s kezdjük a vezérleten.

Mint fentebb a magyar forradalomra tett megjegyzéseimben, egész általánosságban sem lehetek más nézetben, mint hogy akármely hadsereg csak úgy felel meg czéljának, ha tökéletesen egy és ugyanazon főparancsnokság alatt van egyesítve. Nem elég az, hogy közös uralkodónak vagy kormányzónak hódoljon a sereg mint államfőnek, a mi egyébiránt multhatatlan

s magától értetik; az sem elég, hogy egy láthatatlan centralis bureau intézze távolról a hadvezetést. A hadsereg fejének egy széleskörű hatalommal fölruházott exprofesso katonának s látható egyénnek: *egy embernek* kell lennie, vagy ha a helyzet úgy kívánja, hogy a sereg kétfelé osztassék, lehet egy időre a fővezéren kívül egy másik szintoly teljhatalmu vezér is; de akkor is szükséges a rangfokozat, úgy hogy például a két különvált sereg közeledése esetére előre meg legyen szabva, melyik tartozik föltétlenül engedelmessékedni a másiknak. Ez — mint láttuk — merőben hiányzott a magyar forradalmi seregnél s nagy részben ez okozta a szerencsétlen kimenetelt.

Ott a hol majd minden a szigoru tervszerűségtől, az akarat egységétől és a pillanati kedvező helyzet habozás nélküli fölhasználásától függ, merő esztelenség az egynél több fővezér.

A magyar-osztrák hadsereg, mely egy uralkodó alatt áll s mindig teljesen közös nép-érdekben kell ezután harcolnia, nem lehet kivétel az általános szabály alól.

A dualismust mindenben inkább lehet célirányosan érvényesíteni, mint a vezérletben.

Ebből foly az is, hogy a vezér vagy a közvetlen utána következő alvezérek megválasztásában nem lehet tekintet a nemzetiségre, oly kevésbé, mint a családi származásra, csupán csak a képességre. Az alvezérekre nézve is szükséges az egység érdekében, hogy

a dualistikus államszervezet bennök kifejezésre ne találjon.

Átalán véve azt lehetne szabályul venni, hogy lovasságnál és gyalogságnál bezárólag a tábornokig, a tüzérségnél és genienél bezárólag az ezredesig áttehetők volnának a magyarországiak a Lajthán tuli csapatokhoz, s viszont a Lajthán tuliak az inneniekhez. A nevezettekben alóli tisztek (a gyalogságnál és lovasságnál az ezredesek s azon alóliak) nem helyezhetők által. Magyarországi ezredeknek, zászlóaljknak sat. csak magyarországi születésű parancsnokaik lehetnének.

Ugy vélem, a hadsereg egységének fennirt mértéke, a gyakorlási és hadműveleti törvények és szabályzatok lényegesb részeinek azonságával tökéletesen elegendő s megfelel a czélnek. Mindaz, a mi a vezérelbeli és együttműködési nélkülözhetlen egységen tul van, csak szükségtelen, s azért káros formaság, aztán ellenkezik a paritás elvével is. Mellőzöm az egység azon tulzott s mondhatni nevetséges követelését, mely szerint az *egyenruha* vagy zsinórzat is *egy* legyen. Nem más-más egyenruhája van-e most is a különbéféle fegyvernemeknek? — De még életbevágóbb követeléseket is külsőségeknek tartok a hadsereg egységére nézve. Egyáltalában nem látom szükségesnek, hogy a nagyobb hadcsapatok vezényleti nyelve azonos legyen tul és innen a Lajthán. Tul a Lajthán a német divatozhatnék, innen a magyar, a nélkül, hogy csor-

bát szenvedne bármi részben is a hadseregnek akár egysége, akár jelessége. A ki tábornoki rangra emelkedik, könnyen megtanulhat annyit a két nyelv közül abból, melyet nem tud, a mennyi a vezényletben szokásos. Emlékezhetik mindenki, hogy a forradalom idején némely sergünkben a tábornokok — kik közül többen nem tudtak magyarul — gyakran németül tanácskoztak, a mi nem gátolta, hogy a zászlóaljparancsnokok egészen magyarul vezényeljenek s teljesítsék más teendőiket. Sőt tudva van, hogy Bem se magyarul se németül nem tudott, ugyszólván tolmácsok által érintkezett saját katonáival és törzstisztjeinek egy részével, s mégis tudtommal ebből nem származott semmi hátrány. Azon ember, ki katonái nyelvén csak két szót tudott: „rajta“ és „ne fuss magyar!“ — nagyobb lelkesedést tartott fenn maga iránt katonáiban, mint bármelyik forradalmi vezérünk, ki anyanyelvén is tudta bátorítani csapatját.

A mint jelenleg van a magyar-osztrák hadsereg szervezve, nagy igaztalanság és kigunyolása a paritásnak az, hogy nem százados, de még őrmester sem lehet valaki a nélkül, hogy németül a vezénylő szavakon kívül írásban is meglehetősen ne tudjon fogalmazni. Az őrmester csak hadnagyával és kapitányával érintkezvén közvetlenül, minő fonák követelés, mindenik magyar levén, hogy *németül* adja egyik a parancsot, a másik németül tegye a jelentést!

A magyar nyelv és nemzetiség egyik legnagyobb veszélyeztetését látom ebben, még pedig a nélkül, hogy katonai szempontból legkevesebbet is nyernénk vele. Sajnos, hogy oly igen meglazult féltékenységünk a nemzet főkincese, nyelve iránt!

Ellenzékünknek sincs — fájdalom — kellő érzéke a germanisatió veszélyének fölfogására a maga egész nagyságában. Minő logikával szólalhat föl valaha el-lene, mikor egyik legkiválóbb tagja fölcsapott német írónak! És ezen oppositionális ember egyszersmind egyik legnépszerűbb magyar író volt. A magyar iro-dalomban elkövetett ezen apostasia után, melyre — hála az égnek — kevés példa volt eddig (s ily eclans egy sem), minő joggal szólhat majd átalán a germanisatió ellen? De nincs benne kétség, majd meghozzák a javítást e részben is mások.

A nyereség a csapatok közszellemére nézve abban állana, ha a magyarországi ezredek nyelvre, a nemzetiség ezen fő éltető elemére nézve is magyar-roknak éreznék magokat. A magyar főkép vitézi ön-érzete által büszke a magyar névre s ha elveszszük tőle saját nyelvét, ez magában oly érzetet szül, mintha valami korcsfajjá alakult volna át, és épen a had-ban, hol a nemzet vitézi traditiói oly hathatós buz-dításul szolgálnának! Ha ezen specificus magyar vitézi önérzet nem volna, nem helyeznék a vitában oly kiváló sulyt a nemzetiségi jellegre a sereg harccképességét illetőleg.

A magyar ezredekre nézve a régi értelmezés elvben fenn áll még, ama törvénynyel együtt, hogy azok a hazában tanyázzanak béke idején. Így, ha külön magyar hadsereg nincs is, a mit végső consequentiáig nem is lehet követelni, vannak magyar ezredek, minek egyik újabb elismerése ama benntanyázás elve is.

Ez kezdetnek jó. De mennyivel jobb volna egészen megcserélni a dolgot. Adjátok meg a magyar ezredeknek a magyar nyelvet, minden külső magyar jelleggel együtt, s vegyétek el azt a privilegiumot, hogy béke idején okvetlenül csak hazájokban legyenek elhelyezve. A költségi szempontot kivéve nem is lehet helyeselni, hogy a tisztek és katonák egy-két vármegye határáról soha ki nem menvén, ne ismerjék a monarchia mindkét felének több oly vidékét, melyek nagyon különböznek a szülőtte föld alakjától, s csatatérekké válhatnak. Jó, ha a katona minél több oldalról tanulhatja a területi különbségeket, s általán országot világot látott ember. Nem árt az neki azután sem, mikor szolgálatideje kitelik. Ellenben könnyű kimutatni némely hátrányát annak, ha a fiatal ember otthon családjá és mindkét nembeli ismerősei köréből hosszabb időre ki nem válik.

Van annak módja, hogy a katona idegen földön is otthonabb érezze magát, mintha hazájában merőben idegen bajtársak közt szolgál. Épen ezzel áll kapcsolatban egy másik szükséges javítás. Figye-

lemmel kellene ugyanis lenni arra nem annyira a zászlóaljok, hanem a századok, s még inkább a *szakaszok* összeállításában, hogy a köznépnel lehetőleg egy faluból való, atyafiságban lévő legénység alkossa azokat, hogy a pajtáság minél erősebbé fejlődjék ki. Végkép föl kellene hagyni a közelebbi idők azon rendszerével, mely szerint a tisztek arra igyekeztek, nehogy a közlegénység közt az egyetértésnek valami nagyobb mértéke fejlődjék ki. Azon jezuitikus rendszer, hogy legfőlebb három legény fraternizálhat és járhat együtt, csak oly policzialis bizalmatlankodás és szükkeblőség mellett érthető, minő eddig uralkodott. Pedig ez nem volt mindig így. I. Leopold idejében tán semmi sem tett annyit az osztrák hadsereg kitünőségére, mint a „kenyeres pajtáság“ rendszere. Öt-öt legényenkénti testvérülésből állott az egész hadsereg.

Azt, hogy a szakaszok és századok minél homogénebb elemekből álljanak, lényegesebbnek tartom, mint hogy a zászlóaljok legyenek teljesen egyfélék. Azért mind a Lajthán túl mind a Lajthán innen el lehetne fogadni azt a szabályt is (a fennebbi dualistikus reformmal kapcsolatban), hogy egy-két vagy több század is a századossal együtt akár magyar akár német zászlóaljban lehessen nem magyar és nem német, hanem másféle, de telhetőleg tisztán egy nemzetiségű. Csak a századostól és hadnagyoktól követeltetnék, hogy

németül vagy magyarul is tudjon correspondeálni a zászlóalj-parancsnokkal *).

Természetes, hogy minden nemzetiségbelinek teljes egyenlőséggel nyitva állana az út a legmagasabb katonai polcz elnyerésére is, semmi egyéb nem szolgálhatván e részben előnyül, mint a katonai képesség és ismeret, s semmi egyéb hátrányul, mint a képesség hiánya és tudatlanság.

Ha meggondoljuk, mennyi akadály volt a korábbi osztrák seregben annak, hogy a valódi capacitások jussanak a fő-parancsnoksághoz, nem csodálkozhatunk azon, hogy Savoyai Eugen óta (ki nem volt osztrák) egyetlen egy *elsőrendű* hadvezéri talentum sem vezérelte az osztrák sereget, habár voltak jelesek is.

Először is nagy részrehajlás uralkodott a nemzetiségek közötti válogatásban. Egy magyarországi születésű már ennél fogva hátra volt vetve: németek és csehek foglalták el a fő állomásokat. Ha néha magyar jutott föl, ez korántsem hadvezéri talentumai következtében esett, hanem másnemű tulajdonokért: ha t. i. az illető levetkőzte s mintegy megtagadta nemzetiségét, ha minden politikai szabadság dühös ellenségének bizonyította magát; ha beavatta magát a policziális állam kémrendszerébe sat. Azért

---

*) Horvátországnak tetszésére bizatnék, válaszson le a századosig a magyar vagy német nyelv között. A százados és alatta levők egészen horvát nyelvet használhatnának.

helytelenül mondanók azt, hogy politikát nem kellett üzniök a főtiszteknek. Igen gyakran katonai egyénekre bízott egyes országrészek kormányzata. De miben állott az ő politikai tudományuk? csupán ebben: hogy a hatóságnak mindenki föltétlenül engedelmeskedni tartozik, hogy az alattvalónak joga és kötelessége nem terjed tovább, mint hallgatni és fizetni.

Sok excellentiássá promoveált tábornok, ki a harcztéren nem győzött ugyan, de a ki oly büszkén hordta fenn üres fejét a polgári hatalomnak is ráruházása érzetében, nem vette észre, hogy tulajdonkép le van kissé alázva diszes katonai állása az által, hogy a rendőri kémek és a fegyvertelen népen önkénykedő zsandármok fejévé van kinevezve. Ily hivatalban való buzgóság szolgált gyakran lépcsőül arra, hogy az ezredes tábornokká s ez tábornagygyá emelkedjék.

Ezen szomorú rajz vigasztalást is foglal magában. Az alkotmányos kormányzattal megszűnt az ok, mert el van véve az alkalom, hogy a katona politikai és policialis érdemek által iparkodjék magasra emelkedni. A politikai érzelmek minutiosus kikémelésére, mi miatt egy katona vagy tiszt sem mert szabad véleményt nyilvánítani közelebbi társai előtt sem, nincs többé semmi ok. Sem az olasz carbonarismus, sem a francia eszmék, sem a magyar alkotmányosság, sem lengyel forradalmiság nem adnak rá okot, hogy az ezredesek, kapitányok, sőt káplárok

nyugton ne alhassanak a jól őrzött kaszárnyákban, s ezen eszmék lidérczétől megszabadulva, bátrabban válogathatnak olvasmányaik közt, mi nem kis hasznára van többoldalu műveltségöknek és fölvilágosodásuknak.

Szóval, azt hiszem, hogy ha a régi rögzött tradíciók egy csapással el nem tűnnek is, s a ki a pedanteriába nyakig begombolkozva vénült meg, nem lehet egyszerre hajlékony fiatallá; de nem sok idő múlva az okok megszűntével megszűnnek az oly sajnos okozatok is.

Maga az általános fegyverviselés elvének behoza-tala rendkívül üdvös hatású lesz. Csakhamar el fog tűnni az a merev különbség a katona és polgár közt. Minden polgár katona levén, s csaknem minden katona visszatérvén újra a polgári életbe, a soldatescai kizáró szellem beolvad a nép általános érzületébe.

Volt eddig az előléptetési rendszernek még egy akadály: a hagyományos aristokratizmus. A törzstisztek mágnásokból, a közönséges tiszték legalább is földesuri nemesekből teltek ki. A többi néha igen talentumos egyének, ha nem a jobb módú nemesek osztályából származtak, őrmesterségig vihették s csak késő vénségükre, mikor már nyugdíjazni kell vala, lehettek hadnagygyá. Így habár forradalom előtt Magyarországon a sereg egy része, s épen a nemesi osztályba tartozó része mind önkényt állott is az osztrák hadseregbe, nem a tehetség vált ki, hanem a

vagyon és születés. Hozzájárult ehhez, hogy mind a sorozásnál, mind a kadettságnál, mind a toborzásnál az arisztokráciának és a népnek nagyjából legselejtebbjei lettek katonákká. A sorozásnál különös tekintettel voltak a birák arra, hogy a legkicsapongóbb fiatalok vitessenek el. S kik mentek a hadseregbe a nemesség közül? azon fiuk, kikkel sem a szülők sem a tanítók nem bírtak s kiket az apák már kis diákkorukban azzal fenyegettek: „ostoba, perversus egy kölyök vagy, katonának adlak, semmirekellő!“

Nem csoda, ha igen tetemes ilyen contingens levén a magyar ezredekben, a fegyelmi rendszabályok oly formák voltak, mintha egyenesen a kufsteini vagy munkácsi államtömlöczök szabályait másolták volna le. Valamint a porkoláb, ugy a káplár is minden alárendeltjét különbség nélkül rögzött gonosztevőnek nézte, s a szerint kellett vele bánni és konverzálnia.

Világos ebből, hogy a magyar katona nem csak azért nem tüntethette ki minden fényes tulajdonát az osztrák hadseregben, mivel többnyire hiányzott a lelkesedésre való tárgy, hanem azért sem, mivel nemzetünk java és színe csaknem egészen visszavonta magát a katonaságtól. Ha voltak szép kivételek: ezek épen csak kivételek. Hozzájárult, hogy a magyar ezredek az összes osztrák hadseregnek soha sem tették oly nagy részét, mint a népesség aránya hozta volna magával. Így egy részben magunk is voltunk okai,

hogy kevesen emelkedtek magasra, s azok sem ütötték meg többnyire azt a mértéket, melyet a magyar harcra termelt nemzeti tulajdonok után kívánni lehet.

Most a nemzet fiainak legjava is országos törvény által van rászoritva a hadiszolgálatra s meg van adva az alkalom, hogy kitűnő egyéniségek válhassanak ki, kik saját nevökre s a magyar nemzetre dicsőséget áraszthatnak; semmisem áll annak útjába, hogy a magyar versenyezzen hadi tulajdonok, ismeretek és talentum dolgában a mívelt világ legjobb katonáival.

Az osztrák hadseregben eddig divatozott egyoldalú aristokratizmus, mely annyi kárt tett visszaélései által, nem állhat meg többé. Az, hogy aristokratáink és vagyonos osztályaink gyermekei minél számosabban álljanak a hadseregbe, — csak óhajtani lehet: ezáltal a hadsereg egy igen tetemes, magasb míveltségű kontingenst nyer. Hogy azonban a születési és vagyon-aristokratia oly oktan és fonák nepotizmust tarthasson fenn a hadseregben, minő korábban uralkodott, egészen valószínűtlen, sőt alapos okokból mondhatjuk: lehetetlen.

Két körülmény volt, mi eddig a nepotizmust oly kirívóan fenntartotta: egyik az, hogy a főbb tisztektől, kivált a lovasságnál (hova az aristokratia leginkább tódult) alig kivántak egyéb tudományt, mint hogy ügyes és csinos lovagló legyen — s személyes bravour ne hiányozzék benne. A tisztek előlépteté-

sére ezután megkivántató vizsgák más oldalról is még pedig mind elméleti, mind gyakorlati képzettségre nézve próbára fogják tenni az embereket. Ez csak magában is más szellemet fog meghonosítani, s ha egyes visszaélések történni fognak, azok ép úgy kivételek lesznek, mint eddig kivétel volt, hogy tehetséges emberek csupán tehetségök által fölvergődhessenek.

A másik ok elenyészett már, minélfogva az arisztokratia az osztrák hadseregben valódi kaszttá lett volt, oly valamivé, melyben a szó szoros értelmében firól fira szállott a főtisztségek tetemes része.

Mint mondtam, az előléptetésben egyik főtekintet az volt, hogy az illető egyén ellensége legyen minden szabadságnak s ha magyar, a magyar alkotmányosságnak. Egyik előny sok esetben az előléptetendőnek mentül nagyobb gondolkodásbeli bornirozottsága volt; de ezen kívül megkészserezte a garantiát a fényes arisztokratikus név. Mind tul, mind innen a Lajthán az arisztokratia jobb érzelműnek tartatott, mint a nemzet többi osztálya. Nem mintha a felséges uralkodóházhoz nagyobb hűséggel ragaszkodott volna, mert ezen tekintetben a nép minden rétege versenyzett vele, ha tul nem tett rajta; hanem a Bécsben, mint központban, az udvar fényében sűtkérező, s az udvar fényét emelő mágnások specialiter az udvari befolyásos körökhöz mutattak többnyire teljes hódolatot, s ama körök minden reaktionárius eszméit szokásaikkal együtt annyira magokba szítták, hogy gyakran merő ellentétben érez-

ték magokat saját hazájok fiaival. Ezen ellentét számtatott be nekik leginkább a jóérműség egy magas fokának.

Látni való, hogy az összes monarchia alkotmányt élvezvén, még pedig oly alkotmányt, melynek fennállása most már élethalál kérdése, a jóérműség hajdani értelme megváltozott, vagy jobban mondva merőben értelmetlenné vált. A mágnások az udvari körrökkel való érintkezés által nem jöhetnek többé oly ellentétbe saját nemzetökkel, s nem fog hűségük és hódolatuk jóval nagyobbnak feltűnni, mint másoké. És különösen a mi a hadseregbeli előléptetést illeti, miután megszűnt domináló kérdés lenni a politikai érműk fokozata, az eddigi nepotismus ezzel gyökerében van megtámadva.

Már csak a fentebbieknél fogva, s ha a törvény nem kötelezne is, azt a tanácsot kellene adnunk, hogy a magyar nemzet minden osztálya s különösen az intelligens rész minél nagyobb számban álljon a hadseregbe s szolgáljon ott nem csupán szolgálai kötelességérműből, hanem teljes szívvel-lélekkal és nemes ambícióval. Nem kifogás az, hogy az osztrák hadsereg szelleme némely rögzött tradícióknál fogva — miket egy nap alatt kiirtani lehetetlen — nem alakult át teljesen. Épen maga a jóféle új elemek tömegessége képes leginkább siettetni a lehető tökéletes javulást és átalakulást. És a tömeges katonáskodás kiszámíthatlan anyagi és szellemi hasznokat árasztand a nemzeti szokásokra.

Sok oldalról dicsérhetik a magyart még ellenségei is; de nem lehet oly elfogult jó barátja, ki a tulajdonságos rend és fegyelem szeretete miatt gunyolhatná. A katonaság épen a hajlékony fiatalságot szoktatja rendhez, pontossághoz, s komoly kötelességeknek gyakran az erő nagy megfeszítésével s nélkülözéssel járó teljesítéséhez. Nemcsak a gazdálkodásban és a magánélet ezerféle anyagi viszonyaiban üdvös ez, hanem erkölcsi hasznai is nagyok. Az indulatok fékezése, a túlaradó és csapongó lelkesedés szabályozása, az önbizalomnak illő határok közt maradása nem oly hasznok, melyeket közszellemünkre nézve csekélylennünk kellene. Istentől áldásképen adott jó tulajdonaink, a férfiaság, s ezzel párosulva a lélek és test nagy hajlékonysága és tanulékonytsága méltóbb tért alig nyerhetnek, mint a hadseregben. S általán véve ha minden népnek üdvös a hadi szolgálat, el lehet mondani, magunkra nézve képzelni sem lehet annál jobb iskolát.

Azon ismeretek is, melyeket a hadtudomány mai állása megkíván egy törekvő katonától, egytől-egyig olyanok, melyek nemcsak leggyakorlatiabbak, hanem az eszet leginkább fejtik: a mértan és számtan, (még pedig a legjobb modorban tanítva, t. i. közvetlen alkalmazásában) a hadi tudományok minden részében uralkodó elem. Ezenkívül a geographiai és históriai ismeretek, s a technika némely része, mindez mulhatlan tanulmánya annak, ki előre akar haladni és mint katona hasznos szolgálatokat tenni a hazának.

Hallom az ellenvetést: nincsenek katonai tanintézetek, a hol ezeket tanulni lehetne, s a kormány újabb tett dicséretes intézkedései a célra elégtelenek. De én azt hiszem, itt is, mint minden más szakban, túlon túl becsüljük a felsőbb iskolák jelentőségét. Magam is azt mondom, igen jók azok, jó tanárok és helyes rendszer mellett; mert a tanulni vágyónak megmutatják az útat, melyen haladnia kell. De tagadom azt, mintha bár ki is ezen a világon bármely szakot a legjelesebb iskolákban is megtanult volna. Csak azok hiszik azt, hogy egy egyetemen, vagy felsőbb iskolában a legkitünőbb tanárokat hallgatott ember valóban érti a szakját, a kik magok erején nem tanultak semmit s következőleg semmit sem tudnak. A ki bármely szakban vitte valamire, tudja, hogy csak *tanulni* lehet az embernek, de megtanítani valakit bármire nem lehet. Mert valamely tárgyat csak akkor érthetünk, ha magunk teszszük rá kezünket, s kivált ha valami célra használni próbáljuk a mit másoktól hallottunk vagy olvastunk. Semmiféle szakban nem lehet jóllakni a más szájával.

És különösen a matematikai tudományokat, akár az elméletieket akár a gyakorlatiakat egész életünkön át hallgathatjuk a legjelesb tanártól, s még csak érteni sem fogjuk őt, ha magunk nem rajzoljuk a figurákat s magunk erején nem teszünk számításokat. A históriára sem lehet mást mondani. A ki maga sokat nem olvas, s nem mindig összehasonlítva és sa-

ját ítélete gyakorlásával, az tudhat egyes regényes epizódot a történelemből, de egyáltalában nem tanul belőle se ember-, se népismeretet, sem valamely specialis szakban, minő a hadtudomány, nem vonhat belőle egészen új világosságot derítő tanulságot. A valódi tanulásnak mindig hathatós segédeszközei a sokféle jó könyvek, mint tanárok, az irodalom, mint a közoktatás. Mert a könyvek bármikor újra meg újra kérdőre vonhatók gondolkodásunk, egybevetéseink és ítéletünk gyakorlására — szóval a valódi tanulásra.

Azért úgy hiszem maga az irodalom fejlődése minden szakban fontosabb magoknál az oskoláknál is. Addig is, míg saját irodalmunk tovább fejlődnek ezen téren, külföldi jeles művek bőszes válogatást engednek, s különösen a francziák, kik kivált a matematika minden nemében nem csak a tudományosság élén állanak, hanem előadásuk is a legegyszerűbb, legvilágosabb és gyakorlatiabb. A mi pedig saját irodalmunk fejlődését illeti a hadtudományokban, legtöbbet várunk épen azon fiatalságtól, mely teljes igyekezettel és lélekkel a haza védelmének ügyére szenteli életét és tehetségeit. Már magában az, hogy úgy szólván mindenki katona, közönséget teremthet a hadtani műveknek, s minő pessimismus, sőt csaknem rágalom lenne fölteni, hogy annyi művelt fiatal közt ezen téren ne akadna sok írói kapacitás?

Sajnos lenne, ha azon fiatalaink, kikben sem talentum sem erős akarat nem hiányoznék arra, hogy magasra emelkedhessenek a hadi pályán, a helyett, hogy egészen arra szentelnék magokat, attól az által vonulnak félre, hogy beérik az egy évi önkénytelenséggel, s nem soroztatják magukat állandóan a rendes szolgálathoz sorozatokba. Tudom, hogy az előítéletek széles körben nem egy könnyen oszlanak el, s hogy azon közelebbi husz év alatti szokást, mely szerint a ki csak tehette, kivonta magát a katonáskodás alól, sokan tán visszaóhajtják; de éppen ezen előítélet ellen szólanak ezen szakasz sorai, melyek ellen nem hiszem, hogy alapos ellenvetés lenne felhozható, s óhajtanám, vajha journalistikánkban minél gyakoribb viszhangra találnának.

Hosszas volna előszámlálni mind azt, a mi a hadsereg újabb organisációjában még kívánatos, s min egészen vagy részben magunk is segíthetünk. Azonban fölhozok még egyet mint ritkán megpendített teendő. Szokás volt, hogy az összes monarchia legjobb s legszebb katonáiból állították ki a *lovasságot*, s különösen mi magyarok is örömeztünk mentünk huszárnak, mint bakának vagy tüzérnek. — A lovassági tisztikar is a legmíveltebb osztályok gyermekeiből telt ki. Úgy vélem, ennek 1866 után nem szabad így lennie. A lovasság szerepe ha egészen le nem járt is, fontossága tetemesen alább szállott az újkori précis és messzeszolgáló ágyúk és puskák be-

hozatalával. Igen rossz gazdálkodás lenne tehát a nemzeti erőkkel, ha az aránylag legkevésbé fontos fegyvernem, a lovasság vonná el amaz erők aránytalanul nagy részét a fontosabb gyalogságtól és tüzérségtől. Úgy látszik, a korábbi kormányok azon hitben voltak, hogy a magyar kevésbé alkalmas gyalognak és tüzérnek, mely bizonyos tradíciókból származott, — a múlt száz évekből, midőn csak a magyarok legselejtesebbje lett gyaloggá — úgy nevezett hajdúvá — s valamire való ember szégyenlett volna egyéb lenni, mint lovas. — A kormány maga sem volt képes tisztaban lenni a kérdéssel, mert elég világos próbák nem voltak előtte. De az 1848-diki és 49-iki harcok meglehetősen sikerült kísérleteknek mondhatók annak bebizonyítására, hogy a magyar legalább is oly jó gyalog és tüzér, mint a milyen huszár. Ezen állitmányok ellen föl lehet hozni: az experimentum nem teljesen meggyőző; mert a forradalmi sereg valóban működő és használható részét azon zászlóaljok tették, melyeket igen túlnyomó részben az intelligentia alkotott; a míveletlenebb népnek nem jutott puska, hogy roppant számához való arányban vétessék föl a rendes katonaságba. Azért helye lehet azon gyanításnak, hogy ha a honvédség az általános fegyverviseléshez képesti arányban állittatik ki, talán a mennyiség növekedésével csökkent volna a minőség. Nem lévén mellettünk elég meggyőző tapasztalati adat, ám engedjük meg ezt. Akkor is azt

mondhatjuk: kétféle ellenkező experimentum közt, melyek eredményei különbözők, az igazság ha nem is épen középben, de valahol közből van. Tehát meg lehet, nem vagyunk oly jó gyalogok és tüzérek, minőknek 1848-ban és 1849-ben bizonyította magát a nemzet tömegéhez képest kis seregünk; de minden esetre jobbak vagyunk, mint azon magyar zászlóaljok, melyek 1848 előtt az osztrák seregben szolgáltak, s melyek szintén igen kicsiny, s nem épen jobbik részét képezték a nemzet fiainak. Már pedig utóbbiak sem voltak gyenge részei az osztrák seregnek.

Aztán ha hiányoznék is bennünk valami, a mi egy jó gyalogságnak vagy tüzérségnek szükséges tulajdona, épen az a jóra való rész képes helyrehozni, mit a lovasság vett igénybe.

Minden esetre tanácsos lenne, hogy a nemzet fiatalságának épen java és színe menjen tüzérnek és gyalognak, s a „másodrendű kvalitás“ büszkélkedjék és káromkodjék lóháton. Korántsem mondom ezzel, hogy az összes arisztokrata fiatalság hagyja oda a lovasságot. A kinek közte egyéb szenvedélye és ügyessége nincs, mint a kocsikázás és lovaglás, némi kardforgatásbeli gyakorlottsággal, inkább ott figuráljon, mint másutt.

Hogy a lovasság ne absorbeáljon némely legbecesebb erőket, arról talán fog gondoskodni a közös hadügyministerium is; de jó lenne honvédsé-

günknél is, melynek szervezése a specifikus magyar ministerium föladata, ily irányban tenni próbát, mi ha sikeres, a sorszerekre nézve is szabályyá fog válni.

Átalán véve nem látom semmi akadályát annak, hogy érvényre ne jusson bármely czélszerű reform s haladási eszme, mely a magyar-osztrák közös hadsereget a harcra nagy mértékben képessé fejleszti. Egy részét meghozza magától az idő, s nem igen távoli idő. Más része függ saját fölvilágosodásunktól és akarattunktól is. Ha eddig indifferentismus uralkodott a másfél század óta közös hadsereg iránt, s nem is igen volt szabad ügyeit ventilálni, most nem szabad hallgatnunk és közönyöseknek lennünk. Ha nem gondolunk vele, vagy ha rossz akarral s ellenszenvvel szólunk hozzá, a mivel ismét azt áruljuk el, hogy idegen ügynek tekintjük: egy fontos jogunkat engedjük vele oda mindinkább mások kizárólagos szabáldalmául.

Ha teljesen magunkévá tesszük az ügyet, s egész jóakarattal szolgáljuk, miénk lesz az bizonynyal azon mértékig, a meddig méltányosan kívánhatjuk. És, a mint már előadtam, nem az fog itt segíteni, mit beszélünk az országgyűlésen vagy hirlapokban, hanem az, ha mindenki iparkodik tehetsége szerint kiképezni magát jó katonává s minél számosabban állanak műveltebb ifjaink a rendes hadseregbe rendes szolgálatra.

A mint ezen kis munka egész folyamában bizonyítám, Austriával való szövetségünk oly kedvezővé teszi az önvédelmi állást, minőnél jobb helyzetben alig van egy-egy európai állam; s így nincs egyéb hátra, mint hogy a hadsereg is legalább egyenlő legyen minőségre nézve a támadható ellenséggel. Akkor nyugodtan nézhetünk szemébe bármely külső viharoknak.

Láttuk azt is, hogy 1866 óta képzelnem lehet Austriának oly háboruját, melyben a mi érdekünk teljesen azonos ne lenne az övével.

Mіндеzeknél fogva nemcsak ok nincs az idegenkedésre a hadseregbe lépéstől, hanem azt Magyarországnak ezerféle érdeke, s a legnagyobb, az önfentartás érdeke, parancsolja. Egy részben rajtunk, a mi akaratumkon fog mulni, ha az az osztrák hadsereg, mely Magyarország existenciáját közvetlenül védi, akár Csehország határain, akár a Kárpátokon, nem fog *teljesen* megfelelni kötelességének. Teljesen mondom, mert itt csak félig megfelelni annyit tesz, mint merőben meg nem felelni.

Ezen kis munka olvasója előtt világosan áll — nem kétlem, — hogy Magyarországot célirányosabban lehet védeni Csehországban, Morvában s első vonalul Galicziában, vagy pedig esetleg az Alpok közt, mint közvetlen határainkon. Ha tehát kivitetnek is a magyar ezredek az országból, közvetlenül a haza védelmében fognak harcolni, s nem mint

régebben igen gyakran, oly czélokért, melyek Magyarországra nézve merőben idegenek voltak.

Az országra nézve oly szükséges békét biztositná már magában az, ha a hódításra vágyó kormányok látnák Magyarország népének készségét, hogy egész odaadással és elszántsággal akarnak harczolni a mostani magyar-osztrák népszövetség fenntartására. Helyzetünk erős voltát kétségkívül jól ismerik. Alkalmasint csak a mi teljes jóakaratumk iránt vannak kétségben, — s úgy remélem és hiszem — nagy csalódásban is!

TARTALOM.

	Lap.
I. Az ország geographiai helyzete	1
II. Az államok természetes határai	22
III. Magyarország északi és keleti határai	38
IV. Az 1849-diki védelmi hadjáratnak nevezetesebb gyöngéi	45
V. Magyarország déli és nyugati határai	110
VI. Politikai következtetések	130
VII. Magyarország védelmi viszonyai a königgrätzi ütközet után	153
VIII. A magyar-osztrák hadseregről	173

